

**MERKEZİ VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNİN PLANLI EKONOMİDEN PİYASA
EKONOMİSİNE GEÇİŞLERİ VE BU SÜRECE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KATKILARI**

Betül YÜCE DURAL

DOKTORA TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof.Dr.S.Rıdvan KARLUK

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Şubat 2007

DOKTORA TEZ ÖZÜ

MERKEZİ VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNİN PLANLI EKONOMİDEN PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞLERİ VE BU SÜRECE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KATKILARI

Betül YÜCE DURAL

Uluslararası İktisat ve İktisadi Kalkınma Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şubat 2007

Danışman: Prof.Dr.S.Rıdvan KARLUK

Sosyalist sistem, 1990'lı yılların başında çözülmüş ve 26 yeni ülke ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerin hepsi piyasa ekonomisine yönelmişlerdir. Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) ülkelerinden başka, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin çözülmesiyle bağımsızlığını kazanmış, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri de geçiş ekonomisi olarak adlandırılmaktadır.

Geçiş ekonomilerinin her birinin farklı coğrafi, ekonomik, tarihi, kültürel geçmişleri ve alışkanlıkları vardır. Başlangıç koşullarındaki bu farklar, geçişin üzerinden 15 yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra, bu ülkelerin arasındaki farkları iyice belirgin hale getirmiştir. MDA ülkeleri, gelişmiş Avrupa ülkelerine yakınlıklarıyla, Avrupa Birliği'nden (AB) ve çeşitli uluslararası kuruluşlardan aldıkları mali-teknik destek ve yardımlarla BDT ülkelerinin önüne geçmişlerdir.

Dünyada daha önce merkezi planlı sistemden serbest piyasa ekonomisine geçiş yaşanmadığından, bu ülkeler sürecin nasıl ilerlemesi gerektiğini kendileri yaşayarak öğrenmek zorunda kalmışlardır. Kimileri şok terapi, kimileri aşamalı geçiş yöntemini uygulamayı seçmiştir. Geçişin ilk başlarında uygulanan politika ve tedbirler, ekonomide bir takım dengeleri alt üst etmiştir. İşsizlik ve enflasyon oranları artmış, toplumda sosyal huzursuzluk ve sosyalizme dönüş özlemi ortaya çıkmıştır.

Birinci bölüm; sosyalist planlı ekonomiyi tanımlayarak, komünizmin 1980'lerin sonlarındaki düşme sebeplerini inceleyecektir. İkinci bölüm; bu ülkelerde planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçerken yaşanan ve uygulanan politikalar anlatılacaktır. Ve üçüncü bölümde; MDA ülkelerinin AB'ye girme çabalarını, AB'nin onları destekleyişini ve ülkelerin bu çaba çerçevesinde yaptıkları reformları ve sonuçlarını, ayrıca 1 Mayıs 2004 ve 1 Ocak 2007 itibariyle AB'ye üye olan bu ülkelerin geleceklerini değerlendirmeye çalışacaktır.

TRANSITION OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES FROM PLANNED TO MARKET ECONOMY AND THE HELPS OF EUROPEAN UNION

ABSTRACT

Socialist system collapsed in the early 1990s and 26 new states emerged. All of those new states experienced transition from planned to market economy. Not only Central and Eastern European countries (CEECs) but also Commonwealth of Independent States (CIS) are called as transition economies.

Each of the transition country has different geographical, economical, cultural backgrounds and habits. The differences in the initial conditions still valid after more than 15 years in the transition process. CEECs have more advantages than CIS in terms of geographical nearness, cultural and historical ties with European Union (EU) countries.

The transition from socialism to capitalism is a process that experiences of other countries can not be copied. Some countries launched shock therapy and some gradualism. In the first phases of transition, countries faced with serious problems in unemployment, inflation and growth rates.

In the first part, the basis of economical systems and the collapse of communism will be examined. The second part will deal with the mechanisms and transition phases. An efforts and reforms to access EU, agreements between EU and CEECs, the helps and pre-accession instruments of EU are the subjects of the third part.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Betül YÜCE DURAL'ın “**Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Planlı Ekonomiden Piyasa Ekonomisine Geçişleri ve Bu Sürece Avrupa Birliği'nin Katkıları**” başlıklı tezi 15 Mart 2007 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **İktisat** Anabilim Dalında Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

	<u>Adı Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Üye (Tez Danışmanı)	: Prof.Dr. S. Rıdvan KARLUK	
Üye	: Prof.Dr. Kemal YILDIRIM	
Üye	: Prof. Dr. Davut AYDIN	
Üye	: Prof.Dr. İsmail AYDOĞUŞ	
Üye	: Doç. Dr. Bülent GÜNŞOY	

Prof.Dr. Nurhan AYDIN
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Tez çalışmam sırasında çok değerli yardım ve katkılarını gördüğüm, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi ve aynı zamanda danışman hocam Prof. Dr. S. Rıdvan KARLUK'a, değerli eleştirileriyle tezin şekillenmesine katkıda bulunan jüri üyeleri Prof. Dr. Kemal YILDIRIM ve Prof. Dr. Davut AYDIN'a teşekkür etmek benim için bir görevdir.

Sadece bu tezin yazılmasında değil, hayatımın her döneminde bana sınırsız sevgi ve destek veren, altın değerindeki öğütleriyle zor zamanlarda güç toplamamı sağlayan, hayatı benim için her zaman güzelleştiren çok değerli babam Şerafettin YÜCE ve annem Fatma YÜCE'ye sonsuz teşekkürler ediyorum. Böyle bir ailem olduğu için şükrediyorum, iyi ki varsınız.

Ailemin diğer üyeleri, ablam Münevver GÜRSOY'a tatlı sohbeti, temiz kalbi, güzel yemekleri için çok teşekkürler. Abim Taceddin YÜCE'ye tezimi yazarken okuduğu kitaplarla zaman zaman önüme geçip beni fikirleriyle desteklediği ve bana yeni kaynaklar önerdiği için teşekkür ediyorum. Ailemin diğer üyeleri eniştem Sedat GÜRSOY'a, yengem Nermin YÜCE'ye, yeğenlerim Taha Can GÜRSOY'a, İlayda GÜRSOY'a, Yusuf Yağız YÜCE'ye ve Melis Su YÜCE'ye çok teşekkürler. Bu kadar mutlu ve birbirine güç veren bir aile olmasaydık, bu tez daha da gecikebilirdi.

Ve hayatıma girdiği günden bu yana beni hep gözeten ve sevgisini esirgemeyen, düşüncelerime ışık tutan, yüzümdeki tebessümün sebebi sevgili eşim Ercan DURAL'a sonsuz teşekkürler ediyorum.

Bu teşekkür yazısında adı geçen insanlar olmasaydı, bu tez yazılamazdı.

Doğal olarak bu tezde yapılan hatalardan tamamen ben sorumluyum; yakın tarihi ilgilendiren bu kadar yeni, hızla değişen ve kapsamlı bir konuda yazılan bir tezde bazı hataların olması kaçınılmazdır.

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1:Geçiş Ekonomilerinde Demokrasi ve Reform Süreci.....	45
Tablo 2:Washington Uzlaşması, Şok Terapi ve Post Keynesyen Politikalar.....	52
Tablo 3: Geçiş Ülkelerinde 1989’da Kişi Başına GSYİH (Dolar).....	55
Tablo 4: Seçilmiş Ülkelerde Kişi Başına GSYİH (Dolar).....	55
Tablo 5: Büyüme Oranları (1980-1989).....	55
Tablo 6:Geçiş Ekonomilerinde Reformlara Başlama Yılları.....	58
Tablo 7: Kolektif ve Devlet Çiftliklerinde Özelleştirme Yöntemleri.....	63
Tablo 8: Geçiş ve Gelişen Ülkelerde Özel Sektörün Önündeki Engeller, 1997.....	66
Tablo 9:MDA Ülkelerinde Enflasyon, (1991-2004).....	69
Tablo 10: MDA Ülkelerinde Büyüme Oranları (Yüzde), (1990-2004).....	73
Tablo 11: Geçiş Ekonomilerinde Büyüme ve Durgunluk, (1990-1997).....	74
Tablo 12:Doğu Avrupa ve Eski SSCB’de Büyüme, (1987-1996).....	76
Tablo 13: Eski S.S.C.B. Ülkelerinin Para Birimleri, (Temmuz 1993).....	85
Tablo 14: MDA Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarları, (1992-2004)...	91
Tablo 15: BDT ülkeleri ve Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin Oluşturduğu Devletlerde Seçilmiş Yıllardaki Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarları, (1992-2004).....	92
Tablo 16: MDA Ülkelerinde Toplam İşsizlik Oranı (Toplam Aktif Nüfus içinde İşsizlerin Payı), (1991-2004).....	95
Tablo 17: MDA Ülkelerinde Toplam İstihdam Artışı, (1992-2004).....	95
Tablo 18: BDT ve Eski S.S.C.B. Ülkelerini Oluşturan Devletlerden Bazılarında Seçilmiş Yıllarda İşsizlik Oranları, (1998-2003).....	96
Tablo 19: Türkiye ve AB Ülkelerinde 16-24 Yaş Genç İşsizlik Oranı, (2000).....	99
Tablo 20: Geçiş Ekonomilerinde ve AB-15’te İstihdamın Sektörel Dağılımı (1996-2003).....	102
Tablo 21: Reel Ücretler(1989=100).....	106
Tablo 22: Gürcistan (Reel Minimum Ücret İndeksi).....	106
Tablo 23: Avrupa ile İlişkilerin Süreci.....	113
Tablo 24: Katılım Öncesi Araçları Kapsamında MDAÜ’lerin Yararlandırılacakları Kaynaklar.....	121
Tablo 25: Katılım Sonrası (2004 sonrası) Mali Yardım -Milyon Euro.....	121
Tablo 26: IPA kapsamında Türkiye’ye Ödenmesi Beklenen Miktarlar.....	123

Tablo 27: Geçiş Ülkelerinin Nüfusları (Milyon)- 2001.....	128
Tablo 28: Türkiye’de Nüfusun Yaş Grupları İtibariyle Dağılımı (1000 kişi).....	129

ŞEKİL VE GRAFİKLER LİSTESİ

Şekil 1: Geçiş Ekonomilerinde Büyüme Trendi.....	77
Grafik 1: Geçiş Ekonomilerinde Liberalizasyon Sonrası Reel GSMH Trendleri... 	42
Grafik 2: Geçiş Ülkelerinde GSYİH İçinde Özel Sektörün Payı, 2002.....	49
Grafik 3: Hükümetlerle İlgili Göstergelerde Gelişmeler, 1996-2002.....	67
Grafik 4: Ortalama Enflasyon, 1989-1997.....	70
Grafik 5: MDA ve BDT ülkelerinde Büyüme Oranları.....	75
Grafik 6: Geçiş Sürecinde GSYİH İndeksi.....	78
Grafik 7: Ülke Grupları Arasında Reel GSYİH Değişiklikleri, 1990-2002	83
Grafik 8:Türkiye’de ve Eski SSCB Ülkelerinde Aylık Brüt Giydirilmiş Ücret Düzeyleri, (2002 Yılı Son Çeyrek), Dolar/Ay.....	87
Grafik 9: AB-15 ve MDA Ülkelerinde İşsizlik Oranı (2004).....	96
Grafik 10: Yoksulluk İndeksi, 1995-1996.....	105
Grafik 11: Bebek Ölüm Oranları (Her 1000 doğum için)- 1990-2001.....	130
Grafik 12: Ortalama Yaşam Beklentisinde Değişmeler, 1990-2001.....	131

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
BDT:	Bağımsız Devletler Topluluğu
CIS:	Commonwealth of Independent States Economic Union
COMECON:	Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
COMINFORM:	Communist Information Bureau (Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu)
EIB:	European Investment Bank (AYB-Avrupa Yatırım Bankası)
FDI:	Foreign Direct Investment (Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı)
GOSBANK:	Sovyetler Birliği Merkez Bankası
GOSPLAN:	Sovyetler Birliği'nin Devlet Planlama Komitesi
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH:	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IBEC:	International Bank for Economic Cooperation (Uluslararası Ekonomik İşbirliği Bankası)
IIB:	International Investment Bank (Uluslararası Yatırım Bankası)
IMF:	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IPA:	Instrument for Pre-Accession (Katılım Öncesi Araç)
ISPA:	Instrument for Structural Policies for Pre-Accession (Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı)
KOBİ:	Küçük ve Orta Boy İşletmeler
MDAÜ:	Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
NEP:	Yeni Ekonomi Politikası
PHARE:	Poland and Hungary: Action for the Restructuring of the Economy (Polonya ve Macaristan: Ekonominin Yeniden Yapılandırılması Hareketi)
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAIEX:	Technical Assistance Information Exchange Office (Teknik Destek ve Bilgi Değişim Ofisi)

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZGEÇMİŞ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİL VE GRAFİKLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MERKEZİ VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNDE SOSYALİZM

1- EKONOMİK SİSTEMLER ÜZERİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	3
1.1- Komuta Ekonomisi.....	4
1.1.1- Komünizm.....	4
1.1.2- Sosyalizm.....	5
1.2- Liberal Ekonomik Düzen.....	6
1.3- Karma Ekonomik Sistem.....	7
1.4- Ekonomik Sistemleri Karşılaştırma Ölçütleri.....	7
1.4.1-Kişi Başına Gelir Düzeyi.....	7
1.4.2-Ekonomik Büyüme.....	7
1.4.3-Ekonomik İstikrar	8
1.4.4-Ekonomik ve Sosyal Adalet	9
1.4.5- Ekonomik Güvenlik	9
1.4.6- Ekonomik Özgürlükler	10
1.4.7-Mülkiyet İlişkileri	11
1.5-Karl Marx ve Komünizm Kavramı	11
2- II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI MÜDAHALECI KAPİTALİZM	12
3- SOSYALİST DÜŞÜNCENİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	13
3.1- Sosyalizmin Sovyetler Birliği'nde Doğuşu	15
3.1.1-Sovyet Sosyalizminin Tarihi	15

3.1.2-Yeni Ekonomi Politikası	16
3.1.3-Stalin Dönemi	16
3.1.4-Soğuk Savaş-İki Bloklü Dünya	19
3.1.5-Stalin Sonrası	20
3.1.6-Gorbaçev Dönemi	21
4-SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI VE	
SOSYALİZMİN ÇÖZÜLÜŞÜ.....	22
5-KARŞILIKLI EKONOMİK YARDIMLAŞMA KONSEYİ	25
5.1-Kuruluşu	25
5.2- Amaçları	26
5.3-Finansmanı	26
5.4-Kapitalist Dünyayla Ticaret ve İşbirliği	27
5.5- Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'nin Çöküşü.....	28
6-SOSYALİZMDE VERİMSİZLİK PROBLEMİ VE NEDENLERİ.....	29
7-PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞTE ÜLKELERİN	
ORTAK NOKTALARI.....	31
7.1-Planlama ve Mülkiyet Yapısı	31
7.2-Azınlıklar Sorunu.....	32
8-GEÇİŞİN İLK AŞAMALARI.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

PLANLI EKONOMİDEN PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ

1- GEÇİŞ EKONOMİSİ KAVRAMI	36
1.1- Süreç Olarak Geçiş Kavramı.....	37
1.2- Dönüşüm ve Geçiş Kavramlarının Farkları.....	37
2- SÜREÇ HIZI: ŞOK TERAPİ VE AŞAMALI YAKLAŞIMLARI.....	38
2.1- Şok Terapi Yaklaşımı ve Polonya Örneği.....	39
2.2-Aşamalı Reform Yaklaşımı	40
2.2.1-Çin	40
2.2.2-Vietnam	43
2.3-Şok Terapi Lehine Argümanlar	43
2.4-Aşamalı Geçiş Lehine Argümanlar	44
3- BİREYLERİN TUTUM VE ALIŞKANLIKLARI	44

4-POLİTİK KÜLTÜR VE YÖNETİŞİM	45
5-GEÇİŞ SÜRECİNDE BÜYÜME PERFORMANSLARINDA ORTAYA ÇIKAN FARKLILIKLAR.....	46
6- WASHINGTON UZLAŞMASI	50
7-1989-1991 ARASI ÇÖKÜŞÜN NEDENLERİ	53
8- PLANLI EKONOMİDEN PİYASA EKONOMİSİNE	
GEÇİŞİN TEMEL ZORLUKLARI	56
9- GEÇİŞ SÜRECİNDE EKONOMİK DEĞİŞİMLER VE SORUNLAR...	57
10-GEÇİŞ SÜRECİNDE ÖZELLEŞTİRME	58
10.1-Özelleştirmede Doğu ve Batı Avrupa Farkı	60
10.2-Toprak Özelleştirme Yöntemleri	62
10.3-Özelleştirmede Doğu Almanya Örneği	63
11- GEÇİŞ SÜRECİNDE ENFLASYON	68
12- GEÇİŞ SÜRECİNDE BÜYÜME	71
13- GEÇİŞ SÜRECİNDE PARA VE MALİYE POLİTİKALARI	
UYGULAMALARI	83
13.1- Para ve Bankacılık	84
13.2- Faiz Oranları ve Sermaye Piyasaları	85
13.3- Fiyatlar	86
13.4- Ücretler	86
14- YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI	88
15-GEÇİŞ SÜRECİNDE FİRMALARIN SÜBVANSİYONU	93
16-GEÇİŞ SÜRECİNDE YAŞANAN İŞSİZLİK	94
16.1- Geçiş Sürecinde Polonya'da İşsizlik	97
16.2- İşsizliğin Özellikleri	98
16.2.1- Kırsal Kesimdeki İşsizlik	98
16.2.2- Genç İşsizliği	99
16.2.3-Kayıt Dışı İstihdam	99
16.3- İşsizlikle Mücadele Yolları ve Aktif - Pasif İstihdam Politikaları ...	99
16.3.1-İstihdamın Sektörel Dağılımı	101
16.3.2- Geçiş Ülkelerinin AB İçindeki İstihdam Durumu	103
17-GELİR BÖLÜŞÜMÜ	103
18- GEÇİŞİN DİĞER SORUNLARI	107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
GEÇİŞ SONRASI VE BUGÜNÜ

1- AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GENİŞLEME SÜRECİ VE	
MERKEZİ VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ.....	109
2-GEÇİŞ ÜLKELERİ VE AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER.	109
2.1-Geçiş Ülkeleri ve Avrupa Birliği ile İlişkilerinin Gelişim Süreci...111	
2.2-Avrupa Anlaşmaları	112
2.3-Kopenhag Kriterleri	113
3-KATILIM ÖNCESİ ARAÇLAR :YARDIM PROGRAMLARI	116
3.1-PHARE	116
3.2-ISPA	119
3.3-SAPARD	120
3.4-CARDS	120
3.5- Topluluk Programlarına ve Ajanslarına Katılım.....	122
3.6-AB Mali Perspektifinde Yeni Katılım Öncesi Araç- IPA.....	122
4-AVRUPA YATIRIM BANKASI	123
5-AVRUPA BİRLİĞİ'NDE YAŞANAN SIKINTILAR VE YENİ	
GENİŞLEMELERE BAKIŞ	125
6-MDA ÜLKELERİNİN SANAYİDE KARŞILAŞTIRMALI	
ÜSTÜNLÜKLERİ.....	126
7-MDA ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE'DE GENEL DEMOGRAFİK	
EĞİLİMLER VE GÖÇ	127
8-GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE EMEKLİLİK SİSTEMİ REFORMLARI	131
9-GEÇİŞ ÜLKELERİNİN AB İÇİNDE SERBEST DOLAŞIMI	133
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	135
KAYNAKÇA.....	144

GİRİŞ

Dünya nüfusunun %9'u, toprak bakımından %17'sini oluşturan sosyalist sistem, 1990'lı yılların başında çözülmüştür ve 26 yeni ülke ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerin hepsi piyasa ekonomisine yönelmiştir. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da komünizmin düşüşü belki de 20.yüzyılın ikinci yarısının en önemli gelişmesidir. Bu tez de, bu ülkelerde planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçerken yaşanan ve geçiş sürecinde uygulanan politikalar anlatılacaktır.

Sovyetler Birliği'nde ekonomik çözüme, üretim biçimi ve yapısıyla ilgili yaptırımların değişmesi, merkeziyetçi yapının kendisine özgü karar süreçlerinin dışına çıkması ile başlamıştır. Genel anlamda geçiş ekonomisi kavramı, eskiden sosyalist ekonomik sistemle yönetilirken, 1990 sonrası piyasa ekonomisine yönelmiş ülkeleri tanımlamaktadır. Bu kapsamda bakıldığında; Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinden başka, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin çözümlenmesiyle bağımsızlığını kazanmış, Orta Asya'daki Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri de geçiş ekonomisi olarak adlandırılmaktadır.

Geçiş ekonomilerinin her birinin farklı coğrafi, ekonomik, tarihi, kültürel geçmişleri ve alışkanlıkları vardır. Başlangıç koşullarındaki bu farklar, geçişin üzerinden 15 yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra, günümüzde bu ülkelerin arasındaki farkları iyice belirgin hale getirmiştir.

Hükümetlerin uyguladıkları politikadaki istikrar ve kararlılıkları, yolsuzlukla mücadeledeki gösterdikleri başarıları, finans ve hukuk sistemindeki altyapı eksikliklerini tamamlamada gösterdikleri hız geçişin o ülkedeki başarısını etkileyen etmenler olmuştur. Geçiş ülkelerinin piyasa ve kurumlarını dünya ve Avrupa Birliği ülkelerinin piyasaları ile entegre edebilmeleri için özelleştirmeye ağırlık vermeleri gerekmiştir. Devletin ekonomideki rolü azalmış ve serbestleşmeye önem vermişlerdir.

Dünyada daha önce merkezi planlı sistemden serbest piyasa ekonomisine geçişin yaşanmamış olması sebebiyle, geçişi yaşayan ülkeler, geçişin nasıl yapılması gerektiğini kendileri denemek ve yaşayarak öğrenmek zorunda kalmışlardır. Geçişin ilk başlarında uygulanan politika ve tedbirler, ekonomide bir takım dengeleri alt üst etmiştir. İşsizlik ve enflasyon oranları artmış, toplumda sosyal huzursuzluk ve sosyalizme dönüş özlemi ortaya çıkmıştır.

Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri (MDAÜ), gelişmiş Avrupa ülkelerine olan coğrafi, kültürel, tarihi yakınlıkları ile Avrupa Birliği'nden (AB) ve çeşitli uluslararası kuruluşlardan aldıkları mali-teknik destek ve yardımlarla Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin önüne geçmişlerdir. AB, MDA ülkelerini geçişin ilk yıllarından itibaren destekleyerek ve sonunda 2004 ve 2007 yıllarında üyesi yaparak bir bakıma hamiliğini üstlenmiştir.

Böylesine güçlü bir hamisi olmayan ve bölgesel huzursuzluklarla uğraşan BDT ülkeleri ise başlangıçta sahip oldukları nispeten yoksul ekonomileri ve gelişmemiş sektörleriyle geçiş sürecinde görece olarak başarılı olamamışlardır. Diğer taraftan, siyasi olarak geçiş amacı olmayan Çin, Vietnam gibi ülkeler, ekonomik büyüme konusunda önemli başarılar sağlamışlardır.

Post-sosyalist hükümetlerin karşılaştıkları problemler, uygulanan politikaların teorik analizi, bu politikaların ekonomik performans ve nüfusun refahı üzerindeki etkilerini değerlendirmek bu tezin belli başlı amaçlarını oluşturmaktadır.

Birinci bölüm; önceden varolan sosyalist planlı ekonomiyi tanımlayarak, sosyalizmin doğuşunu, gelişimini ve 1980'lerin sonlarındaki düşme sebeplerini inceleyecektir. İkinci bölüm; geçiş-dönüşüm (transition-transformation) sürecinin yöntem, uygulama ve ilerleme aşamalarına odaklanacaktır. Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yaşanan ekonomik değişimler ve uygulanan politikalar bu bölümde incelenecektir. Üçüncü bölüm; bölge ekonomilerinin 21.yüzyılın başlarında, çoğunun Avrupa Birliği'ne girme çabalarını, Avrupa Birliği'nin onları destekleyişini ve ülkelerin bu çaba çerçevesinde yaptıkları reformları ve sonuçlarını, ayrıca 1 Mayıs 2004 ve 1 Ocak 2007 itibariyle Avrupa Birliği'ne giren bu ülkelerin geleceklerini değerlendirmeye çalışacaktır. Bu ülkelerin sahip oldukları güçlü ve zayıf yanlar, ayrıca dışsal tehdit ve fırsatlar sonuç bölümünde SWOT analizi tekniğiyle tespit edilecek ve öneriler yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MERKEZİ VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNDE SOSYALİZM

Tezin bu bölümünde genel olarak ekonomik sistemler tanıtılarak, ekonomik sistemleri birbirleriyle karşılaştırmada kullanacağımız ölçütler verilecektir. Ekonomik sistemlerin özellikleri ve özelde sosyalizm ve komünizmin özellikleri verilerek, sosyalist düşüncenin nasıl ortaya çıktığı, Sovyetler Birliği'nde doğuşu ve gelişmesi tarihsel bütünlük içinde verilecektir.

Daha sonra sosyalist ülkelerin kendi aralarında kurdukları ekonomik işbirliği ve yardımlaşma örgütü olan COMECON hakkında bilgi verilecektir. Sosyalizmin çözülmesi ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin dağılması süreci, sebepleriyle anlatılarak, çözülme sonrası ortaya çıkan yeni cumhuriyetler arasında ilişki kurulmaya çalışılacaktır. Geçişin aşamaları, yöntemleri ve sonuçları daha sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

1- EKONOMİK SİSTEMLER ÜZERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Kapitalizm ve sosyalizm arasındaki yetmiş yıllık mücadele 1989-1991 yılları arasında sosyalist sistemde yaşananlarla son bulmuştur. Sosyalizm yıkılırken, kapitalizm ayakta kalmayı başarmıştır. Bundan sonra sosyalizm yıkıldığı için artık sadece piyasa ekonomilerinin işleyişi ile ilgilenmek doğru bir bakış açısı olmayacaktır çünkü sosyalist ekonomik sistem insanlık kadar eskidir.

Sosyalizm, 1917 yılında Sovyetler Birliği'nin kurulması ile kendine uygulama alanı bulmuş, düşünce olarak kapitalist sistemle mücadele halinde olmuş ve düştüğü bunalıma kadar ekonomik olarak başarılı bir performans göstermiştir. Ancak bu ekonomik başarının neden sürdürülemediği ve toplumsal maliyetleri bu bölümde ele alınacaktır.

Ekonomik düşünceler, ekonomik sistemler üzerinde inşa edilmişlerdir. Kapitalist ve sosyalist sistemlerin düşünce temelleri, geçirdikleri değişimler ve uygulamadaki boyutu da bu çalışmada incelenecektir.

Hangi rejim veya sistem altında bulunursa bulunsun, herhangi bir ekonomi için birbirine bağlı üç temel soru söz konusudur:¹ Hangi maldan ve ne kadar üretilecektir? Bu mallar hangi teknik yöntemlerle üretilecektir yani üretim faktörleri bileşimi nasıl olacaktır,

¹ Mükerrrem Hiç, **Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye**, (3.Baskı, İstanbul, 1979), s.1.

mesela ne kadar emek, ne kadar sermaye kullanılacaktır? Girişimci, sermaye, toprak sahibi ve işçiler gibi üretim faktörlerinin fiyatları yani gelir bölüşümü nasıl oluşacaktır? Kapitalist sistemin uygulandığı bir ekonomide bu üç temel problem, piyasa mekanizması tarafından çözülürken, kumanda ekonomilerinde bu üç temel sorunun çözümünü devlet yapar.

Sosyalist sistemin uygulandığı ülkelerde ardı ardına yıkılışları ve SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, eski sosyalist ülkelerde piyasa ekonomisi uygulanmaya başlamıştır. Bu ekonomiler Avrupa Birliğinin de yardımlarıyla dünya ekonomisine entegre olmaya başlamışlardır.

1.1- Komuta ekonomisi

Piyasa ekonomisinde mallar ve hizmetlerin alım-satımı ve üretim-tüketim faaliyetleri, piyasa mekanizmasına bağlıdır. Komuta ekonomisi(Command Economy), halinde ise piyasanın yerini kamu otoritesi alır. Bu tür bir ekonomide bireylerin serbest iradesi değil, merkezi otoritenin kararları etkili olacaktır.²

1.1.1- Komünizm

Üretim araçları mülkiyetinin devletin elinde olduğu, ekonomideki üretim, dağıtım ve bölüşüm kararlarının devlet tarafından düzenlendiği siyasal, ekonomik sistemdir. Bu sistemde piyasa mekanizmasının yerini, merkezi planlama, kar motifinin yerini ise toplumsal hedefler almıştır³.

Komünizm(Communism), Karl Marx'ın görüşüne göre, kapitalizmden sonra sosyalizm ara aşamasının ardından toplumsal aşamada devletinde ortadan kalktığı, herkesin arasında eşitliğin sağlandığı, herkesin emeği kadar toplumsal üretime katkıda bulunurken, toplumsal üretimden de ihtiyacı kadar aldığı bir sistemdir. Bu toplum düzeninde sınıf farkları da ortadan kalkmış olacağından proletarya diktatörlüğü söz konusu olmayacaktır. Komünizm bu anlamıyla, herkesin istediği mal ve hizmeti tüketebileceği bir bolluk toplumunun adıdır.⁴

1917 Ekim Devrimi'nden sonra SSCB ve sonradan benzer toplum düzenlerini kuran ülkeler için komünizm sözcüğünün kullanılması, bu terimle ilgili kavram kargaşasına yol açmıştır. Marksistler dışında hemen herkes komünizm terimiyle SSCB toplum düzenlerini anlar olmuştur. Oysa komünizm, kapitalizmden sonra, işçilerin toplumu bir dönem yönetmesi

² **Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, (Dünya Yayıncılık, 7. Baskı, Ekim 2000), s. 219.

³ **A.g.e.**, s. 219.

⁴ **Ekonomi Ansiklopedisi**, (Milliyet, 1991), s. 161.

ve devletin sönmeye yüz tutmasının ardından geleceği düşünülen bolluk toplumunun adıdır. Dolayısıyla tam anlamıyla yaşanmış bir toplum düzeni değildir, çünkü şartları doğmamıştır.

Komünizmin uzun yıllar hüküm sürdüğü ülkelerdeki çöküşü sonrası, planlama ve korumacılık önlemlerinin ekonomide refahı sağlayıp sağlayamadığı konusundaki görüşler tartışılmış ve sonuçta merkezi planlamaya dayalı bir kaynak tahsisi mekanizmasının ekonomide refahı ve kaynakların verimli kullanımını sağlamada başarısız olduğu kanaatine varılabilmektedir.

1.1.2- Sosyalizm

Sosyalizm(Socialism); üretim malları üzerinde mülkiyet hakkı, bu malların kullanımı ile ilgili kararların alınması, üretim mallarına yapılacak eklemeler için gerekli olan teknolojinin denetimi, bu üretim malları ile emeğin ortaklaşa yarattıkları reel milli gelirin dağıtımı gibi sorunların çözümü üzerinde gelişmektedir.⁵

Üretim araçlarından özel mülkiyet yerine toplumsal mülkiyeti sağlamayı ve insanın insanı sömürmesini önlemeyi amaçlar. Buna göre üretim kar amacıyla değil, toplumsal ihtiyaçların karşılanması amacıyla yapılmalıdır. Örneğin kumaş para kazanmak için değil, insanlara giysi sağlamak için üretilecektir. İnsanın insan üzerindeki gücü azalacak, doğa üzerindeki gücü artacaktır.⁶ Merkezi planlama ve üretim araçlarının kamu mülkiyetinde olması sosyalizmin belirgin özellikleridir. Bireyin özgürleşmesi bu düşünce akımının temel ilkesidir.⁷

Ünlü İngiliz sosyalist Bertrans Russell'e göre; “ *Sosyalizm demokratik bir idare altında toprağın ve sermayenin ortak mülkiyete tabi olmasını ifade eder. Sosyalizmin üretimin kar değil fakat ihtiyaç dikkate alınarak düzenlenmesini ve üretilenlerin herkese eşit veya hiç değilse sadece kamu menfaatinin haklı gösterdiği eşitsizliklerle dağıtılmasını hedefler.*”⁸

19. yüzyılda bu doktrinin gelişmesinde, bir yanda kapitalizmin geniş halk kitleleri üzerindeki olumsuz etkileri, diğer yandan da liberalizmin vaat ettiği şartlar büyük ölçüde etkili olmuştur. Kapitalizmin yarattığı iktisadi eşitsizliklerle, liberalizmin vaat ettikleri arasındaki farklılıkların doğurduğu sosyalist eleştiri, aynı zamanda 19. yüzyılda Batı

⁵ William N. Loucks- 1938, **Kıyaslamalı Ekonomik Sistemler**, (Cilt 1, Belge Yayınları, 1972), s.322.

⁶ Leo Huberman, “**The ABC of Socialism**”-1968”, (Sosyalizmin Alfabetesi, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 17. Baskı, 2005), s.57.

⁷ **Ekonomi Ansiklopedisi**, (Milliyet, 1991), s. 292.

⁸ Necati Zincirkıran, **İzm’ler Nedir?**, (Hürriyet Gazetesi Yayınları, 1966), s.20.

Avrupa'sının egemen düşünce akımlarının da etkisi altında kalmıştır. Sosyalist eleştiri; kapitalist sistemi ıslah etmek değil, onun yerine yeni bir toplumsal düzeni kurma isteğinden doğmuştur. Kuşkusuz bir ekonomik sistemin hedeflerine ulaşmaktaki göstereceği başarıyı, o sistemin uygulanmakta olduğu ülkenin kendine özgü koşulları da çeşitli biçimlerde etkileyecektir.

1.2- Liberal Ekonomik Düzen

Dini inançlarda, politik faaliyetlerde ve ekonomik yaşamda kişisel serbestliği ve bireysel davranışların özgürlüğünü savunan Liberalizm ekonomide, “Laissez faire, laissez passer” yani “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” sözünde ifadesini bulmaktadır.

Ekonomik liberalizmin iki temel görüşü serbest rekabet ve devletin ekonomiyeye karışmamasıdır. Adam Smith, ekonomide herkesin kendi çıkarını maksimum yapmaya çalışırken, toplumsal çıkarın da maksimum olacağını öne sürmüş ve ekonomide gizli bir el aracılığıyla gerçekleştirilen doğal bir düzen bulunduğunu savunmuştur. Smith'e göre, devlet bu gizli elin işine karışmamalı, müdahalelerde bu düzeni bozmamalıdır. Piyasadaki arz ve talep mekanizması toplumsal ve ekonomik bakımdan en verimli sonuçları yaratacaktır.⁹ Liberalizm, Marksizm gibi evrensel olma iddiasında bir ideolojidir.

Liberal kapitalizmin doğuşu ile birlikte sistem çok ağır ekonomik ve sosyal bunalımlarla karşılaşmıştır. Liberal kapitalizmin büyük ölçüde uygulandığı dönemde yaşanan ekonomik ve toplumsal sorunlar işçi sınıfının duygusal tepkilerine yol açmıştır.¹⁰

Bu sistemin savunucularına göre, sistemin dinamizmi girişimci ve girişim özgürlüğündedir. Kapitalist girişimciliğin ana itici gücü kardır. Devlet karşısında girişimcilerin karını ve bağımsızlığını garanti eden üretim mallarının mülkiyeti, girişimciye kararlarında bağımsızlık sağlamak ve güçlerini arttırmaktadır. Mülkiyet hakkı, kapitalist sistemin temel kurumlarından biri olmuştur.¹¹

⁹ **Ekonomi Ansiklopedisi**, (Milliyet, 1991), s.177.

¹⁰ Nalan Ölmezoğulları, **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, (Ezgi Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, 1999), s.66-67.

¹¹ J.M.Albertini, **Ekonomik Sistemler, Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm**, Çeviren: Prof.Dr. Cafer Unay, (Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1990), s.20.

1.3- Karma Ekonomik Sistem

Özel mülkiyetin yanında kamu mülkiyetini de kabul eden, piyasa mekanizmasının yanında müdahaleyi de içine sindirebilen, fiyat mekanizmasının yanında merkezi planları da uygulama çabası içinde olan bir sistemdir.¹²

Kapitalist ve sosyalist ekonomik düzen arasında, her ikisinin de bir takım özelliklerini almış olan karma ekonomik sistemde, kamu kesimi ile özel sektör birlikte bulunur. Kişisel sorumluluk ve sosyal sorumluluk bir aradadır ve böylece kişisel fayda ile toplumsal refah bağdaştırılmıştır.

1.4- Ekonomik Sistemleri Karşılaştırma Ölçütleri

Ekonomik sistemleri karşılaştırmada en yaygın kullanılan ölçütler; kişi başına gelir düzeyi, ekonomik büyüme, ekonomik istikrar, ekonomik ve sosyal adalet, ekonomik güvenlik, ekonomik özgürlükler ve mülkiyet ilişkileridir. Bu ölçütler aşağıda kısaca özetlenecektir.

1.4.1-Kişi Başına Gelir Düzeyi

Kişi başına gelir düzeyi, farklı ekonomilerdeki halkın yaşam düzeyleri bakımından karşılaştırılmasında kullanılan en yaygın ölçüttür. Ancak her ülke farklı tarihsel, kültürel, coğrafi, doğal ve demografik koşullara sahip olduğundan daha yüksek bir kişi başına gelir düzeyini, sadece o ülkenin uyguladığı ekonomik sisteme bağlayamayız.

Diğer taraftan, kişi başına gelir düzeyi yüksek ancak nüfusun çok küçük bir yüzdesi bu zenginliğin çoğuna sahip olabilir. Bu sebepten; kişi başına gelir düzeyinin yanı sıra, gelir dağılımı göstergeleri, kişi başına hastane, okul, bilgisayar yada otomobil gibi bazı maddi refah ölçütleri de dikkate alınmalıdır.¹³

1.4.2-Ekonomik Büyüme

Her ekonomik sistemin temel hedeflerinden biri de ekonomik büyümedir. Ekonomik büyüme, gelirlerden tasarruf edilen ve yatırımlara yöneltilen miktarlara da bağlıdır. Merkezi planlı sosyalist ekonomilerde devlet, kamusal mülkiyetteki firmaların

¹² Kemal Yıldırım, İbrahim Bakırtaş, Rasim Yılmaz, **Makro İktisada Giriş**, (Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, 2007), s.304.

¹³ N. Ölmezoğulları, **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, 1999, s. 8

karları ve vergiler aracılığıyla topladığı tasarrufları, politik liderler ve tüketicilerin isteklerine göre oluşturulan planlı projelere yönelir.¹⁴

Piyasa ekonomilerinde ise, yeni yatırımlar öncelikle karlılık beklentisine bağlıdır. Eğer ücretler düşük ve kar beklentisi yüksekse, yatırıma dönüşebilir sermaye arzı da bol olacaktır. Ancak kapitalistin gelecekteki satışlar için kar beklentisi yetersizse, potansiyel yatırım olmayacaktır. Gelecekteki satışlar ise tüketici talebine bağlıdır ve genellikle daha eşit bir gelir dağılımında talep de daha yüksek olacaktır.

Marjinal tüketim eğilimi, düşük gelir gruplarında daha yüksektir ve yüksek gelir gruplarından, düşük gelir gruplarına doğru bir yeniden dağılım, toplam talebi artırır. Dolayısıyla gelir dağılımı, ekonomik büyümeyi de etkilemektedir.¹⁵

1.4.3-Ekonomik İstikrar

Ekonomik istikrar; istihdam, üretim ve fiyatlar genel düzeyinde yıldan yıla büyük dalgalanmalar görülmemesidir. Piyasa ekonomilerinde, ekonomik istikrarsızlıklar ve dönemsel dalgalanmalar oldukça sık yaşanmaktadır. Bu dalgalanmaların ele alındığı “konjonktür teorileri” oluşturulmuştur.

Planlı ekonomilerde ise, enflasyon ve işsizlik tanım gereği bulunmamaktadır. Ancak enflasyonun olmaması ekonominin istikrarlı olduğu anlamına da gelmemektedir. Zaman zaman yaşanan mal darlıkları, fiyatların denetim altında olmasalar yükselme eğilimi göstereceği anlamına gelmektedir. Mal darlığı; talep fazlası yada arz yetersizliği anlamına gelir, talep fazlası da fiyatları yükseltir.

Diğer taraftan, herkesin istihdam güvencesinin bulunduğu ve üretim araçlarının kamu mülkiyetinde olduğu bir ekonomide açık işsizlik olmayacaktır. Ancak marjinal verimi çok düşük gizli işsizlik olacaktır.¹⁶

Belirli bir ekonominin etkin işleyip işlememesi; piyasa yapısına, yönetici ve planlamacılar arasındaki karar verme kurallarına, kararların merkezileşme derecesine ve birçok başka faktöre bağlıdır. Farklı ekonomik sistemler, yeni teknolojiler yaratma, yeni teknolojileri üretim yapısına uyarlama yada yeni yatırım projelerinin seçiminde daha başarılı yada başarısız olabilirler.

¹⁴ A.g.e. s. 11

¹⁵ A.g.e. s.10

¹⁶ N. Ölmezoğulları,, 1999, s. 13

1.4.4-Ekonomik ve Sosyal Adalet

Ekonomik sistemlerin temel amacı, toplumsal refah düzeyinin yükselmesidir. Bunun sağlanabilmesi için de, toplumsal üretim, üretime katılanlar arasında adil bir biçimde dağıtılmalıdır. Ancak mutlak eşitlik söz konusu değildir. Bu durumda, bireyler yetenekleri ve çabaları ölçüsünde mi yoksa gereksinimleri ölçüsünde mi toplumsal gelirden pay alacaklardır sorusu önemlidir.

İngiliz Jeremy Bentham'ın savunduğu faydacı felsefeye göre; toplumsal refahı sağlamak ve maksimum kılmak için, eşit dağılım olmalıdır. Bu yaklaşımla, parasal gelire, azalan marjinal fayda ilkesi uygulandığında; yüksek gelir gruplarından düşük gelir gruplarına yapılacak transfer sonucu, geliri azalanların fayda düzeylerindeki azalış, geliri artanların faydasındaki artıştan daha az olacaktır.

Bu yaklaşıma çeşitli eleştiriler yöneltilmiştir. Düşük gelirlilere yapılacak transferin daha yüksek marjinal fayda sağlaması ve bunun eşit dağılımın sağlanmasına değin sürmesi ancak bireylerin aynı parasal gelir düzeyinden aynı tatmini elde etmeleriyle mümkündür. Oysa bireylerin zevk ve tercihleri dolayısıyla satın almak istedikleri ürünler farklıdır.

Diğer taraftan, mutlak eşitlik durumu adil değildir. Çünkü çalışanla çalışmayanı, işini daha iyi yapanla geçiştiren bireyleri ayırmak gerekmektedir. Aynı zamanda, çok büyük ölçülerdeki eşitsizlik te adil değildir. Hem kapitalist hem de sosyalist düşüncede, adil dağılım ilkesi şöyle tanımlanmaktadır: “Herkesin katkısı ve yeteneği ölçüsünde pay alması.” Günümüzde, toplumsal adalet ve eşitlik “fırsat eşitliği” ile sağlanmaktadır. Herkesin yeteneklerini gösterebilmede eşit haklara sahip olması, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri de hafifletmektedir.¹⁷

Sosyalist sistemde eğitim, sağlık hizmetleri, konut gibi olanaklar devlet tarafından sunulmaktadır. Piyasa ekonomilerinde ise, bu alanlarda kamu ve özel kesim arasında geniş imkanlar söz konusudur.

1.4.5- Ekonomik Güvenlik

Ekonomik istikrarsızlık, doğal afetler yada kazalar bireylerin ekonomik güvensizliği sorununu oluşturabilmektedir. Bu tür tehlike ve risklere karşı vatandaşlarını koruyan ve onlara çeşitli hizmetler sağlayan devletlere sosyal devlet denmektedir. Piyasa ekonomilerinde, özellikle son yıllarda sosyal güvenlik kurumları, finansal sorunlar içine

---

¹⁷A.g.e., s.14

düşüklerinden, devletin bu alandaki sorumlulukları da artık tartışılır hale gelmiştir. Sosyalist sistemde ise tanımı gereği, sosyal güvenlik zaten tümüyle devletin sorumluluğundadır.

1.4.6- Ekonomik Özgürlükler

Bireylerin çeşitli ekonomik faaliyetlerinde engellerle karşılaşmamaları, örneğin tüketicilerin satın alma güçleri çerçevesinde diledikleri mal ve hizmetlere sahip olmada bir engel ile (karne gibi) karşılaşmamaları, *tüketici tercih özgürlüğü*dür.

Diğer taraftan, bireylerin eğitimleri ve yetenekleri ölçüsünde iş seçme ve işten ayrılmada bir engelle karşılaşmamaları da *iş seçme özgürlüğü*dür. Girişimcinin dilediği üretim faktörlerini kullanarak dilediği üretim alanında faaliyet göstermesi de *girişim özgürlüğü*dür.

Ekonomide üretilecek mal ve hizmet bileşimine merkezi bir planlama örgütü karar verebilir yada piyasa tamamen kendiliğinden işleyişine bırakılabilir. Bir ekonomide girişim özgürlüğü ve serbest piyasa mekanizmasının kuralları geçerliyse, tüketicilerin piyasaya yansıyan talepleri üretim miktarı ve bileşimini belirleyecektir. Tüketicilerin belirli bir mala olan taleplerinin artması, o malın fiyatının yükselmesi ve dolayısıyla o malın üretiminin karlı hale gelmesi sonucunu doğurur. Bu da kısaca *tüketici egemenliği* olarak adlandırılmaktadır.

Tüketici egemenliği olmadan, tüketiciler tercih özgürlüğüne sahip olabilirler. Üretim konusundaki kararlar merkezi olarak verildikten sonra tüketiciler, mevcut mal ve hizmetler arasında sınırlı olarak seçim yapabilirler. Ancak diğer taraftan, tüketici özgürlüğü olmadan tüketici egemenliğinin varlığından söz etmek mümkün değildir.¹⁸ Tüketici egemenliği kavramı, piyasa ekonomisine özgü kabul edilmekle beraber, merkezi planlı bir ekonomide de üretim kararları alınırken tüketici tercihleri dikkate alınır.

Tüketici egemenliğini savunan ve karşı çıkan görüşler vardır. Bu görüşler aynı zamanda piyasa mekanizmasına yöneltilen olumlu ve olumsuz görüşlerinde bir boyutunu oluşturmaktadır.

Tüketici egemenliği savunucularına göre; üretim insanlar içindir, o halde üretimi tüketimi yapacak bireylerin istek ve tercihleri belirlemelidir. İnsanlar tercihlerinde akılcıdırlar, kendileri için neyin iyi olduğunu ancak kendileri bilirler. Tüketici egemenliğinin önemsenmemesi, otoriter yönetim biçimlerini beraberinde getirir. Tüketici egemenliğini aynı zamanda piyasa mekanizmasını eleştirenlere göre ise; tüketiciler gerekli bilimsel ve teknik

¹⁸ Nalan Ölmezoğulları,,A.g.e. s. 17.

bilgiden yoksun olduklarından her zaman akılcı değildirler. Diğer taraftan, moda, alışkanlıklar ve reklamlar gibi pek çok etken tüketici taleplerini etkiler. Bu bakımdan tüketicilerin tercih ve beğenileri bağımsız değildir. Ortalama bir tüketici, geleceği etkin bir biçimde değerlendiremez ve gelecek için yeterli tasarruf yapamaz. En önemli bir başka görüş ise; tüketicilerin piyasaya yansıyan talepleri, gelir ve servet dağılımına göre biçimlenir ki, bu durumda gelirleri arasında büyük farklar olan tüketicilerin taleplerinin piyasaya aynı ölçüde yansımaları mümkün değildir.

Eğer piyasada, üretildiği halde alıcı bulamayan mal ve hizmetler varsa, buna karşılık bazı mal ve hizmetler için kıtlık ve kuyruklar varsa burada tüketici egemenliğinden söz edilemez.

1.4.7-Mülkiyet İlişkileri

Ekonomik sistemleri mülkiyet ilişkileri açısından sınıflandırmak mümkündür. Marx'ın tüm analizi, sınıflar arası çatışma ve üretim araçlarının mülkiyetine dayanır.

Üretim araçlarının özel mülkiyete konu olması, kapitalist sistemin temel kurumlarından biri iken, Marksist sosyalizmde sömürünün kaynağını oluşturduğu düşüncesiyle yeri yoktur. Bununla birlikte, uygulamada kapitalist sistem içinde kamu işletmeciliğinin belirli ölçülerde yer aldığı ve sosyalist sistemde ise özellikle tarım kesiminde sınırlı olmak üzere özel mülkiyete yer verildiği görülmektedir.

1.5-Karl Marx ve Komünizm Kavramı

Karl Marx (1818-1883), Alman felsefesinin (Hegel), Fransız sosyalizminin (Proudhon) ve İngiliz iktisadının (Ricardo) etkisi altında kalmış ve teorilerini oluşturmuştur. Liberalizme ve kapitalizme bir tepki olarak doğan sosyalist düşünce Karl Marx ile birlikte tutarlı bir ekonomi teorisine dönüşmüştür.

Marx'a göre, *“Bir toplumun tarihi, sınıflar çatışması tarihidir.”* Buradaki çatışma, üretim araçlarına sahip olanlarla olmayanlar arasındaki sürekli çıkar çatışmasıdır. Ona göre, bir toplumun biçimini, yani gelişmesini üretim araçları ve tekniği belirleyecektir. Kölelik, derebeylik ve kapitalizm, tarihsel süreç içinde birbirini izleyen üç büyük üretim biçimidir. Her ekonomik sistem, kendinden önce gelen sistemlerin değişmesi ve gelişmesidir. Ekonomi ilminde büyük bir iz bırakmış olan Marx, *“Komünist Beyannamesi”* (1847) ve *“Kapital”* (1867) eserlerinde ihtilalci sosyalizmi, idealist sosyalizm yerine tarih sahnesine çıkarmıştır.

Komünizmde özel mülkiyetin tamamen kaldırılacağı ve gelirlerin ihtiyaçlara göre dağıtılacağı ileri sürülmektedir. Komünizmde formül “herkese ihtiyacına göre pay” şeklindedir. Bu tür dağılım merkezi ve otoriter bir sisteme dayanmaktadır. Bu durum iktisadi bir diktatörlük şeklinde görülür.¹⁹

Kişilerin zevkleri, arzuları ve ihtiyaçları dikkate alınmaz. Otorite her şeyi istediği gibi ayarlar ve kişi otoritenin göstereceği işi yapmak zorundadır. Artık ne özel teşebbüs, ne para, ne fiyat, ne de özel gelirler (kar, faiz, rant) söz konusu olacaktır.

Marx’a göre komünizm iki aşamaya dayanır. Komünizmin ilk aşamasında kapitalist toplumdaki çıkmış ancak amaca varılamamıştır. Çünkü ekonomi henüz kapitalist toplumun izlerinden kurtulamamıştır. Bu ilk aşamada üretim araçlarının kolektifleştirilmesine rağmen eşitlik söz konusu değildir.

İkinci aşamada yani tam komünizmde “herkes ihtiyacına göre” pay alacaktır. Bu aşamada kapitalistlerde işçiler gibi üretime katılacaklar ve sınıf farkı ortadan kalkacaktır. Böylece toplum sadece “emekçilerden” oluşmuş olacaktır. En sonunda bu aşamada devlete de ihtiyaç kalmayacaktır. Çünkü komünist toplum devletin olmadığı toplumdur. Marksçılara göre, devletin amacı bir sınıfın diğer bir sınıfı ezmek veya sömürmek için örgütlenmesidir. Devlet olduğu sürece de, sınıf farkı ortadan kalkmayacak ve istenilen amaca varılamayacaktır.²⁰

2- II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI MÜDAHALECI KAPİTALİZM

II. Dünya Savaşından sonra liberalizme dönüş için bir umut kalmamıştır. I. Dünya Savaşından çok daha yıkıcı olan bu savaş sırasında izlenen ekonomi politikaları, ülkelerin savaş sonrası yıkımlarını onarmaya çalışmaları ve bir türlü toparlanamayan ekonomik ve toplumsal yapı yüzünden liberal ekonomiye dönmek mümkün görünmüyordu, devlet müdahalesi zorunluydu.

Serbest ticaretin ve piyasa mekanizmasının kendiliğinden işleyişine olan güven sarsılmıştı. Kapitalizm artık dünya üzerindeki tek ekonomik sistem değildi. 1917’deki Bolşevik ihtilali sonrası 1922’de kurulan Sovyetler Birliği’nin yanında, 2.Dünya Savaşı

¹⁹ Ali Özgüven, **İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler**, (Filiz Kitapevi, İstanbul, 2001), s.185.

²⁰ Ali Özgüven, **a.g.e.**, s.186

sonrasında Doğu Avrupa’da da sosyalist rejimler ortaya çıkmıştı. Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa’yı, Sovyet politik düzenin bir parçası olarak görüyordu.²¹

“Soğuk Savaş” olarak adlandırılan bu dönemde kapitalizmin işleyişi büyük ölçüde sosyalizme endeksli olmuş ve “komünizm tehdidi” pek çok ekonomik ve siyasal uygulamada önemli bir rol oynamıştır.

SSCB ve onun gibi ülkelerin 1980’li yılların sonlarına doğru yavaş yavaş piyasa ekonomisi ve Batı tipi demokrasi yolunda reformlar yapmaları kimi çevrelerde komünizmin öldüğü, kimi çevrelerde ise komünizmin içi boş bir ütopya olduğu düşüncesini doğurmuştur. Sosyalist “anavatan” olarak eski SSCB II.Dünya Savaşından sonra “barış içinde bir arada yasama” ilkesine bağlı olarak sosyalizmi tek ülkeye hapsedip eşitlik ilkesinin yanına birde“refah” hedefi koyarak kalkınma yolunu seçti. Ancak dağıldıktan sonra görüldüğü gibi esas olarak Beyaz Rusya’nın gelişmesi sağlanmış, diğer cumhuriyetlerdeki gelişmeler ise bu ana hedefe bağımlı bir biçimde sürdürülmüştür.²²

3-SOSYALİST DÜŞÜNCENİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Kapitalist sistemin temel prensipleri gereği, ekonomik faaliyetlerin tamamen serbest piyasa koşullarına bırakılması çeşitli sorunlar doğurmuştur. Modern fabrika ve makineler karşısında küçük sanat ve el işleri kollarından büyük bir kısmı kaybolmaya yüz tutmuş, geniş ölçüde işsizlik ortaya çıkmış, işçi ücretleri hızla asgari geçim seviyesine düşmüş ve çok düşük ücretlerle çocuk ve kadın işçiler kullanılmaya başlanmıştır. Plansız ekonomik faaliyetler, istihdam düzeyi ve müdahalesiz rejim sonucunda konjonktür dalgalanmaları ortaya çıkmış ve ekonomiler zaman zaman bunalıma sürüklenmişlerdir.²³

19. yüzyılın başlarında liberal kapitalizmin en çok eleştirilen yönü, sosyal sorunlara yabancı kalmış olmasıydı. Teknolojik gelişme ve artan üretime karşın, geniş kitleler bu gelişmenin nimetlerinden faydalanamıyorlardı. Düşük ücretler, kötü ve sağlıksız çalışma koşulları, sosyal güvencesi olmayan işçiler sebebiyle, gösteriler, çatışmalar ve isyanlar yaşanıyordu. Marx’ın kapitalizmin geleceğine ilişkin öngörülerini gerçekleştiriyor gibiydi.

1917 yılında SSCB’nin kuruluşuyla sosyalizm artık yalnız düşünce alanında değil, uygulamada da kendine yer bulmuştu. Üstelik Liberal kapitalist batılı ülkelere oranla daha

²¹ Ken Jowitt, **New World Disorder, The Leninist Extinction**, (University of California Pres, 1992), s. 215

²² http://www.nasname.online.de/Authors/dara/gelisme_ve_gelisememe_teorilerin.htm

²³ Mükerrer Hiç, a.g.e.s.9.

istikrarlı ve yüksek bir büyüme hızı ile güçlenmekteydi. Diğer taraftan kapitalist sistem, Rusya'da sosyalist bir sistemin kurulmasıyla geniş bir pazarı da kaybediyordu. Sovyetler Birliği'nde Marksist doktrine Lenin'in katkıları da eklenerek, sosyalist düşünce genişleyerek yayılıyordu.²⁴ Bütün bu olup bitenler, Liberal Kapitalizmi iyi işlemeyen çarklarını yenilemeye ve müdahaleci kapitalizme yöneltiyordu.

1929'daki Dünya Ekonomik Bunalımı, ABD'de bir borsa paniği ile başlamış ancak diğer ülkelere de hızla yayılmış ve sonuçları bakımından kapitalist sistemin dönüm noktası olmuştur. İflas ve yatırım azalmalarının yarattığı işsizlik, tüketim düzeyini düşürmüştür. Tüketim düzeyinin düşmesi ise yeniden iflaslara ve yatırımların azalmasına yol açmıştır. Bunalımın tüm dünyaya yayılmasıyla sanayileşmiş ülkelerin tamamında 30 milyona yakın işsiz varolmuştur. Klasik kuram doğrultusunda devlet ekonomiye kesinlikle müdahale etmemeli ve beklemeliydi. Piyasanın kendiliğinden işleyişiyle ekonominin tekrar canlanıp toparlanması beklenirken, kapitalizm de tam bir çöküş tehlikesi içindeydi.²⁵

Ancak o dönemde, klasik kuramın önerdiği uzun bekleyişleri hiçbir hükümet göze alamazdı. 1929 bunalımı ve sonrasında ekonomilerde yaşanan şiddetli daralmanın aşılabilmesi için talebin yeniden canlanması gerekiyordu. Bu rolü 1932 yılından sonra çeşitli ülkelerde devletin üstlendiği görülmektedir. Toplam talep artışı okul, hastane, yol yapımı ve askeri harcamaların yükseltilmesiyle sağlanmıştır. Böylece ekonomide istihdam artışı sağlanmıştır. Bu dönemdeki müdahaleci politikalara ABD'deki *New Deal Uygulamaları* ve Almanya'daki *Nasyonal Sosyalizm* örnek verilebilir.

ABD'de, kapitalizmin içinde bulunduğu bunalıma kuramsal bir açıklama getirilmeden 1933 yılında Roosevelt, devletin piyasaya müdahale etmesini gündeme getirdi. Kamu ve özel sektörün işbirliğine dayanan bu müdahalede vergiler ve harcamalar yoluyla ekonomide toplam talep canlandırılmaya çalışılmıştır. New Deal'in başlıca amacı, kapitalizmi kurtarmaktır.²⁶

Almanya da Nasyonal Sosyalizm, tamamen farklı bir ideolojiden doğmuş olmakla birlikte, 1933'den sonra Almanya'da Hitler'in uyguladığı politika devlet müdahalesi yönünden New Deal uygulamasına benzemektedir.

Almanya da I.Dünya Savaşı yenilgisi ve savaş sonrası şiddetli enflasyonun ardından gelen 1929 bunalımı ülkeyi sarsmıştı. Diğer taraftan liberal kapitalist ülkelerdeki işçi

²⁴ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünce Tarihi*, (Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1983), s. 368-369.

²⁵ Nalan Ölmezoğulları, a.g.e. s. 80.

²⁶ Hasan İslatine, *Ekonomik sistemler*, (Anadolu Üniversitesi, Eskişehir), s.51.

hareketlerinin yoğunlaşması ve 1917 yılında dünyada ilk kez bir sosyalist devletin kurulması sermaye çevrelerinde tedirginlikleri artırmıştır.

Böyle bir ortamda iktidara gelen Hitler, özel mülkiyet düzenine dokunmamakla birlikte, kişinin ulusu içinde varolduğu, genel çıkarların bireysel çıkarlardan önce geldiği düşüncesiyle çeşitli ekonomik faaliyetler düzenlemiştir.

ABD ve Almanya dışındaki kapitalist ülkelerde 1929 bunalımını aşmak için müdahaleci politikalar uygulamışlardır. Keynes'in "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Kuramı" adlı çalışmasıyla, bu politikalara teorik bir temel hazırlanmış oldu. Hemen hemen bütün kapitalist ülkelerin Keynesyen politikalar uyguladıkları 1945-1970 dönemi, kapitalizmin ikinci altın çağını oluşturmuştur.

3.1- Sosyalizmin Sovyetler Birliği'nde Doğuşu

1917 Ekim Devrimi, Rusya'nın ve bütün dünyanın geleceği açısından çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Birinci Dünya Savaşı boyunca kurulan ittifakları altüst eden Devrim, Rusya'da Bolşevik partinin zaferini ilan ederken, Batı'da da, işçi hareketi içinde Marksizm'in tanımladığı yenedünya düzenine bir geçiş olarak karşılandı. Devrimle kurulan liberal hükümet, iktidar deneyiminden yoksun, savaş sırasında ülkenin kargaşaya sürüklenmesini önlemekten aciz demokratlardan oluşuyordu. Liberaller her geçen gün toplumun gözünden düşerken, Bolşevik bir azınlık iktidarı ele geçirdi.

3.1.1- Sovyet Sosyalizminin Tarihi

1917 yılından itibaren Bolşevik Rusya'da, mülkiyet hakkının doğurduğu egemenlik ilişkilerini değiştirmek için toprak üzerinde özel mülkiyete son verildi. Büyük üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet kaldırıldı ve tüm halkın mülkiyeti denen kamu mülkiyeti geliştirildi. Kamu mülkiyeti iki ayrı biçim aldı: Kooperatif (tarım sektöründeki kolhozlar²⁷) ve devlet mülkiyeti (sanayi, enerji, ulaştırma vb. sektörlerde).

Komünist hükümetin iktidara gelişinin hemen ardından iç savaş patlak verdi. Bu sırada Lenin tüm toplumu devrimi seferber etmiş ve "savaş komünizmi"nin ana hatlarını ortaya koymuştu. Lenin iki büyük tehlike ile savaşmak zorundaydı: Üretimin düşmesi ve

²⁷ Sovyetler Birliği'nde devlete ait topraklarda üretim yapan ve emeklerinin niteliğine ve süresine göre ücret alan belli sayıda köylü ailesinin oluşturduğu kolektif tarım işletmesidir. Gönüllü köylü örgütü olarak kabul edilen Kolhoz, Sovyet hükümetinin 1929'da başlatmış olduğu özel mülkiyete son verme programı sonunda kırsal kesimdeki temel işletme birimi durumuna geldi.

savaş. Korkuya kapılan kapitalistler kaçtılar, fabrikaların hemen hemen hepsi kapandı. Buna karşın, hem iç hem de dış savaşın güçlüklerine karşı koymak gerekmektedir.²⁸ Rusya'yı üç yıl süren iç savaş kasıp kavurmuştu. 1918 yazı ile Mart 1921 arasında erzak dağıtımını karneye bağlandı, köylünün ürünlerine el kondu, siyasi polis 'Çeka' tarafından alınan çok sert güvenlik önlemleriyle birlikte ticari işletmeler ve bankalar devletleştirildi. Bütün bu uygulamalar ekonomiyi felce uğrattı, diğer yandan komünist parti içindeki huzursuzlukta devam ediyordu. Şubat-Mart 1921'de devrimin ilk militanları olan Kronştadt denizcileri, Sovyet hükümetine karşı ayaklanarak yeni bir meclisin toplanmasını istediler.

3.1.2-NEP

İç savaştan sonra Lenin, tükenmiş bir ülkenin ve kimi üyeleri onun otoriter yönetimine karşı çıkan bir partinin başındaydı.²⁹ Bu ortamda, yeniden bir yumuşama ortamı yaratan ve özel işletmelere kısmen izin veren NEP(Yeni Ekonomi Politikası, 1921-1928) kabul edildi. Global ve yıllık tahminler yapmaya başlayacak olan GOSPLAN (Devlet Planlama Komitesi) kuruldu. Ekonomik çözülme döneminde dönüşüm görevi GOSPLAN'a verilmiştir.³⁰

Köylünün ürünlerine el koyma yerine belli bir vergi alma yoluna gidildi. Tarımda zorunlu ürün teslimi sistemi kaldırıldı, sanayi ve ticarete orta ve küçük işletmeler kişilere devredildi. Büyük işletmelerin yönetilmesinde merkeziyetten vazgeçildi ve yabancı teknisyenlere başvuruldu. Diğer taraftan, ücretlerde farklılaştırmalar benimsendi ve verime göre prim esası getirildi. NEP, tehdit edici bir nitelik taşıyan kılığı ortadan kaldırdı ve düzeni yeniden kurdu. Ancak bu noktada başarı durmaktaydı. Köylüler yatırımı reddettiler ve ürünlerinin ancak küçük bir bölümünü pazara yönelttiler. Küçük köylü işletmeleri kendi kendilerine yeterli görüşünü benimsediler. Sanayideki anarşi kaybolmakla birlikte, koordinasyon yokluğundan dolayı birçok darboğaz, sanayi hamlesini durdurdu.³¹

3.1.3-Stalin Dönemi

1924'te Lenin'in ölümünden sonra parti içi çekişmeler arttı ve çok sayıda Bolşevik, NEP'i kabul edilemez bir geri adım kabul ederek karşı çıktı. Bu ortamda Stalin,

²⁸ J.M.Albertini, *Ekonomik Sistemler, Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, 1990, s.56.

²⁹ Ken Jowitt, *New World Disorder, The Leninist Extinction*, 1992, s.309.

³⁰ A.Niyazi Özker, *Sovyetler Birliği'nde Çözülme ve Teoriden Kopuş* -Sosyo-Ekonomik Bir Çözümleme Denemesi, (Ozan Sanatevi, Ağustos 1999), s.22.

³¹ J.M.Albertini, a.g.e., 1990, s.58.

Troçki'yi uzun süren çekişmelerin ardından Aralık 1927'deki XV. Kongre'de saf dışı bırakarak ülkenin komünizme doğru ilerlemesinde yeni bir dönem başlattı.³²

Stalin'in yönetiminde NEP'ten kesin olarak vazgeçildi ve tümüyle devlet yönetiminde olan planlı ekonomiye geçildi. 1928-1929'da 'Birinci Beş Yıllık Plan' yürürlüğe girdi ve böylelikle tarımda kolektifleştirmeye ve ağır sanayileşmeye öncelik tanındı. En büyük bunalım, köylülerle tarımı kolektifleştirmeye girişmekle yaşandı. Yavaş yavaş yapılması gereken bu iş, 1929'un sonunda karşılaştığı direniş sebebiyle yoğun ve hızlandırılmış bir şekilde yapıldı. 1932'de toprakların %70'i köylülerin zorla çalıştırıldığı kolhozlar tarafından işlenmekteydi. 1928-1934 arasında savaş komünizmi döneminde olduğu gibi erzak yeniden karneye bağlandı. Siyasi yönetim sertleşti ve Stalin, terör sayesinde ülkenin tümünde mutlak iktidarını kurdu. Aşırı sanayileşme ülkede sağlam bir altyapının oluşmasını sağlarken diğer taraftan ulusal ekonominin dengesi bozuldu. Planlı ekonomi, savaştan harap olmuş ekonomisi geri olan Rusya'da bir kalkınma ivmesi yarattığı gerçektir ancak gelişmelere esnek biçimde uyum sağlayamaması ve merkezi özelliği birçok sorunu beraberinde getirdi.³³

SSCB, 1921'de komünistlerin iktidarı aldıkları komşu ülkeleri Moğolistan dışında, 1945'e kadar tek sosyalist devlet olarak kaldı. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sosyalizm, değişik yollarla dünyanın büyük bir bölümüne hakim siyasal sistem haline gelebildi. Dünya çapında ikinci büyük devlet olan SSCB dışında Arnavutluk, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Alman Demokratik Cumhuriyeti, Romanya, Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın içinde bulunduğu sekiz Avrupa devleti, Moğolistan'dan sonra Çin, Kuzey Kore ve Vietnam'ın oluşturduğu dört Asya devleti ve Latin Amerika'da Küba 'Sosyalist Blok'u oluşturdu. Ancak kültürleri ve gelişme düzeyleri farklı olan bu devletlerin tümü için 'Sovyet sistemi' tek model olarak alındı. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin(SBKP) tüm dünya komünist partilerine izlenecek yolu çizdiği 'Kominform' aracılığıyla bu modele zorunlu bir nitelik kazandırdı.³⁴

II. Dünya Savaşı'nın başında Nazi Almanya'sıyla anlaşma imzalayan Sovyetler Birliği 1941'de karşı saflara geçti ve bu sayede ülke 1945'te kazananlar safında yer aldı ancak 20 milyon insanını kaybetmişti. 1945'te SSCB ve ABD, dünya çapındaki çatışmanın

³² Leslie Holmes, **Post Komünizm**, Çeviren: Yavuz Alogan, (Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002), s.34.

³³ Pekka Sutela, **Economic Thought and Economic Reform in the Soviet Union**, (Cambridge Soviet Paperbacks:5, Cambridge University Press, 1991), s.12-13.

³⁴ Thema Larousse Tematik Ansiklopedi, (Milliyet, İstanbul, c1993-1994, cilt 1), s.348.

büyük galipleri olarak ortaya çıktı. Devletler konumlarını bu iki odağa göre belirlemek durumunda kaldılar. İki kutuplu dünya bu koşullarda doğdu.

1944'ten itibaren Batı ve SSCB, savaşı önlemeyi başaramayan Milletler Cemiyeti'nin yerine dünyada barış ve güvenliğin güvence altına alınmasını sağlayacak uluslararası bir örgütün oluşturulması konusunda anlaşmaya vardılar. Birleşmiş Milletler 26 Haziran 1945'te kuruldu. Ancak SSCB'nin Batılı ülkelerle yaptığı ittifak geçiciydi ve Stalin ülkenin yeniden inşası için sertlik yanlısı politikalara devam etti. Ülkenin savunulması uğruna yoksulluk ve savaşla geçen yıllardan sonra Sovyet toplumu, barışı gerçekten büyük bir coşkuyla karşıladı. Savaş sırasında başlatılan yumuşama politikası ve Batı ile kurulan ilişkiler, ülkenin dışa açılması bakımından ümit verici görünüyordu ancak gelişen olaylar bu umutları kısa sürede söndürdü.

Zaferden sonra SSCB, 1939-1940 yıllarında topraklarına kattığı bölgelere yenilerini ekledi. Kızıl Ordu'nun Orta Avrupa'da ilerlemesinin en önemli sonucu, Çekoslovakya, Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk ve Yugoslavya'nın SSCB'nin nüfuzuna girmeleri oldu. Eylül 1947'de SSCB, Fransız, İtalyan, Sovyet, Bulgar, Macar, Polonya, Romanya, Çekoslovak ve Yugoslav komünist partilerinin üye olduğu **'Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu'nu (Communist Information Bureau-Cominform)** kurdu.

Yayınlanan belgelere göre, kurulan bu milletlerarası komünizm teşkilatının amaçları şunlardı.³⁵

- İşçilerin tek vatanı olarak Sovyetler Birliği'nin savunulması,
- ABD tarafından temsil edilen emperyalizme karşı mücadele,
- Bütün dünyayı kapsayacak bir Sovyetler Cumhuriyeti'nin kurulması.

Cominform, 19.yüzyılda görülen I. ve II. Enternasyonallerin devamı niteliğindedir. Eylül 1949'da Federal Almanya Cumhuriyeti kuruldu, komünist eğilimli Alman Demokratik Cumhuriyeti ise Doğu Berlin'de Ekim 1949'da ilan edildi.

Stalin, halk demokrasilerinin iktisadi yaşamını Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi³⁶-COMECON aracılığıyla 1949'da örgütledi. NATO'yu dengelemek için, Almanya

³⁵Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Cilt I:1914-1980, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8.Baskı, Ankara, 1992), s.437.

³⁶ 1949 yılında SSCB, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya tarafından kurulmuş olan bir ekonomik bütünleşme ve işbirliği örgütüdür. Kısa bir süre sonra Doğu Almanya ve Arnavutluk da örgüte katılmıştır. Sonraları Moğolistan, Küba ve Vietnam'ın da dahil olduğu COMECON'dan Doğu Almanya

Federal Cumhuriyeti'nin Atlantik Paktı'na girmesine yanıt olarak Varşova Paktı kuruldu.³⁷ Doğu Avrupa'nın bu şekilde Sovyet etkisine girmesi soğuk savaşın gelişmesinin getirdiği büyük bir iç kapanma bağlamında gerçekleşti.

Diğer taraftan SSCB'yi Doğu Avrupa'da hegemonyacılıkla suçlayan Yugoslavya'nın 1948'de bloktan ayrılması, 1956 Ekimi Polonya ve Macar ayaklanmaları, 1961'de Çin-Sovyet ayrılığının derinleşmesi, 1968'deki Prag baharı, Sovyet politikasının veya ideolojik üstünlüğünün farklı düzeylerde reddedildiğinin dışa vurumlarıydı. Bütün bu olaylar Sovyetler'e sosyalizme giden değişik yollar olabileceğini kabul ettirdi. Sovyetler Birliği'nin müdahalesine karşı çıkma cesaretini yalnızca Yugoslavya lideri Tito gösterdi ve Yugoslavya bu tutumu yüzünden sosyalist bloktan atıldı.

3.1.4-Soğuk Savaş-İki Bloklu Dünya

Yoksul bir Avrupa'da komünizmin kolayca yayılabileceğini gören ABD, Avrupa ekonomisini canlandırmak amacıyla Marshall Planı ile büyük bir mali yardım hareketine girişti. Truman Doktrini, ABD'nin Sovyet tehdidine maruz kalan ülkeleri destekleme kararını ve Marshall Planı ise hür Avrupa'yı ekonomik bakımdan kalkındırma ve güçlendirme kararını ifade ediyordu.³⁸ 'Soğuk Savaş' terimi ilk kez Mart 1947'de ABD Başkanı H.S.Truman'ın mali danışmanı B.Baruch tarafından kullanılmıştı. Eski İngiliz Başbakanı Winston Churchill'in Mart 1946'daki şu sözleri tarihe geçmiştir: "*Baltık kıyısındaki Szczecin'den Adriya kıyısındaki Trieste'ye kadar kıtaya bir 'demir perde' çekilmiştir.*" ABD Başkanı Truman 1947'de Kongre'de yaptığı konuşmada Türkiye ve Yunanistan'a yardım amacıyla istisnai krediler verilmesini istedi. Yunanistan'da başlayan iç savaş ve aynı dönemde Stalin'in Türkiye nezdinde Sovyetler'in boğazları kontrol etme isteğini açıklaması, bu iki ülkenin komünizm tehlikesi altında olduğunu düşündürüyordu. Truman, komünizmin çevresinin sarılması anlamına gelen 'containment' politikasının ana hatlarını açıkladı.³⁹ Ancak Sovyetler Birliği ABD'nin Avrupa'nın yeniden inşası için önerdiği Marshall Planı'na karşı çıkararak bu ülkelerle ticari ilişkilerini güçlendirdi ve bu ülkeler için tek ticaret ortağı haline geldi.

(Alman Demokratik Cumhuriyeti-ADC) 1990 yılında Batı Almanya(Alman Federal Cumhuriyeti-AFC) ile birleşmesi sonucunda filen kopmuştur. Yugoslavya, Çin ve Kuzey Kore COMECON'un gözlemci üyeleri idi. 1991 yılında kendini fesh etmiştir.

³⁷ **Thema Larousse Tematik Ansiklopedi**, Milliyet, (İstanbul, c1993-1994, cilt 2), s.29.

³⁸ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, 1992, s.436

³⁹ Thema larousse tematik ansiklopedi, Milliyet, İstanbul, c1993-1994, cilt 1, s.270.

1946'da Sovyetler Birliği'nin yeniden inşası için yeni beş yıllık plana geçildiğinde, 1948'de ölene dek Stalin'in başyardımcısı olan Andrej Aleksandroviç Jdanov, yeni bir ideolojik saldırı başlatmakla görevlendirildi. Baskılar çok sayıda aydının, özellikle de Yahudilerin üzerinde yoğunlaştı.⁴⁰ Savaş sırasında Batı Avrupa ile ilişki kurmuş ve orada gördüklerini Sovyetler Birliği'ne döndüklerinde anlatacaklarından kuşku duyulan askerler de bu baskılardan nasiplerini aldılar. Polis baskıları da Stalin'in Mart 1953'te ölümüne kadar sürdü. Nazilere karşı kazanılan zafer ve ülkeyi modernleştirme yolunda atılan adımlar nedeniyle pek çok kişi 'Halkların Babası'nın ölümüne üzülürken pek çok kişi de 'Diktatör'ün ölümüyle derin bir nefes aldı.

3.1.5-Stalin Sonrası

Stalin'in ölümü, belirli bir yumuşamayı getirdi. Kruşçev'in XX. Kongre'ye sunduğu, Stalin döneminin bir bilançosunu açıklayan 'gizli rapor', sosyalist kampta şok etkisi yarattı. Sosyalist eşitlik ilkesinin çiğnenmesine, tarihin çarpıtılmasına, Stalinci görüşün aşırılıklarına, kişilerin tabulaştırılmasına karşı çıktı. Stalin'in sadece kişisel diktatörlük kurmuş olduğunu ve bir kişiye tapma (Cult of the Individual, Personality Cult) yarattığını söylemiştir.⁴¹ Bu rapor Sovyetler Birliği tarihinde önemli bir kilometre taşıydı.⁴² Dış politikada ılımlılık, ülkedeyse eşitlikçi sosyalizmin yeniden inşası dönemi başlamıştı. Ancak ekonomik sistemde reform çabaları, özellikle de tarım alanındaki girişimler Kruşçev'in konumunu zayıflattı. Sanayinin farklı sektörlerinde merkeziyetçilikten uzaklaşma girişimleri, doğunun bakir topraklarının tarıma açılması (1954), yoğun mısır ekimi ve değişik modernleşme kampanyaları beklenen sonuçları vermedi. Doğu-Batı diyalogunun kurucusu ve tarımda refahın yaratıcısı olmak isteyen Kruşçev'in imajı mısır ekimine dayalı kampanyasıyla ölümsüzleşti. Partideki muhalefeti bastıramayan Kruşçev'in yerini Leonid Brejnev yönetimi(1964-1982) aldı. Brejnev yönetimi durgun geçmiş olsa da bir kolektif yönetime dönüş hareketiydi.

1970'li yıllarda Doğu Avrupa ülkeleri yabancı sermayenin girişiyle ivme kazanan yeni bir ekonomi politikası benimsedi. Polonya, Romanya ve Çekoslovakya'da hükümetler, ülkelerinin modernleşmesi için gerekli kaynak arayışları sırasında Batı'ya yöneldiler. Bu yıllarda ortaya çıkan yumuşama, yatırım politikasını kolaylaştırdı ve halk tüketim malları

⁴⁰ Aynı, s.201.

⁴¹ Fahir Armaoğlu, a.g.e. s.469.

⁴² Thema Larousse Tematik Ansiklopedi, cilt 1, s.286.

üretimini artmasından ve Batı mallarının ithalatındaki gelişmelerden yararlandı. Yaratılan görece bolluk, hantal bürokrasinin hatalarını kapatmaya yetmedi. Ekonomik ilerleme düzeyleri, dış borçları oldukça fazla artan Doğu Avrupa ülkelerini rahatlatıcak güçte değildi.⁴³

ABD'nin imajını zedeleyen ve kamuoyundan destek görmeyen Vietnam Savaşı karşısında SSCB yumuşama çağrılarına hız verdi. Silahsızlanma görüşmeleri, birçok anlaşmayı da beraberinde getirdi. Özellikle Nükleer Silahların Azaltılmasına İlişkin Anlaşma (1970) ve Stratejik Silahların Sınırlandırılması Anlaşması (SALT-1972), yumuşama politikasında bir dönüm noktası olarak görüldü.

3.1.6-Gorbaçev Dönemi

1985'te Mihail Gorbaçev'in iktidara gelmesiyle ekonominin modernleştirilmesine önem verildi. Bu durum teknoloji ve kredi olanaklarını sağlayabilecek Batılı ülkelerle bir yakınlaşmayı zorunlu kıldı. Merkezi ve Doğu Avrupa'da anti-komünist rejimleri durdurmayı amaçlayan her türlü müdahaleden vazgeçilmesi (1989) ve Almanya'nın birleşmesine karşı çıkılmamasıyla (Temmuz-1990) yumuşamada olumlu bir devre gerçekleşti. COMECON ve Varşova Paktı dağıldı. SSCB'nin üçüncü dünya ülkelerinden Küba, Afrika ülkeleri, Vietnam gibi yandaşlarıyla yolları ayrıldı.

Andropov ve Çemenko'nun kısa yönetimlerinden sonra, 1985'te başa geçen Mihail S. Gorbaçev, sistemde kapsamlı bir reform başlattı. Gorbaçev açık bir biçimde sosyalizmin 'model sistem' olmadığını ifade ediyordu. *Perestroyka* (yeniden yapılanma) ve *Glasnost* (şeffaflık, açıklık) yukarıdan aşağıya gerçekleşen bu devrimin simge sözcükleri oldular. Hükümet, özellikle ekonomi ve yönetim alanında yapısal zaaflarının sorumluluğunu kabul eder gibiydi.⁴⁴ Sistemin uzun yıllar işleyişinden sonra, dayandığı ideoloji ile toplumsal gerçeklik arasındaki uyumsuzluklar Sovyetler Birliği'nde bile gözle görülür hale gelmişti. Devlet, Perestroyka politikasıyla Sovyet toplumuyla yeniden kaynaşmayı umuyordu ancak bu rejime karşı bir hareket olarak değerlendirildi.⁴⁵

Rejimin liberalleşmesi hemen yankı uyandırdı. Boris Yeltsin gibi yeni liderler Rusya'daki birlik karşısında cumhuriyetlere geniş bir özerklik, gerçek anlamda bir

⁴³ Thema Larousse Tematik Ansiklopedi, cilt 1, s.291.

⁴⁴ Heinz Kohler, *Comparative Economic Systems*, (Scott, Foresman and Company, USA, 1989), s.181-182.

⁴⁵ Osman Aray; B.Baykal Eyyuboğlu, *The New Independent States of Inner Asia and Turkey's Policy*, (NIRA, Research Output, Vol.12, No.1, 1999), s.251-252.

demokrasi ve ekonomik reformların kabulü gibi önemli talepleri karşılama sözü verdiler. Bağımsızlık talepleri kısa zamanda Baltık cumhuriyetlerini etkisi altına aldı. Bu cumhuriyetlerde ulusal düşünce birliği güçlü bir biçimde ortaya çıkmıştı. Büyüyen muhalefet karşısında Sovyet hükümeti tavrını sertleştirdi. Bu durum protestolara ve 1991 Ağustos'unda hükümet darbesine sebep oldu. Darbe üç günden fazla sürmedi ancak sonuçları ülkenin geleceğini belirlemiştir. Devletin merkez organı olan Komünist parti askıya alındı. Hükümet darbesi öncesinde birlik anlaşmasını imzalamak zorunda kalan çok sayıda cumhuriyet özerklik veya bağımsızlık ilan etti. Aralık 1990'da 73 yıllık SSCB'nin varlığı sona erdi. Aslında Gorbachev'in Perestroyka siyasetinin esas amacı, gerçek demokrasi ve pazar ekonomisine geçiş değil, bazı tavizler yoluyla mevcut sistemi korumaktı. Gorbachev, sistemin temellerindeki durgunluğu aşmak isterken çöküşe sebep oldu.⁴⁶

Boris Yeltsin, Rusya Federasyonu'nda yapılan ilk genel seçimlerde Cumhurbaşkanlığını %57.3 oranında oy alarak kazandı. İlk iş olarak komünist partilerin yetkilerini ellerinden aldı. 18 Ağustos 1991 darbesindeki direnişi o düzenledi ve yönetti. Yeni cumhuriyetleri, Litvanya'dan başlayarak, herkesten önce o tanıdı ve SSCB'nin sona erdirilmesi konusunda Gorbachev'i o ikna etti.

4-SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve merkezi planlı ekonomik sistemlerin çözülmesi ile birlikte, Doğu Avrupa ülkelerinde demokratik siyasi düzen içerisinde, Batı Avrupa'daki gibi serbest piyasa ekonomisinin kurulması yönünde önemli adımlar atılmıştır.

Ancak, Batı Avrupa'daki serbest piyasa modelleri fikir olarak aynı esaslara dayansalar dahi, uygulamada, piyasaların düzenlenmesi ve daha genel olarak devlet-piyasa ilişkileri açısından ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir.

Kurulan sistem ne olursa olsun, bir ekonomik yapıda firma sahipleri, yöneticiler, işçiler, kredi kuruluşları, girişimciler, tüketiciler ve devlet gibi bir çok ekonomik aktör bulunmaktadır. Kaçınılmaz olarak bu aktörler, aynı zamanda siyasi yapı içerisinde vatandaş olarak rol alacak ve eşit oy hakkı aracılığıyla devletin politikalarını etkilemeye çalışacaklardır.

---

⁴⁶ S. Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar**, (5.Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002), s.72.

Nitekim, bir ekonomik sistemde kaynakların tahsisi için genel olarak iki mekanizma bulunmaktadır.⁴⁷ Birincisi, kısaca piyasa olarak adlandırılan ve bireylerin sahip olduğu kıt kaynakların, yine bireyler tarafından verilen ademi merkeziyetçi kararlar yoluyla alternatif kullanımlara tahsis edildiği bir sistemdir. Bu mekanizma, kaynakların, eşit olmayan haklar çerçevesinde, eşitsiz olarak dağıtıldığı bir sistemdir.

Diğer mekanizma olan devlet ise, bireylerin hukuk önünde eşit haklara sahip olduğu, sahip olmadığı kaynakları dağıtan bir sistemdir. Doğal olarak, bu iki mekanizma aracılığıyla ortaya çıkacak kaynak dağılımlarının her zaman aynı olacaklarını beklemek iyimser bir yaklaşım olacaktır. Bireyler siyasi güç aracılığıyla, normal koşullarda piyasada ortaya çıkacak olan dağılım yerine, kendi tercih edecekleri bir kaynak dağılımını kurmak isteyebileceklerdir.

Ancak, mesele devlet ve piyasanın birbirleriyle çatışmaları veya birbirine karşı olup olmadıkları değildir. Sorun, içinde devletin de yer aldığı bir dizi aktörün birlikte rasyonel davranmalarını sağlayacak teşvikleri ve bilgi iletişimini sağlayacak bir kurumsal yapının oluşturulmasıdır.

Devletin de bu ekonomik yapıda az veya çok belli bir rol üstlenmesinin kaçınılmaz olacağı düşünülmeyle birlikte, bu yapı içerisinde devletin rolünün tanımlanmasına sıra gelince görüş ayrılığı artmaktadır. Tartışmalar, bu yapıda devletin olması veya olmamasından ziyade, ne kadar olması gerektiği üzerinde yoğunlaşmış gibi görünmektedir.

Bu tartışmaların içinde, Doğu Avrupa ülkelerinin içinde buldukları durum önemli bir örnek teşkil etmektedir. Çünkü, bu ülkeler, yaklaşık 50 yıldan daha az bir süre içinde, devlet-piyasa ilişkilerini ikinci kez yeniden tanımlamak ve bir kez daha yeni baştan bir ekonomik sistem kurmak çabası içine girmişlerdir.

Her ne kadar, Doğu Avrupa ülkelerinde devletin komünist rejim dönemindeki kadar etkin bir rol oynamaması gerektiği anlaşılmış ise de, bu, ne kadar etkin olmalı sorusuna yanıt vermemektedir. Kaldı ki, bu sorun, Batı Avrupa ve ABD gibi ülkelerde bile üzerinde tamamen mutabakata varılmış bir çözüme kavuşturulmuş değildir.

Çeşitli neo-liberal ekonomistlerin ileri sürdüğü gibi, Doğu Avrupa'da kurulacak ekonomik sistemde, Batı Avrupa'daki serbest piyasa düzeninin esas alınması gerektiği, geçiş sürecindeki ülkeler için yeterli bir hareket zemini oluşturamamaktadır. Çünkü bu yanıt, Batı Avrupa'daki hangi ekonomik modelden bahsedildiği sorusuna tam olarak bir cevap

⁴⁷ <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/1ekim98/dogu.htm>

vermemektedir. Serbest piyasa düzeni ile kastedilen modelin hangisi olduğu konusunda daha açık olunması gerekmektedir.

1989-1990'da Doğu Avrupa'da komünizm sonrası dönem başladı. 1990'da çok partili seçimler sonucunda Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'da demokrasiye ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sağlandı. Ancak özellikle Romanya'da çoğulcu siyasal sistemlerin ve serbest piyasa ekonomilerinin kısa zamanda kurulmasının, ayrılıkçı hareketler ve etnik çatışmaların da etkisiyle çok da kolay gerçekleşmeyeceği görüldü.⁴⁸ 1991 yılında tam bir etnik mozaik oluşturan Yugoslavya parçalandı. Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya bağımsızlık ilan ettiler. Bosna-Hersek de egemenlik ilan etti. 1992 yılında Çekoslovakya barışçı yoldan iki cumhuriyete ayrılma yolunu seçti ve bu ayrılık 1993'te resmen yürürlüğe girdi.

Planlı ekonomi, iki açıdan tartışma konusu oldu. Bir yandan kapitalist ekonomiler düzeyine ulaşma biçiminde ifade edilen hedeflere hiçbir zaman ulaşılamadı ve yokluk sistemin başlıca özelliği haline geldi. Diğer yandan, merkezi sistem, planlı kalkınma uygulamaları, başta bürokratlar olmak üzere ayrıcalıklı sınıfları besleyen marjinal mal ve hizmet dolaşımını da kapsar biçimde yasadışı, gizli bir ekonomi geliştirdi. Toplumsal katmanlar arasındaki uçurum büyümüştü. Parti ve devlet seçkinlerinin oluşturduğu "nomenklatura", gündelik hayatta maddi güçlüklerle uğraşan ezici bir çoğunluktan uzakta yaşıyordu.

Doğu Avrupa ülkeleri çoğu zaman kuruluşlarından beri büyük devletlere bağımlı olmuştur, ulusal birlikleri yoktur, dinin ağırlığı hatta kilise alabildiğine güçlüdür, liberal ve demokratik gelenekler yerleşmemiştir. Bütün bu engellere bir de az gelişmişlik eklenmişti. 1930'lu yıllarda dolar bazında kişi başına düşen yıllık gelirler karşılaştırıldığında bir fikir edinmek mümkündür: Fransa 283, Belçika 261, Çekoslovakya 134, Macaristan 125, Bulgaristan 109, Yugoslavya 36, Polonya 35.

Doğu bloku ülkelerinin temel özellikleri, ekonomik düzende kendisini gösterir. Sosyalizm iradeciydi ve 'plan' aracılığıyla toplumun tümüne hakim olmak istiyordu. Komünist partiler, Sovyetler Birliği'nden farklı koşullarda olmalarına rağmen, Bolşevik partiyi taklit ederek, küçük işletmelerin ve küçük ticaretin kamulaştırılmasına kadar varan bir mülksüzleştirme ve devletleştirme politikası uyguladılar. Sovyet modelini izleyen Doğu bloku ülkeleri, ağır sanayiye ayrıcalık tanıdı ve gerek tarım, gerekse tüketim malları üretimi

⁴⁸ Thema Larousse tematik ansiklopedi, Milliyet, İstanbul, c1993-1994, cilt 1, s.290-350

fedâ edildi. Bu politikalar, kayda değer bir ekonomik yükselişe, hızlı bir sanayileşmeye ve az gelişmişliğe bağlı toplumsal sorunların (okur-yazar oranının artması gibi) çözülmesine olanak verdi. Bunun yanında, Batı'nın sunduğu çekiciliğin gittikçe artmasına karşın, tüketim mallarına gösterilen devletin kayıtsızlığı, her türlü muhalefete karşı uygulanan baskıcı yöntemler Sovyetler Birliği'ne düşmanca tepkiler doğurdu. Komünist Parti'yi ve sosyalizmi halkın gözünden düşürdü, üretimde ve bürokraside gitgide artan bir hantallaşmaya ve büyüme oranlarında düşüşe yol açtı.

Aydınların ve farklı görüşlerini özgürce dile getirmeye ve ülke dışına seyahat etmeye özlem duyan gençlerin siyasal sisteme yabancılaşmasının nedenlerinden biri, demokrasi yokluğuydu. Sistemin reddinde tüketim mallarının yetersizliği ve hatta 1985–1986 yıllarından itibaren yaşanan kıtlıkta etkiliydi. Çelişkiler özellikle Alman Demokratik Cumhuriyetinde, Batının özellikle Alman Federal Cumhuriyetinin sunduğu yüksek tüketim düzeyinin televizyon aracılığıyla aktarılmasıyla daha çarpıcı bir duruma geldi.

5-KARŞILIKLI EKONOMİK YARDIMLAŞMA KONSEYİ

COMECON (Council for Mutual Economic Assistance :CMEA-COMECON), Sovyetler Birliği'nin liderliğinde merkezi planlı Doğu Avrupa ülkeleri arasında 1949 yılında kurulmuştu. Sovyetler Birliği'nin 1990 yılında dağılmasından sonra da, faaliyetlerine 1991'de Budapeşte'de toplanan 46. Konsey toplantısında son verilmiştir.

5.1-Kuruluşu

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Sovyetler Birliği, ABD'nin Avrupa'nın Yeniden İmar Programını onaylamamış ve ABD'nin Avrupa'ya yardımına karşı çıkmıştır. Bu sebepten, Batı Avrupalı ülkelerden oluşan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (Organisation for European Economic Cooperation) OEEC'ye katılmamıştır. OEEC'nin amacı, Avrupa'daki üye devletler arasında güçlü bir Avrupa yaratmak için ekonomik bir işbirliği sağlamaktır. Batılı ülkeler arasında 1948 yılında OEEC'nin kurulmasından sonra Doğu Avrupa'da kalan sosyalist ülkeler arasında da benzer bir örgüte ihtiyaç doğmuştur. 1947 yılında oluşturulan Cominform komünist partiler arasında bir birlik yaratıyorsa da, komünist devletler arasında resmi bir işbirliği örgütü o tarihte yoktu.

COMECON, Sovyetler Birliği'nin liderliğinde merkezi planlı Doğu Avrupa ülkeleri arasında kurulan bir ekonomik işbirliği örgütüydü. OEEC'nin kuruluşundan bir yıl sonra 8 Ocak 1949'da kurulan örgütün kurucu altı üyesi şunlardır: Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya ve Sovyetler Birliği. Arnavutluk ve Doğu Almanya kısa bir zaman sonra katılmışlardır. Çin Halk Cumhuriyeti, Kuzey Kore, Kuzey Vietnam ve Moğolistan gözlemci üye statüsündeydiler. COMECON, başlangıçta üye ülkelerin bağımsızlıklarına önem vermiş daha sonra uluslar üstü organizasyon fikri genel kabul görmeye başlamıştır.

Önceleri COMECON sadece siyasi yönden önem taşımıştır. Böyle bir örgütün gerçekleştirilmesi, Doğu Avrupa'da kalan sosyalist ülkeler arasında ekonomik bir işbirliğinin sağlanabileceğini komünist olmayan ülkelere göstermiştir.⁴⁹ Bununla birlikte, 1954 yılına gelinceye kadar işbirliği konusunda çok az gelişme sağlanabilmiştir. Örgüt içinde Sovyetler Birliği, ezici gücü yüzünden karşılıklı ekonomik ilişkilerden en fazla yararlanan ülke olmuştur. Stalin'in ölümünden sonra bu durumda nispi bir düzelme meydana gelmiştir. AET'nin tanınması ve AET ile ilişkilerin gelişmesi, COMECON'un yapısının değişmesine yol açmıştır.

COMECON'a üye ülkeler 6 ay öncesinden haber vermek şartıyla her zaman çekilebilme hakkına sahiptiler. Bu açıdan konsey, kuvvetli bir ekonomik kuruluş izlenimi vermemiştir.

5.2- Amaçları

COMECON'un temel amacı, üye ülkelerin planlı ekonomi içinde kalkınmalarını teşvik etmek, refahlarını yükseltmek ve bundan tüm üyelerin faydalanmasını sağlamaktır. Diğer taraftan, ekonomik ve teknik gelişmeyi hızlandırmak, emeğin verimini artırmak, ekonomisi az gelişmiş ülkelerin sanayileşme süreçlerine katkıda bulunmak, üye ülkeler arasındaki işbirliğini ve dayanışmayı güçlendirmek, sosyalizmi ve komünizmi yerleştirmek önemli amaçlarındandı.

5.3-Finansmanı

COMECON içindeki iki önemli mali kuruluştan biri olan *Uluslararası Yatırım Bankası (International Investment Bank-IIB)* 1971 yılında kurulmuştur. Amacı, bölge

⁴⁹ S. Rıdvan Karluk, *Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar*, 2002, s.64.

ülkelerinin gelişmesine katkıda bulunacak yatırım projelerine finansman sağlamaktı. Bu özelliği ile Avrupa Yatırım Bankasına (European Investment Bank- EIB) benziyordu. Batılı mali kuruluş ve piyasalardan ödünç alıp, bu paraları yatırım projelerinin finansmanında kullanmaktaydı.

COMECON kurulduktan sonra üye ülkeler arasındaki iki taraflı ticaretin zorluklarını gidermek amacıyla 1949 yılında çok sayıda ‘üç taraflı kliring anlaşması’ imzalanmıştır. Fakat bu anlaşmalar dış ticarete tatmin edici bir gelişmenin ortaya çıkmasına yardımcı olamamıştır. 1957 yılında Sovyetler Birliği Merkez Bankası (GOSBANK) tarafından kurulan ‘Kliring evi’ nin çalışmaları da bu sorunun çözümüne yararlı olamamıştır. Sonuç olarak, COMECON’un bir organı olarak Ekim 1963’te Moskova’da *Uluslararası Ekonomik İşbirliği Bankası (International Bank for Economic Cooperation-IBEC)* kurulmuştur. IBEC, bir anlamda Doğu Bloku içindeki Avrupa Ödemeler Birliği’ne (EPU) denk gelen bir kuruluştur.⁵⁰ Bankanın amacı; COMECON içinde ekonomik işbirliğini geliştirmek, iki taraflı ticaret yerine çok taraflı ticareti teşvik etmek, üyelerinin geçici nitelikteki ödemeler bilançosu açıklarını gidermek ve COMECON dışındaki bankalarla mali ilişki içerisinde bulunmaktır. IBEC, dış ödemelerde konvertible döviz sıkıntısı çeken üyelerine finansman sağlamış, dış ticarete Ruble veya konvertible dövizler cinsinden kısa ve orta vadeli krediler açmış, batılı mali kuruluşlardan borçlanmıştır. Ancak IBEC kurulduktan sonra da COMECON üyeleri arasındaki ticaret hızlı bir şekilde artış gösterememiştir.

5.4-Kapitalist Dünyayla Ticaret ve İşbirliği

COMECON üyeleri 1949 yılından itibaren batılı ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini asgari seviyede tutmuşlardır. Bu siyaset 1960’lı yıllara kadar devam etmiş, sonrasında uluslararası işbölümünden yararlanabilmek amacıyla Batı’ya açılmaya başlamışlardır. Doğu Avrupa ile Batı arasındaki mal ticareti artmış, Batı’dan Doğu’ya sermaye ve teknoloji akımı hızlanmıştır. Bu gelişmeler Sovyetler Birliği’ndeki yumuşama (detant) politikasının sonucudur. COMECON, AET’yi kurulduktan sonra uzun bir süre tanımamıştır. Fakat 1970’li yıllarda bu tutum değişmeye başlamış ve hukuken tanımamakla birlikte toplulukla ilişkiye girmiştir.

⁵⁰ S. Rıdvan Karluk, a.g.e., 2002, s.69.

5.5- Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'nin Çöküşü

COMECON, Avrupa'nın en eski ekonomik işbirliği kuruluşlarından biri olmasına rağmen, batılı benzerleriyle karşılaştırıldığında başarıya ulaşmış bir örgüt olarak kabul edilemez. COMECON üyelerinin merkezi planlı ekonomilerden oluşması, batıda görülenlerden farklı nitelikte bir uluslararası işbirliğinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kıt kaynakların tahsisi işlemi, fiyat mekanizması yerine merkezi plan aracılığıyla yapıldığı için ülkeler arasındaki kaynak dağılımı ticaretin yapısını da belirlemektedir. Serbest bir pazar ekonomisi olmadığı için fiyatlar, kaynakların nispi kıtlık derecesini yansıtmamaktaydı. Dolayısıyla, üçüncü ülkelerle olan dış ticaretlerine uyguladıkları fiyatlar, kendi aralarındakilerden farklıdır. Genelde, üçüncü ülkelerle dış ticarete cari dünya fiyatlarına uyum gösterilirken, COMECON içi ticarete idari yönü ağır basan fiyatlar uygulanmıştır.

Üretimin tavandan tabana doğru planlama kurumlarınca alınan kararlar doğrultusunda yapılması, batılı anlamda işletmelerin karlılığının söz konusu olmaması, ülkelerarası işbölümünün karşılaştırmalı üstünlüklere göre gerçekleştirilmemesi, COMECON'da birçok sorunu ortaya çıkarmıştır.

COMECON, üyeleri arasındaki ticaretin gelişmesine katkı sağlayamamıştır. 1987 yılında COMECON'un toplam ihracatının %54'ü üye ülkelere yönelikti. 1988 yılında dünya ticareti %8 oranında bir gelişim gösterirken, COMECON üyeleri arasındaki ticarete bir artış meydana gelmemiştir. BM'e göre toplam dünya ticareti içinde 1984 yılında %9.3'lük paya sahip olan Doğu Bloku ülkeleri arasındaki ticaret, 1988'de %7.8'e gerilemiştir.⁵¹ COMECON ülkeleri, dış dünya ile ticaretlerinde önemli açıklar vermişlerdir. 1975 yılında OECD ülkeleriyle yaptıkları ticaret, 11 milyar dolar açıkla kapanmıştır. Bunun 4.8 milyar doları tek başına Sovyetler Birliği'ne aittir.

COMECON'un çöküşü ile MDA ve Baltık ülkeleri içindeki ticaret ve aynı zamanda Eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasındaki ticaret bozulmuş, ticaret rejimindeki uzmanlaşma ortadan kalkmıştır. 1980 yılında COMECON ticaret hacmi Doğu Avrupa ve eski S.S.C.B.'deki toplam dış ticaretin yarısını oluştururken, 1991 yılında CMEA'nın eski üye ülkeleri arasındaki dış ticaret hacmi % 70-80 oranında düşmüştür.⁵²

COMECON'un 9-10 Ocak 1990 tarihlerinde Sofya'da yapılan toplantısında, 40 yıllık bir izolasyon döneminden sonra yapılması gereken değişiklikleri belirlemek amacıyla özel

⁵¹ S. Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar, 2002, s.67.

⁵²Ronald I. McKinnon, **Gradual Versus Rapid Liberalization in Socialist Economies: The Problem of Macroeconomic Control**, (The World Bank Research Observer, Vol.1, March 1994), s.68.

bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Bu toplantıda, COMECON'un yoğun bir değişimden geçen Doğu Avrupa'daki ülkeler ile dış dünyaya giderek daha hızla açılan Sovyetler Birliği için uygun olmadığı, dinamizmini kaybettiği belirtilmiştir. Doğu Avrupa'nın değişen şartlarına göre ekonomik eşitsizlikleri gideren yeni bir yapıya kavuşturulması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu amaçla, COMECON içindeki ticarete konvertible dövizler kullanılması, sübvansiyonlu ticaretin kaldırılması, dünya fiyatlarıyla kaliteli mal ticaretinin yapılması önerilmiş fakat örgütün feshedilmemesi istenmiştir.⁵³

COMECON'da üyeler arasında ekonomik güç yönünden büyük farklılıkların bulunması, gelecekte ne şekilde bir ekonomik bütünleşme ve işbirliği amaçladığının belirlenmemiş olması kuruluşun gelişmesini engellemiştir. Sovyetler Birliği'nin 1990 yılında dağılmasından sonra, COMECON'un faaliyetlerine 28 Haziran 1991'de Budapeşte'de toplanan 46. Konsey toplantısında son verilmiştir. Rusya Federasyonu COMECON'un dağılmasından sonra bu örgütün yerine 1993 yılında, *Bağımsız Devletler Topluluğu Ekonomik Birliği'ni (Commonwealth of Independent States Economic Union-CIS)* kurmuştur.

6-SOSYALİZMDE VERİMSİZLİK PROBLEMİ VE NEDENLERİ

İşgücü verimliliğinin bir sistemi yaşatmadaki belirleyici önemi birçok devlet adamı ve yazar tarafından defalarca vurgulanmıştır. Stalin 1935'te diyor ki: "Sosyalizm, kapitalist sistemi, onun emek üretkenliğini geçtiği zaman fethedecektir."

1930'lu yıllarda kapitalist dünyanın sanayileşmesi çok yüksek bir düzeyden aşağı kayarken, Sovyetler Birliği çok düşük bir düzeyden yukarıya tırmanmaktaydı. İki kamp arasındaki ilişkileri belirleyen, büyüme hızlarının farklılığı değil, emek üretkenliklerinin düzeyidir. 1935-36 yıllarında Sovyetler Birliği yüksek kalkınma hızını yakalamış, ancak verimlilik düzeyi bakımından ABD'nin çok gerisinde kalmıştır. Hem 1930'larda hem de 1980'lerde Sovyetler Birliği'nde çözülemeyen bir düşük emek verimliliği problemi yaşanmıştır.⁵⁴

⁵³ S. Rıdvan Karluk, a.g.e., s.73.

⁵⁴ Halit Suiçmez, *Sovyetler Birliği'nin Çözülmesinde "Verimsizlik" Problemi*, (Avrasya Etüdleri,18, TİKA, Sonbahar-Kış, 2000), s.113.

Batı ekonomilerinde ‘planlama’ terimi akla ekonomik öngörülerini getirirken, Sovyet tipi ekonomilerde özellikle kısa dönemli bir ayarlama süreci söz konusuydu.⁵⁵ En önemli plan üç aylık yada bir yıllık oluyordu. Stratejik plan, beş yıllık plan olarak kabul ediliyordu. Uygulamada ise yıllık planların yan yana dizilmesinden ibaretti. Plan, uygulanması zorunlu olan bir yasa niteliğindeydi. Bununla birlikte, izlenecek karar sayısı olağanüstü yüksek olduğundan, bu zorunluluğa gevşek bir biçimde uyuluyordu. Bu yüzden planlamanın ortaya koyduğu çalışma kusursuz da olsa aksaklıkların önlenmesi imkansızdı. Bunun ünlü örneği çivi üretimidir. Gosplan üretimin ton olarak yapılması için emirler verdiğinden, bu hedefi gerçekleştirmek zorunda olan fabrikalar hedefi en iyi şekilde gerçekleştirmenin en büyük çivi yapmakla mümkün olacağını keşfetmişlerdi. Ama Gosplan yanılığını bulan kadar, Rusya, bütün diğer çeşit çivilerden yoksun kalmıştır.⁵⁶

Piyasa ekonomisinin olmaması dolayısıyla batı ekonomilerindeki kar faktörü ortaya çıkmamıştır. Ayrıca, planlama otoritelerinin aldığı kararlar ile kaynak tahsisleri, karşılaştırmalı üstünlüklere uygun olmadığı için, ortaya çıkan uzmanlaşma gerçek bir işbölümüne dayanmamıştır.⁵⁷ Merkezi planlı ekonomilerde fiyat mekanizması geçerli olmadığı için tüketici tercihlerine dayanan bir ekonomik işbirliği yoktu ve dolayısıyla bu işbirliğinden beklenen refah artırıcı etkiler ortaya çıkmamıştır.

IMF, Dünya Bankası ve OECD’nin Sovyet ekonomisiyle ilgili çalışmasında sosyalizmde düşük verimliliğin nedenleri aşağıdaki gibi sıralanmıştır:⁵⁸

- Merkezi dağıtım sisteminin yetersizliklerine bağlanan çalışma faaliyetlerinin planlamasındaki zafiyetler.
- Tüketim mallarına kavuşmak için kuyruklarda uzun süre beklemeler ve zaman kaybı.
- Girdi ve araçların kalitesindeki düşüklük.
- Yönetimin ödüllendirmedeki yetersiz teşvikleri.
- Teknolojik gelişmelerin ve değişen pazar koşullarının gerektirdiği istihdam kısıntısına gidememek.

⁵⁵ Thema Larousse tematik ansiklopedi, Milliyet, İstanbul, c1993-1994, cilt II, s.395.

⁵⁶ J.M.Albertini, **Ekonomik Sistemler, Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm**, 1990, s.75.

⁵⁷ S.Rıdvan Karluk, a.g.e., 2002, s.72.

⁵⁸ IMF, Dünya Bankası, OECD, ‘**A Study of the Soviet Economy**’, Cilt 3, Şubat 1991.

7-PIYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞTE ÜLKELERİN ORTAK NOKTALARI

Merkezi olarak planlı ekonomi sistemini terk eden Doğu bloku ülkeleri, ya Polonya'da olduğu gibi hemen hemen bütünüyle özelleştirmeye geçerek radikal bir tarzda yada Romanya'da olduğu gibi kamu sektörü ile özel sektör arasında sınırları kesin olarak belirlenmemiş bir karışımla karma ekonomi çerçevesinde piyasa ekonomisine yöneldiler.⁵⁹ Ancak önlerinde duran birçok engel vardı: Ulusal sermaye yokluğu, girişimci zihniyeti eksikliği, fiyat istikrarı, işsizliğin olmaması gibi toplumsal kazanımları yitirme korkusu.

Çok sayıda işletme iflas etti. Enflasyon Latin Amerika oranlarına yetiştii. Örneğin, enflasyon 1990'da Çekoslovakya'da gıda maddelerinin fiyatlarında %75'ten fazlaydı. Mülkleri eski sahiplerine geri verme, açık artırmayla satma veya yabancı şirketlere bırakma yoluyla yapılan özelleştirmelerle birlikte toplumsal eşitsizlik derinleşti. Bunlarla beraber, Batı'dan gelen kamu yardımı yükselmekteydi. 1990'da Polonya'ya ABD tarafından aktarılan miktar 450 milyon dolardı, ayrıca Batılı bankalar da Polonya'nın borcuna yeni vadeler tanıdı. Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş, bir sonraki bölümde detaylı olarak incelenecektir.

7.1-Planlama ve Mülkiyet Yapısı

Sosyalist ülkelerde merkezi planlama ve kamu mülkiyeti söz konusuydu. Polonya (tarım ağırlıklı %18.8) ve Macaristan (%7.1) da⁶⁰ kısmen özel mülkiyet söz konusu olmakla birlikte, diğerlerinde özel mülkiyet yok denecek kadar azdı. Polonya ve Macaristan dışındaki ülkelerde kaynak dağılımında piyasanın herhangi bir fonksiyonu yoktu. Buna bağlı olarak komuta ekonomisi söz konusuydu. Merkezi planlamaya uygun olarak, firma büyüklüğü, batıdaki firmalara nazaran çok daha büyük idi.⁶¹ Az sayıda büyük işletme vardı. Büyük firma, ağır sanayi modelinin de sonucuydu. Bu model 1950'li ve 1960'lı yıllarda hızlı büyüme sağladı.

Ağır sanayi temelli büyüme modeli ve sosyalist ideolojiye uygun olarak, işsizlik yok denecek kadar düşük idi. Gelir dağılımı adil idi. Sovyetler birliğine bağlı cumhuriyetler arasında ve genel olarak COMECON'a üye ülkeler arasında kişi başına düşen gelir açısından bir yakınlaşma gerçekleşmişti.

⁵⁹ Thema Larousse tematik ansiklopedi, cilt 1, s.351.

⁶⁰ J.Nellis, **Time to Rethink Privatization in Transition Economies**, Transition, 1999, s.5.

1989 öncesinde sosyalist ülkeler arasında planlama ve mülkiyet açısından tam birliktelik yoktu. Bulgaristan, Rusya, Ukrayna, Çekoslovakya; Romanya gibi ülkelerde komuta ekonomisi; Macaristan ve Polonya'da kısmen piyasa, kısmen planlama; Slovenya, Hırvatistan gibi Yugoslavya'ya bağlı ülkelerde piyasa benzeri, öz yönetim, ekonomi vardı. Polonya'da özellikle 1980 sonrasında piyasa ve özel mülkiyete ilişkin çeşitli düzenlemeler yapıldı.

Macaristan'da reformlar 1968'e kadar uzanmaktadır. Yalnız bu reformlar özelleştirme değil, kamu sektörünü iyileştirmeye yönelik düzenlemelerdir. Macaristan fiyatlar sistemi, ihracata yönelme ve kısmen modern vergi sistemi açısından diğerlerinden oldukça farklı idi.

Yugoslavya'da öz yönetim gereği oldukça gelişmiş bir piyasa ekonomisi vardı. Diğer ülkelerde oldukça katı uygulanan planlama söz konusuydu. Bu konuda ilginç örnek Çekoslovakya'dır. Bugün açısından Piyasa mekanizmasının en ilerde olduğu ülkelerin başında Çek ve Slovak Cumhuriyetler gelmektedir. Bunlar 1989 öncesi planlamanın en katı uygulandığı, komuta ekonomisinin uygulandığı ülkelerin başında gelmekte idi.

7.2-Azınlıklar Sorunu

Azınlıklar sorunu, geçiş sürecinde bazen etnik, bazen dinsel sorunlar doğurmuştur. Bazı ülkelerde sıkıntılar devam etmektedir. Bu sorunlar birçok ülkede geçiş sorunlarını çok fazla derinleştirmiştir. Bulgaristan'daki azınlığın çoğu Türk kökenli Müslümandır. Diğerlerinde Müslüman azınlık nispeten daha azdır. Baltık ülkelerinde Rus azınlık vardır. Bu ülkelerin hemen hepsinde azınlıklar siyasi parti olarak örgütlenmişlerdir ve bazıları parlamentoda temsil edilmektedir. Farklı ulus örneğinde başarılı bir ayrılma Çekoslovakya da yaşanmıştır. Çek ve Slovak Cumhuriyetleri barış içinde kurulmuş ve her iki ülkede oldukça başarılı performans göstermektedir.

8-GEÇİŞİN İLK AŞAMALARI

Bölgenin bütününde 1993 yılında görülen durum, çıkış yolu yok gibi görünen ekonomik durgunluktur. Bu durgunluk, kısmen Doğu Avrupa ülkeleriyle eski Sovyetler Birliği arasındaki ticaret hacminin daralmasına bağlıydı. Böyle bir sonuç, en azından geçiş döneminin başında kaçınılması güç bir gerçektir. Ancak o yıllarda hiçbir düzelmelerin

görülmemesi endişe vericiydi ve bölgesel ekonomik politikaların gitgide artan oranda başarısızlıklar getirdiği fikri yayılmaktaydı.⁶² Bir ekonomik işleyiş tarzından diğerine geçmenin yarattığı geçiş dönemi sancıları, politik ve sosyal hayatın değişik alanlarında ağırlığını yoğun bir şekilde hissettiriyordu.

Eski Sovyetler Birliği'nde bu durum, ülkenin dağılması ve 1991 Ağustos darbe girişiminin ardından gelen yönetim kargaşasıyla daha da ağırlaştı. Üretim 1991 yılında %15 ile %17 ve 1992 yılında %20 ile %25 civarında düşmüştür. Enflasyon, 2 Ocak 1992 tarihinde fiyatların serbest bırakılmasının da ortadan kaldıramadığı şiddetli yokluklara sebep oldu. Sovyetler Birliği'nin devamı olan devletler arasında sorun, Doğu Avrupa'da olduğundan çok farklı bir tarzda ortaya çıkmaktadır. Ulusal ekonomiler var ile yok arasındaydı.

Geçiş süreci çoğu ülkede çok sorunlu oldu. Sorunların boyutları bazılarında daha büyüktür. Geçiş sürecinde hepsinde dikkat çeken ortak sorunlar reel gelirden düşme, enflasyon ve işsizlikte artıştır. Orta Avrupa ülkeleri (Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Polonya, Macaristan, Slovenya ve hatta Hırvatistan) işsizlik dışında diğer sorunları daha kısa sürede aşarak "dönüşümsel krizi" atlattımlardır. Buna karşın diğerlerinde dönüşümsel kriz son yıllara kadar ağır olarak yaşanmaktadır. Özellikle reel gelirin azalmasındaki dibe vuruş ve bağlı olarak yoksullukta artış büyük boyutlarda olmuştur.⁶³ Enflasyon sorunu, bir kaç istisna dışında, genel olarak son yıllarda makul ölçülere düşmüştür. Bu süreçte Rusya ve Bulgaristan gibi bir kaç ülke dibe vuruşta tekrar eden dalgalanmalar yaşamışlardır. Bu gün için, genellikle savaş ortamında bulunan bir kaç istisna dışında, dipten yukarıya doğru tırmanış süreci yaşanmaktadır.

Son on yılın bilançosu ülkelere göre farklılık göstermektedir. Orta Avrupa ülkeleri nispeten başarılı olurken, diğerlerinde büyük sorunlar yaşanmıştır. Örneğin Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan, satın alma gücü açısından 1989'daki düzeyini 1998'de yakaladılar. Buna karşın, örneğin Rusya, bugün açısından 1989 düzeyinin yarısı düzeyindedir.

⁶² Thema Larousse tematik ansiklopedi, cilt II, s.90.

⁶³ SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinde Ekonomik Reformlar ve Türkiye ile İşbirliği İmkanları, Uluslararası Sempozyum, 24-26 Eylül 1990, Odakule Konferans Salonu

İKİNCİ BÖLÜM

PLANLI EKONOMİDEN PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ

Geçiş ekonomileri genelde piyasa ekonomisini oluşturmaya çalışan ekonomileri tanımlamaktadır. Birçok gelişmekte olan ülke bu kapsamda yer almaktadır. Ancak spesifik olarak “geçiş ekonomileri” kavramı; eskiden sosyalist ekonomi sistemine sahip olup, günümüzde piyasa ekonomilerini oluşturmaya çalışan ülkeler için kullanılmaktadır. Bu ekonomiler birbirinden farklı piyasa ekonomisi deneyimi geçirmekle birlikte, yoksulluk, az gelişmiş altyapı, güçlü ve katı bir komuta sistemi ile sürekli büyüyen ve hantallaşan kamu sektörünün yol açtığı problemler ortak paydaları olmuştur.

Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçmeye karar veren devletler, bir takım zorluklarla yüz yüze kalmışlardır. Bu konuda ekonomik problemlerin yanı sıra büyük öneme sahip psikolojik, sosyolojik ve politik problemlere de dikkat edilmelidir. Diğer ekonomik olmayan problemler de büyük öneme sahiptir çünkü piyasa ekonomisi işleyen bir yasal ve politik sisteme ve toplum üyelerinin kişisel girişimlerine dayanmaktadır. Geçiş ekonomilerinin “eski” tecrübeli piyasa ekonomilerinin yaşam standardına ulaşımaya ulaşamayacaklarını ve bunun ne zaman olacağını zaman gösterecektir.

Sözü edilen ülkelerde, dönüşüme uğraması gereken devlet olduğu için devletin ekonomik rolünün ve görevlerinin belirlenmesi gereklidir. Geçiş ülkeleri, bir yandan devletin ekonomideki ağırlığını azaltmaya çalışırken, diğer yandan ekonomik kurumları ve kuralları piyasa sistemiyle uyumlaştırma çabalarında devlete çok önemli görevler yüklemişlerdir.

Öte yandan, ekonomiye dinamizm kazandırılması, küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ) desteklenmesi ve verimliliklerinin yükseltilmesi, geçiş ekonomilerindeki piyasa ekonomilerinin etkinliği yönünden çok önemlidir. İnceleme konusu yapılan ekonomiler genel olarak firmaların sayısını, yatırımlarını ve verimliliklerini artıracak uygun ortamı henüz oluşturamamışlardır. Ayrıca mülkiyet yapısı, teşvikler, vergi yapısı ve yolsuzluk gibi konular sorun olmaya devam etmektedir.

Merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş tecrübesi, tarihi olarak tahmin edilemeyen ve birçok doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinde bitmemiş bir süreçtir. Dünya Bankası tarafından 1996’da sunulan “Dünya Kalkınma Raporu:Plandan Piyasaya” da geçişin ilk dönemlerine ait aşamalarına odaklanılmıştır. Bu raporda altyapı şartlarının, büyümenin gerçekleşmesi için önemi ve büyüme gerçekleşene kadar zarar görmesi muhtemel grupların sosyal politikalarla korunması gerekliliği belirtilmiştir.

Geçişin ilk yıllarından bu zamana gelinceye kadar birçok deneyim ve veri ortaya çıkmıştır. Ülkelerin büyüme performanslarında çeşitlilikler oluşmuştur. Yoksulluk ve gelir dağılımı dengesizliği bazı ülkelerde öngörülemeyen seviyelere yükselmiştir. Bazı ülkelerde 1990 ların başında uygulanmaya başlanan reform çabaları kesintiye uğramış hatta bazılarında durmuştur. Bunun sonucu olarak bazı geçiş ülkelerinde durum, 1990 ların ikinci yarısında tersine dönmüştür. Reform politikalarının yoğunluğu, bu ülkelerin kat ettikleri yoldaki başarılarının çeşitliliğini göstermektedir.

Öncelikle yeni firmaların, özellikle KOBİ'lerin ekonomik büyüme ve istihdam yaratmada anahtar rolleri vardır. Yeni firmaların piyasaya girmeleri ve büyüebilmeleri Teşvik stratejisiyle (Encouragement Strategy) doğrudan ilgilidir. Bu strateji politika kurucularının, yeni sektörleri teşvike odaklanıp, eski sektörlerin yapılanması ve acılarının dindirilmesini ertelemeleri anlamına gelmemektedir.⁶⁴

Dünya Bankasının “Geçiş: İlk 10 Yıllar, Doğu Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği Ülkeleri için Analiz ve Dersler” başlıklı raporu (2002), “Teşvik Stratejisi”nin başarıya ulaşabilmesinin, geçişin ilk dönemlerinden beri faaliyet gösteren eski ve büyük yatırımlara sıkı bütçe sınırlaması politikasının uygulanmasıyla mümkün olacağını belirtmektedir. Bu politikaya “Disiplin Stratejisi” (Strategy of Discipline) adı verilmiştir. Gevşek bütçe kontrolleri; bu yatırımların vergilerini, sosyal güvenlik katkılarını ve banka borçlarını ödememelerine yol açmıştır.

Berberer yürütülen Teşvik ve Disiplin Stratejisiyle varlıkların daha verimli kullanımı ve yeni ortaya çıkan şirketler için ekonomik bir alanın açılması son derece önemlidir. Teşvik ve disiplinin bu perspektifi, raporun geçiş ülkelerindeki ekonomik reformların başlıca önemli unsurlarından, özelleştirme ve maliye politikası üzerine ışık tutmaktadır. Özelleştirme, eski yatırımlar üzerinde sıkı bütçe denetimi uygulanması, üretim ve yenilik için yeni girişimler yaratılması açısından da son derece önemlidir.

Dünya Bankası'nın bu raporundan çıkan ikinci bir sonuç ise; hem yeni özel sektör hem de devletin elinde kalan sektörlerin yönetim ve idarelerini denetleyecek yasal ve düzenleyici kurumların güçlendirilmesi ya da kurulmasına ihtiyaç olduğunun belirlenmesidir.

Özelleştirmenin tercih edilen bir yöntemi olan, varlıkların stratejik yatırımcılara doğrudan satışının yapılmasının mümkün olmadığı ülkelerde, iki zor seçimle karşı karşıya kalmışlardır: zayıf anonim şirket idarelerinin etkisiz sahiplerine özelleştirme yapmak yada

⁶⁴ **Transition, The First Ten Years, Analysis and Lessons for Eastern Europe and The Former Soviet Union**, (The World Bank, 2002, Foreword), s. ix

stratejik yatırımcılar bulunana kadar devletin kontrolünde tutmaya devam etmek. Ancak devletin kontrolünde kalmaya devam eden firmalar verimli yatırımlar yapamadıklarından verimsiz çalışmalarını sürdürdüler.

Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA)⁶⁵, Baltık devletleri⁶⁶ ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)⁶⁷ arasında çok derin farklar mevcuttur. Baltık ülkelerinde resmi kayıtlara göre, GSYİH 1990'daki düzeyine 1998'de ulaşabilmiş ve bu seviyeyi 2000'de % 6 geçmiştir. Bununla birlikte; BDT ülkelerinde GSYİH 2000'de 1990'daki düzeyinin ancak %63'ü kadardır. Baltık ülkeleri içinde en yoğun nüfuslu ülke olan Polonya'da GSYİH 1990 ve 1999 yılları arasında %40 oranında artarken, BDT ülkeleri içinde en yoğun nüfuslu olan Rusya Federasyonunda, aynı dönemde GSYİH %40 oranında küçülmüştür.⁶⁸

Aynı derin farklar, politik yaşamda da mevcuttur. Çok partili seçimlere katılmak için politik haklara kavuşma ve büyük oranda sivil özgürlükler Orta Avrupa ve Baltıklarda kendine yer edinmiş ve yerleşmiştir. Oysa, geçişin bazı dönemlerinde, seçimlere katılma hakkına ve sivil özgürlüklere sınırlamalar, BDT ülkeleri ve Güneydoğu Avrupanın birçok ülkesinde zayıf politik güce sebep olmuştur.

1- GEÇİŞ EKONOMİSİ KAVRAMI

Avusturyalı ekonomist Joseph A. Schumpeter, kapitalizmin kendi yapısından doğan fakat kendi özüne ve mantığına ters düşen unsurlarını tanımlamıştır. Schumpeter, firmalar halinde kurulu olan kapitalist endüstriyel toplumun gelişme sorununu ilk planda ele almıştır. Ona göre, ekonomik gelişmenin temelinde teknik yenilikler vardır. Bu yenilikleri uygulayacak kesim ise girişimcilerdir. Piyasada zarar eden marjinal işletmelerin piyasadan çekilmeleri sayesinde kaynak tahsisinin piyasaya yeni giren firmalar eliyle yeniden gerçekleştirileceği fikri, Schumpeter bu tezi geçiş ekonomileri için ileri sürmemiş olsa bile, geçiş ekonomileri için geçerli olmuştur.⁶⁹ Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş

⁶⁵ Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri; Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Makedonya, Polonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti, ve Slovenya.

⁶⁶ Baltık ülkeleri; Estonya, Letonya, Litvanya.

⁶⁷ BDT ülkeleri; Ermenistan, Azerbaycan, Belarus-Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan.

⁶⁸ **Transition, The First Ten Years, Analysis and Lessons for Eastern Europe and The Former Soviet Union, The World Bank, 2002**

⁶⁹ **Ekonomi ansiklopedisi, Milliyet, 1991, s.288**

sürecinde, kaynakların piyasa tipi malların üretimine kaymaları zaman almakta ve yeni kaynak tahsisi, üretim olanakları eğrisinin içerisinde bir noktada gerçekleşmektedir.

1.1- Süreç Olarak Geçiş Kavramı

“Geçiş” ya da planlı ekonomiden piyasa ekonomisine “dönüşüm” kavramları esas olarak 1990’ların başından bu yana komünizmin çökmesi ve SSCB’nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni cumhuriyetlerin yaşadıkları ekonomik, politik ve sosyal dönemi izah etmek için ortaya atılan ve kabul gören kavramlardır.⁷⁰

Uluslararası finans kuruluşları 1990’lı yılların başından itibaren geçiş ülkelerine yönelik yapısal ayarlama politikaları başlatmışlardır. Geçiş yapan ülkelerin uyguladıkları reform programları ”geçiş politikaları” olarak adlandırılmıştır.

Dünya ülkelerinin etkinleşen bir “küreselleşme” ortamında buldukları yeni dünya düzeni, geçiş ülkeleri için bulunmaz elverişli zemini beraberinde getirmiştir. Uluslararası ticaretin serbestleşmesi, uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki engellerin hafifletilmesi, devletin piyasaların işleyişine olan müdahalelerinin en aza indirilmesi, kamu sektörünün hacminin küçültülmesi, merkezi hükümetlerin rolünün azaltılarak yerel yönetimlere kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanması da daha fazla yetki ve sorumluluk verilmesi gibi küreselleşmenin liberal esaslarına dayalı politikalar geçiş ülkeleri tarafından da benimsenmiştir.⁷¹

1-2- Dönüşüm ve Geçiş Kavramlarının Farkları

Dönüşüm ve geçiş kavramları arasında kültürel, ekonomik ve politik unsurları bakımından bir tanım ayrılığı olduğu söylenebilir. “Geçiş” belirli bir başlangıç noktasından, bilinen bir son noktaya doğru eylemli bir süreci ifade ederken; “Dönüşüm”, uzun dönemli olarak politik sistemler arasındaki yakınlaşmanın ve teknolojik değişimin bir sonucu olarak, ekonomik ve politik bakımlardan sistematik ve sürekli bir değişimi ifade eder. Bu nedenlerden Dönüşüm (Transformation) insan faaliyetlerinin sonucudur ancak insanın bilinçli bir eseri değildir.⁷²

⁷⁰ **Historically Planned economies**, A Guide to the Date, 1993 Edition, Featuring Economies of the Former Soviet Union, (A World Bank Publication, Washington, D.C. 1993), s.12.

⁷¹ Süreyya Sakıncı, **Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar**, Emek Matbaacılık ve Yayıncılık, Manisa, Nisan 2005, s.29.

⁷² Süreyya Sakıncı, a.g.e., s.29.

2- SÜREÇ HIZI: ŞOK TERAPİ VE AŞAMALI YAKLAŞIMLARI

Sosyalist sistemden piyasa ekonomisine geçiş, Sovyet sisteminin çöküşünden sonra ortaya çıkan yeni bir kavramdır. Geçişin şok terapi biçiminde mi, yoksa daha geniş bir zaman aralığına yayılmış aşamalı bir şekilde mi olacağı bir çok ekonomist tarafından tartışılmıştır.

Genel olarak iki yaklaşım benimsenmiştir. Birincisi, “Big Bang” (Büyük Patlama) veya “Şok Terapi” diye adlandırılan, Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) ve Dünya Bankası tarafından geliştirilen yaklaşımdır. Buna göre ekonominin yeniden yapılandırılması için uygulanacak bütün mikro ve makro politikaların hızlı bir biçimde uygulanması gerekir.

İkinci yaklaşım, sürecin hızı ve sonuçlarıyla ilgilenmeyen fakat ekonominin yeniden yapılandırılmasını, reformların uygulanmasını “Aşamalı” bir biçimde gerçekleştirmeyi benimseyen yaklaşımdır. Aşamalı stratejiye gradualizm de denmektedir. Bu yaklaşımda, bazı sektörler piyasa ekonomisine göre yeniden yapılandırılırken, bazı sektörler merkezi planlamanın etkisi altında kalmakta ve sonuçta ne tam bir piyasa ekonomisi ne de sosyalist bir ekonomi benimsenmektedir.

Zaman içinde ülkelerin yaşadıkları deneyimler, geçiş stratejilerinin nasıl olması gerektiği konusunda fikir vermiştir. İstikrarsız bir siyasi ortama veya düşük yönetim kalitesine sahip bir ülkenin ne şok terapisini ne de aşamalı geçiş stratejisini doğru bir şekilde gerçekleştiremeyeceği anlaşılmıştır.⁷³

Reform programının başarısı, uygulanan politikaların kapsamlı, tamamlayıcı ve hızlı olmasına bağlıdır. İşbaşındaki hükümetin istikrarlı ve manalı olması reformların yolunda yürümesini sağlar. Diğer taraftan, demokratik, çok partili bir politik süreç, şok terapi geçiş modeli ile uyumlu değildir. Çünkü demokrasi toplum tercihlerine karşı hükümetleri sorumlu davranmaya ve isteklerini karşılamaya zorunlu kılar. Bu nedenle reform süreci politik süreçten bağımsız olarak sürdürülmelidir.⁷⁴

Geçiş programlarının yaşam standartlarının düşmesi, işsizlik, negatif büyüme gibi olumsuz etkileri toplumda tepkilere neden olabilir ancak bu durum programların kapsamlı ve uyumlu olması halinde en aza indirilebilir. Kısa dönemde oluşacak sorun ve yükler, uzun

⁷³ Anar Somuncuoğlu, **Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri-Geçiş ve Büyüme Stratejileri**, (Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001), s.3.

⁷⁴ Süreyya Sakıncı, a.g.e., s.35.

dönemde ekonomik büyüme eğilimlerinin güçlenmesiyle sona erecektir. Geçiş sürecinin en ciddi ihmalleri, zaman ve ek yardımların eksik tahminlenmesi ve insan kaynaklarına yeni yasaların ve düzenlemelerin etkin bir şekilde yapılabilmesi için duyulan ihtiyaçtır.⁷⁵

Bugün artık hem şok terapisini hem de aşamalı geçişi savunanların genel olarak görüş birliğine vardıkları söylenebilir.⁷⁶ Genel olarak makro ekonomik istikrarın hızlı sağlanması, yapısal reformların ise daha yavaş yapılması gerektiği söylenmektedir.

2.1- Şok Terapi Yaklaşımı ve Polonya Örneği

Özellikle Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Rusya tarafından benimsenen şok terapi politikaları; fiyat liberalizasyonu, hızlı özelleştirme ve kamu mali açıklarını azaltmak yoluyla makro ekonomik istikrarı sağlamak gibi üç temel unsura dayanıyordu. Şok terapi yaklaşımı, serbest piyasa ekonomisi koşullarını hazırlayacak reformların en kısa sürede gerçekleştirilmesini öngörmekteydi. Aynı zamanda toplum yapısında piyasa ekonomisinin gerektirdiği politik ve ideolojik değişikliklerin gerçekleştirilmesi de son derece önemlidir.

Doğu Avrupa ülkelerindeki piyasa reformlarının temeli, 1987 sonrası Sovyetler Birliği lideri Gorbachev tarafından teşvik edilen radikal reformcuların etkin olduğu Polonya hükümetinin giriştiği reform programıdır.⁷⁷ Hızlı ve kapsamlı bir piyasa reformunu gerçekleştirmek isteyen Solidarnosc hükümetinin danışmanı Jeffrey Sachs'dır. Sachs hükümete şok terapi yaklaşımını önermiş ve hükümetin liberal Maliye Bakanı Lezsck Balcerowicz tarafından 1989 yılında uygulanmaya başlamıştır.

Mevcut kurumsal yapıyı açıklamak yerine bu kurumsal yapıyı piyasa ekonomisine dönüştürecek yollar ve stratejiler açıklanmıştır. Polonya için önerilen geçiş sürecinde uygulanacak şok terapi stratejisinin politika araçları:⁷⁸

- Katı bir maliye ve para politikası
- Ulusal paranın konvertibilitesi
- Fiyatların serbest bırakılması
- Devlet teşebbüslerinin tekelinin kaldırılması

⁷⁵ **Economies in Transition: An OED Evaluation of World Bank Assistance**, (Alice C.Galenson, Operations evaluation studies, The World Bank, 2004), s.27

⁷⁶ Marie Lavigne,1995; G.W.Kolodko,1999; S.Fischer ve Sahay, 2000.

⁷⁷ Süreyya Sakınç, a.g.e., s.32

⁷⁸ David Lipton and Jeffrey Sachs, **Creating a Market Economy in Eastern Europe: The Case of Poland**, (Brookings Papers on Economic Activity, N.1, Washington D.C., The Brookings Institution, 1990),s.75.

- Uluslar arası ticaret üzerindeki tüm engellerin kaldırılması
- Özel sektörün tam olarak serbestleşmesi
- Devlet teşebbüsleri yönetiminin yeniden düzenlenmesi
- Vergi reformu
- İşsizlik sigortası ve istihdam sağlayıcı projeler
- Küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi için kredi tahsisleri
- Özelleştirme

-Polonya'nın Avrupa Birliği'ne uyumunu sağlayacak 7000'e yakın yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesidir.

Polonya'nın geçiş sürecinde, özelleştirme en önemli radikal dönüşüm politikası aracı olmuştur. Genel itibariyle reform sürecindeki bir ülkenin uyguladığı politikaların sonuçlarını bekleyip, diğerlerini edindiği sonuçlara göre uygulamaya koyması esasen sürecin uzamasına neden olacaktır.

2.2-Aşamalı Reform Yaklaşımı

Şok terapi, ekonomiye tüm devlet müdahalelerini ve bunun sonucu ortaya çıkan olumsuzlukları hızlı bir şekilde gidermeyi amaçlamıştır, ancak sonuç olarak büyük ölçekte firma iflaslarına, işsizliğe ve sosyal dengesizliğe yol açmıştır. Hükümetler, stratejik ve koruması gereken sektörlerdeki işletmelere tekrar dış ticaret ve vergiler yoluyla koruma ve bütçe sübvansiyonları sağlamanın yollarını aradılar. Polonya birden ve tüm alanlarda reformları başlatırken, Macaristan aşamalı reform yaklaşımını (Post Keynesyen Görüş) benimseyerek daha yavaş serbestleşmeyi seçmiştir.⁷⁹ Aşamalı reform yaklaşımını benimseyen ülkelerde devlet, piyasa ekonomisini destekleyerek temel kurumlar oluşturuluncaya kadar stratejik sektörleri elinde tutmuştur.

2.2.1-Çin

Çin, Vietnam, Kamboçya ve Laos gibi ülkeler de, son yıllarda demokratikleşme ve siyasallaşma yolunda bir gelişme olmamasına rağmen, geçiş ekonomisi yaşayan ülkeler kapsamında ele alınmaktadır. Bu ülkeler uluslararası ekonomik entegrasyon amacıyla bazı piyasalarını serbestleştirme eğilimi içine girmişlerdir.

⁷⁹ Marie Lavigne, **The Economics of Transition "From Socialist Economy to Market Economy**, (Macmillan, 1995), s.118.

Çin 1949 yılından bu yana sosyalist sistemle yönetilmektedir. Çin hükümeti iki ayaklı aşamalı bir geçiş programı benimsemiştir. Piyasa reformlarına işlerlik kazandırmak için reformlar sürdürmektedirler. Hükümet bir taraftan kaynak tahsisi ile ilgili merkezi kontrolünü gevşeterek karşılaştırmalı avantajları olan sektörlerle yeni firmaların girişini kolaylaştırırken, diğer taraftan geleneksel ve stratejik sektörlerdeki firmalara yönelik korumacı desteğini sürdürmeye devam etmiştir.

Bu yaklaşımın birinci ayağında kaynak tahsisinde etkinlik artırılmış, yeni kaynaklar sağlanmış, geleneksel sektörlerdeki işletmeler için reform koşullarına hazır olmaları sağlanmıştır. İkinci ayağında ise, geçiş süresince ekonominin krize girmesi ve firma iflasları önlenmiştir. Bu iki ayaklı yaklaşım, ekonomik ve sosyal istikrarı korumuş ve aynı zamanda dinamik bir büyüme sağlamıştır.⁸⁰

Çin 1978 yılında geçiş reformlarına başlamıştır. İlk aşamada köylerdeki küçük çiftlikler kaldırılarak, üretimin ölçeği orta ve büyük ölçekte tarım çiftliklerine kaydırılmıştır. Reformların başlangıcında Çin nüfusunun 4'te 3'ü kırsal kesimde yaşarken, tarımsal çiftliklerin ölçeklerinin büyütülmesi sonucunda, 1984 yılından itibaren kırsal kesimdeki vasıfsız işgücü hafif sanayi sektörlerine kaydırılmıştır. Diğer taraftan, belirli bir seviyenin üzerinde üretim gerçekleştiren firmalara fazla ürünlerini piyasa fiyatlarından satmalarına devlet tarafından izin verilmiştir. Zaman içinde reformlar sonucunda tarımsal üretim ve hafif sanayi üretimi hızla artış göstermiştir.

Sonraki zamanlarda, ülkenin güney ve doğu kıyılarında serbest ticaret bölgeleri kurularak ihracat teşvik edilmiştir. Ancak bütün bu gelişmelere rağmen Çin de politik ve ideolojik nedenlerle ağır sanayi sektörünün de devlet kontrolü ve planlama anlayışı hala sürdürülmektedir. Çin tarzı geçiş süreci, sosyalist bir piyasa ekonomisi kurmuştur.⁸¹

Çin, 2002 yılında Dünya Ticaret Örgütüne üye olduktan sonra, yürütülen başarılı ekonomik liberalizasyon politikaları ve sanayisini yeniden yapılandırma çabaları sayesinde, önemli miktarda yabancı sermaye yatırımını ülkesine çekmeyi başarmıştır.⁸² 2000'li yıllarda Çin'in %90'lık kısmı devlet firmaları tarafından gerçekleştirilen, çoğunlukla diğer Asya ülkelerine 3 milyar doları aşan miktarda yabancı yatırım gerçekleştirdiği bilinmektedir.

⁸⁰ Justin Yifu Lin, **Viability, Economic Transition and Reflection on Neoclassical Economic**, (Tiger Working Paper Series, No.50, Warsaw 2004), s.18.

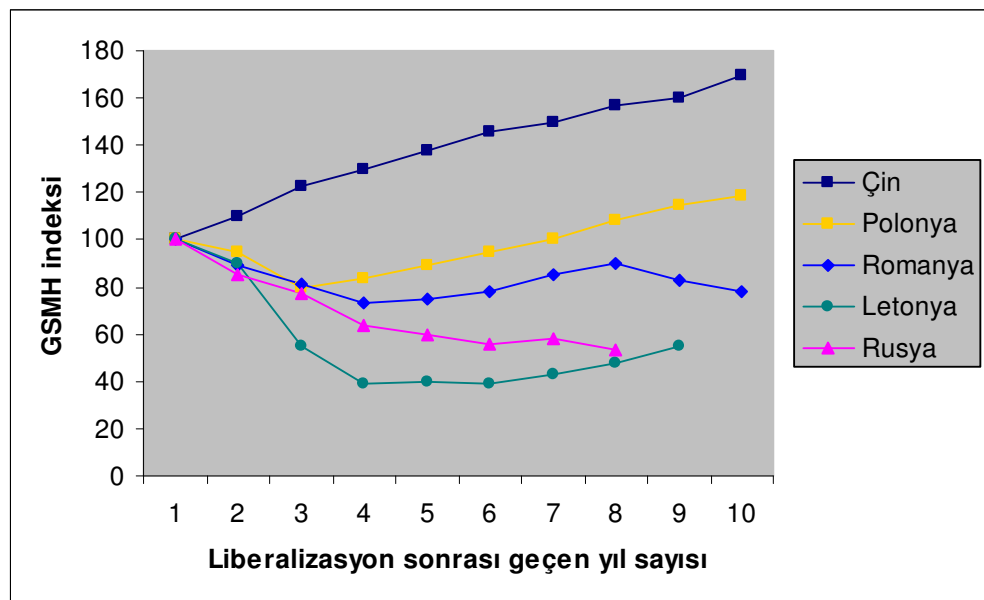
⁸¹ Richard Sanders and Chen Yang, **China's Path to The New Economy: An Institutional Approach**, (Tiger Working Paper Series, No:39, Warsaw, April 2003),s.5.

⁸² Haluk Tandircioğlu, ve Ahmet Özen, **Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı 4, 2003), s.118.

Çin'in dünya nüfusunun %20'sini barındıran nüfusu dikkate alındığında, dünya ekonomisiyle bütünleşmesinin küresel dengeleri değiştirdiği ortaya çıkmaktadır.

Roland'a göre,10 yıl öncesine kadar çeşitli kitap ve makalelerde Rusya ile ilgili ortaya atılan başarı önerilerine rağmen; Rusya geçiş sürecini başarı ile tamamlayamayan ve hayal kırıklığı yaratan ülkelerin başında gelmektedir. Rusya'nın Avrupa'nın diğer büyük ekonomilerini 2040 gibi yakalayabileceği öngörülmektedir.⁸³

Grafik 1: Geçiş Ekonomilerinde Liberalizasyon Sonrası Reel GSMH Trendleri⁸⁴

Kaynak: Gerard Roland, Transition and Economics, Politics, Markets and Firms, The MIT Press, March 2004, s.18.

Grafikte Çin için 1983, Polonya için 1989, Letonya için 1990 ve Rusya için 1991 yılları 100 olarak alınmıştır. Çin liberalizasyon sonrası sürekli, düzgün ve güçlü bir büyüme göstermiştir. Grafikteki bütün diğer ülkeler ilk başlarda ciddi çöküşleri yaşamışlardır. Bu ülkelerden bazıları birkaç yıl içinde toparlanmıştır. Polonya bu ülkeler için iyi bir

⁸³ Assessing 15 years of Transition,
<http://www.ebrd.com/new/stories/2006/060521b.htm> (Erişim:08.06.2006)

⁸⁴ Gerard Roland, **Transition and Economics, Politics, Markets and Firms**, (The MIT Press, March 2004), s.18.

örnektir. Çin, öngörülemeyen bir başarı sağlayan ülkeler içinde en önemli örneği teşkil etmektedir.⁸⁵

2.2.2-Vietnam

Sovyet modeli ekonomik sistem, Kuzey Vietnam'da 1954, Güney Vietnam'da 1974 yılından itibaren örnek alınarak uygulanmıştır. Vietnam, ekonomik reform sürecine 1986'da "iyileştirme" (doi moi) programıyla başlamıştır. Programın temel uygulama araçları hizmet ve fiyat liberalizasyonudur. Bu reform programı, küçük ölçekli firmaların ve teşebbüslerin gelişmesini teşvik etmiş ve yabancı yatırımlarla ilgili yeni yasal düzenlemeler getirmiştir.

Küçük çiftçilerin ve yeni girişimcilerin devlete ait tarım arazilerini kiralamalarına izin verilmesi suretiyle özel tarımsal üretim teşvik edilmiştir. Tarımda geleneksel sosyalist kolektif sistem kaldırılarak, ailelerin kendi arazilerinde tarım yapmalarına ve ürettiklerini piyasa fiyatlarından satmalarına izin verilmiştir.

Tarımsal alanda gerçekleştirilen reformlar sayesinde Vietnam, Asya'daki en büyük üçüncü pirinç ve en büyük ikinci kahve ihracatçısı ülke konumuna yükselmiştir. Aşamalı olarak gerçekleştirilen ekonomik istikrar, liberalizasyon ve yapısal reformlar sonucunda Vietnam makro ekonomik politik hedeflerine ulaşmada başarılı olmuştur.⁸⁶

2.3-Şok Terapi Lehine Argümanlar

Serbest fiyat mekanizmasının tam olarak işletilmesi faydalıdır. Piyasa koşullarında faaliyet gösteren firmaların devlet desteğinden yoksun bırakılmaları, karlı olmayan marjinal firmaların iflasıyla sonuçlanabilir. Bu da, piyasaya yeni firmaların girmesine olanak vereceğinden olumlu bir sonuçtur.

Mikro ekonomik istikrar politikaları ile yapısal reformların eş zamanlı uygulanması, başarılı bir geçiş süreci için gereklidir. Politik belirsizlikler ya da reform programında oluşacak gecikmeler, geçiş sürecinde aksamalar yaratır.

Kamu işletmelerinin bütçe sübvansiyonlarıyla desteklenmeye devam edilmeleri, kamu yöneticilerini sorumsuzluğa, israfa, verimsizliğe ve yolsuzluğa yöneltir. Koruyucu önlemler, verimsiz teşebbüsler yanlış kaynak tahsislerine neden olur. Sonuçta, piyasalarda

⁸⁵ Gerard Roland, a.g.e.,2004, Introduction, xviii

⁸⁶ Süreyya Sakıncı, a.g.e., 2005, s.39

girişimcilik isteği ve ruhu gelişmez ve piyasa ekonomisine tam geçişin önündeki engeller devam eder.

2.4-Aşamalı Geçiş Lehine Argümanlar

Aşamalı geçiş stratejisini savunan ekonomistlere göre, merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş mümkün olduğunca ekonominin kötüye gitmesini önlemek ve insanları korumak amacıyla aşamalı yapılmalı ve geçiş zamana yayılmalıdır. Her ülkenin başlangıç koşulları farklı olduğundan dolayı her ülke serbest piyasa ekonomisine birden geçmeye hazır değildir.⁸⁷

Tüm reform önlemlerinin hepsinin bir anda ve kısa bir sürede gerçekleştirilmesi imkansızdır. Fiyat istikrarı gibi önlemler için acele edilebilir ancak; örneğin serbest bankacılık sisteminin kurulması ve vergi reformu için beşeri ve fiziksel sermaye birikimi ve zaman gereklidir. Aynı zamanda reform programının dayanağını oluşturacak hukuk reformlarının hayata geçirilmesi de zaman alır.

Hızlı değişimler belirli bir maliyet gerektirir. Örneğin, özelleştirilen kamu işletmelerinde çalışan işçiler için rekabetçi koşullarda yeni iş ortamına alışmak ya da yeni iş bulmak zordur.⁸⁸ İşsizlik sorununun çözümü için sosyal güvenlik sistemini güçlendirmek, emeklilik programlarını etkinleştirmek, işsizlik tazminatlarını yerleştirmek, işgücünün piyasa şartlarının gerektirdiği koşullarda istihdamı için eğitilmesini sağlayacak mesleki eğitim programları uygulamak gereklidir. Bütün bu politikalar için devlet bütçesinden kaynak ayrılması gereklidir.

3-BİREYLERİN TUTUM VE ALIŞKANLIKLARI

Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ekonomik, politik ve ideolojik politikaları uygularken, toplumun yapısını, tutum ve alışkanlıklarını da iyi analiz etmek gereklidir. Dönüşümün başarısı için; toplumun düzeni ve bireylerin davranışlarının piyasa ekonomisinin gerektirdiği liberal anlayışa uygun olması fayda sağlayacaktır. Neo-klasik iktisat görüşünün öngördüğü birey rasyoneldir ve birey tercihleri ile toplumun tercihleri arasında bir ayrım ve çatışma yoktur.

⁸⁷ Marie Lavigne, **The Economics of Transition “From Socialist Economy to Market Economy**, s.120.

⁸⁸ Süreyya Sakıncı, a.g.e., 2005, s.41.

Piyasa ekonomisine dönüşümü sağlayacak reformların başarısı; özel mülkiyetin varlığına, serbest piyasa ekonomisi ilişkilerine ve bireysel girişimlerin teşvik edilmesine bağlıdır. Uzun yıllar SSCB ideolojisi altında yaşamış toplum bireylerinin eski tutum ve alışkanlıklarının değişmesi, politikaların başarılı olabilmesi için son derece önemlidir.

4-POLİTİK KÜLTÜR VE YÖNETİŞİM

Aslund, Boone ve Johnson piyasa reformlarının başarısı ile demokratikleşme arasında doğrudan bir ilişki kurmuşlardır.⁸⁹ Tam demokratik ülkeler gelişmiş piyasa reformları uygularken, yarı demokratik ülkeler sınırlı reform programları izlemiş ve diktatörlükle veya işadamlarının egemenliğine boyun eğmiş ülkeler ise reform programlarında başarısız olmuşlardır.

Tablo 1:Geçiş Ekonomilerinde Demokrasi ve Reform Süreci

Reformcu Ülkeler	İlimli Reformcu Ülkeler	Sınırlı Reformcu Ülkeler
Macaristan	Kırgızistan	Türkmenistan
Slovakya	Azerbaycan	Beyaz Rusya
Litvanya	Gürcistan	Özbekistan
Letonya	Bulgaristan	Tacikistan
Polonya	Ermenistan	
Estonya	Moldovya	
Çek Cumhuriyeti	Rusya	
	Kazakistan	
	Ukrayna	
	Romanya	

Sovyet toplum modelinde bireycilik ortadan kaldırılmıştı ve toplum çıkarları bireylerin çıkarlarının önüne geçmişti. Bu sebepten Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki geçiş sürecinde bu ülkelerin vatandaşları piyasa ekonomisinin gerektirdiği girişimci ve tüketici davranışlarını zaman içinde benimsemişlerdir.

⁸⁹ Anders Aslund, Peter Boone and Simon Johnson, **Escaping the Under-Reform Trap**, (IMF Staff Paper, Vol.48, Special Issue,2001), s.92-93.

İyi yönetim ile geçiş ekonomilerinin performansları arasında güçlü bir ilişki olduğu Balcılar tarafından yapılan çalışma ile ortaya konmuştur. Yönetişimin bileşenlerinin uluslar arası kurumların değerlendirmelerine dayalı sayısal ölçümlerini kullanarak, geçiş ekonomilerinde ortaya çıkan kişi başına gelir, yatırım ve tasarruf oranı, beklenen yaşam süresi, bebek ölüm oranı, kentleşme oranı, üniversite eğitim oranı, gelir dağılımı, enflasyon ve yaşanan geçiş dönemi resesyonu farklılıklarının büyük oranda yönetim farklılıklarından kaynaklandığı lehine güçlü kanıtlar elde edilmiştir.⁹⁰

Sovyetler Birliği sonrası dönemde kötü yönetişimin yarattığı en ciddi sorunlardan biri olan yolsuzluk; yabancı sermaye akımlarını ve bankacılık sistemini zayıflatan, dolayısıyla yaşam standartlarının düşmesine yol açan ciddi bir problem olmuştur.

5-GEÇİŞ SÜRECİNDE BÜYÜME PERFORMANSLARINDA ORTAYA ÇIKAN FARKLILIKLAR

Ülkelerin başlangıç koşullarında ortaya çıkan farklılıklar süreci de etkilemiştir. Örneğin; eski Sovyetler Birliği'nde ekonomik işletmelerin tamamı devlete ait iken, piyasa ekonomisinde sadece sınırlı sayıda kamu işletmesi mevcuttur. Aynı zamanda Sovyet ekonomileri, üretimde çıktı artışına önem verirken piyasa ekonomilerinde kar maksimizasyonu ön plandadır.

Sovyet ekonomisinde aşırı yatırım, eksik tüketim koşulları hüküm sürmüştür. Sosyalist ekonomik düzende SSCB ağır sanayi üretimine önem vermiş ancak hizmetler sektörü ile hafif sanayi üretimini ihmal etmiştir. Diğer taraftan tüketim malları üretimi ihmal edilmiştir.

Bankacılık sistemi gelişmemiş; bankacılık faaliyetleri, tasarruf mevduatı toplamak ve komünist ülkeler arasındaki para transferlerini gerçekleştirmekle sınırlı kalmıştır. Tüketim malları ve temel hizmetlerin fiyatları sübvansede edildiği için piyasa fiyatlarını yansıtmıyordu. Tüketim mallarına olan talebin baskı altında tutulduğu bir tür kıtlık ekonomisi egemendi.⁹¹

⁹⁰“Mehmet Balcılar, **Orta Asya Ülkelerinde Yönetişim ve Makroekonomik Performans Üzerine Ekonometrik Bir Analiz**, (International Conference on The Transition Countries on The Way of Transforming into Market Economies, Kyrgyz-Turkish Manas University, 50/4,Bishkek, 2003), s.86”, S. Sakınç, s.57'deki alıntı.

⁹¹ S. Sakınç, a.g.e.,s.31

Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nda enflasyonun düşürülemede parasal dengenin sağlanamaması etkili olmuştur. Uzun vadeli devlet tahvili piyasasının gelişmemiş olması ve dış finansman imkanlarının olmayışı nedeniyle bütçe çoğunlukla para basılarak finanse edilmiş ve böylece bütçe dengesi bozulmuştur. Diğer taraftan, devlete ait olan kuruluşların yeniden yapılanması sürecinde yeterli sosyal güvenlik ağının bulunmayışı ise işsizliğin daha da yaygınlaşmasına neden olmuştur.⁹²

Geçiş ekonomilerinin büyüme performansını belirleyen en önemli faktör bir bakıma yapısal reformlardaki başarı düzeyleridir. Süreci aşamalı veya şok terapi biçiminde gerçekleştirmiş ülkelerin büyüme performansları farklılık göstermiştir.

Baltık ülkeleri ile Merkezi Avrupa ülkelerinde ekonomik büyümedeki iyileşmenin, BDT ülkelerine göre daha erken başlamasının nedeni, ekonomik istikrar ve yapısal reformlarda sağlanan başarıdır.

Birincisi; piyasa ekonomisine geçişin başlarında ulusal hasıla azalmaktadır. Çünkü, tüketiciler planlı ekonomik sistemden kalan alışkanlıkla kaynak israfına gitmekte ve bütçe olanakları daralmaktadır.

İkincisi; organizasyon eksikliğine bağlı olarak, merkezi planlama yerini piyasa ekonomisinin işleyiş ve kurallarına bırakıncaya kadar uzun bir süre geçer ki bu süre gecikmeye neden olur.

Üçüncü olarak; iyileşme sürecinin başlangıcında etkinlik artışındaki düzelleme, yatırımlardaki ve emek faktörü girdisinde sağlanacak artıştan daha önemlidir. Oysa, Sovyetler Birliği döneminde emek cinsinden tam kapasite kullanımı ve sermaye stoku birimi mevcuttu. Ancak ekonomik etkinlik kaybedilmişti.⁹³

Sosyalist kalkınma modeli, ağır sanayilerin gelişmesine ve yatırımların uyarılmasına dayalıydı. Bunlara bağlı olarak tüketim artışı yavaştı. Yaşam standardındaki düşüşler, sosyal tatminsizliğin artmasına neden olmuştur.

Bu ülkelerde, yatırımlar genel üretim artışından daha hızlı artmaktaydı ve bir tür büyüme yorgunluğu söz konusuydu. 1980'lerin sonlarında durgunluğa yakalanan Sovyet ekonomileri, geçiş sürecinin başlarında durgunluk ve enflasyonu bir arada yaşamışlardır.⁹⁴

⁹² **Rusya Federasyonu, İmalat Sanayi ve Dış Ticaret Profili**, (T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, KOSGEB, Bölgesel Kalkınma Enstitüsü, Ülke Raporları, Haziran 2001)

⁹³ Oleh Havrylyshyn, **Recovery and Growth in Transition: A Decade of Evidence**, (IMF Staff Papers Vol.48, 2001)

⁹⁴ Grzegorz W. Kolodko, **Globalization and Catching-up: From Recession to Growth in Transition Economies**, (IMF Working Paper, 00/100, June 2000), s.6-8.

Sosyalist ekonomilerde özellikle ağır sanayi yatırımları yüksek tutulmuştur. Planlı sistemin çöküşünün ardından üretim ve suni yatırım düzeylerinde ani düşüşler meydana gelmiştir. Yatırım düzeyleri ve ekonomik büyüme arasındaki zayıf ilişkinin birçok sebepleri vardır.

Büyüme, enflasyonun kontrol altına alındığı ülkelerde daha güçlü olmaktadır. Fiyat kontrollerinin kaldırılması başlangıçta fiyatlar genel düzeyini yukarı sıçratsa da, uzun dönemde enflasyon üzerinde önemli bir etki meydana getirmemektedir.⁹⁵

Elbette bütçe açıkları, kamu harcamalarının büyüklüğü ve kamu kesiminin hacmi büyüme üzerinde olumsuz etkiler yapmaktadır. Kamusal kaynakların etkin dağılımının sağlanması ve ekonomik büyümenin sürdürülebilir olabilmesi için etkin bir mali yönetim gereklidir.⁹⁶

Piyasa ekonomisi reformları ve liberalizasyonda hızlı ülkeler, büyüme konusunda, yavaş ve geri reformcu ülkelere göre daha başarılı olmuşlardır. Hızlı reformcu ülkelere Polonya'yı geri reformcu ülkelere Romanya'yı örnek verebiliriz. Fiyat liberalizasyonu, mali sektör reformu, özel girişimcilik reformu bunların başlıcalarıdır. Bu reformların geciktirilmesi, büyümenin uzun dönemli başarısını olumsuz etkilerken, reformları uygulamakta istekli ve hızlı davranan ülkelerde büyüme performansı daha yüksek gerçekleşmiştir.

MDA, BDT ve Baltık ülkelerinin her biri bir birinden farklı başlangıç koşullarında geçişle yüz yüze kalmışlardır. Her birinin başlangıçta sahip oldukları kişi başına gelir ve doğal kaynakları, Avrupa Birliğine coğrafi ve kültürel yakınlıkları daha sonraları büyüme performanslarını da etkilemiştir. Bu koşulların bir çoğu için Merkezi Avrupa Ülkeleri daha elverişli konumda olduklarından, BDT Ülkelerinden daha hızlı bir şekilde ekonomik büyümede iyileşme gerçekleştirmişlerdir.⁹⁷

Özel sektörün geçiş ülkelerinde GSYİH'daki payı %70 civarındadır ve 10 MDA ve Baltık ülkesi, AB'ye girmişlerdir. Birçok ilerleme kaydedilmiştir ancak birçoğu da özellikle BDT ülkelerinde tamamlanmayı beklemektedir.⁹⁸

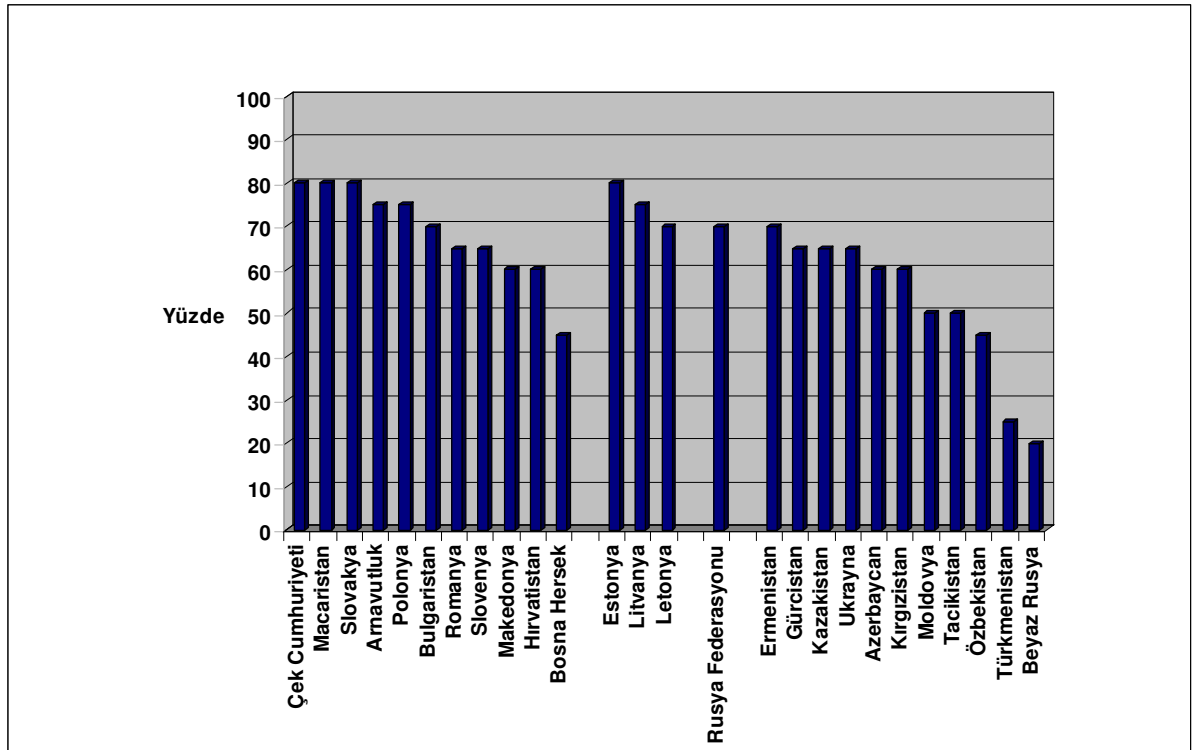
⁹⁵ Ernesto Hernandez-Cata, Price Liberalization, **Money Growth and Inflation During the Transition to a Market Economy**, (IMF Working Paper, 76, June 1999), s.3.

⁹⁶ S.Sakinç, a.g.e.,2005, s.22.

⁹⁷ Martha de Melo, Cevdet Denizer, Alan Gelb and Stoyan Tenev, **Circumstance and Choice: The Role of Initial Conditions and Policies in Transition Economics**, (The World Bank Economic Review, 15/1,2001), s. 1-31.

⁹⁸ **Economies in Transition: An OED Evaluation of World Bank Assistance**, Alice C.Galenson, Operations evaluation studies, The World Bank, 2004, Foreword, s.ix, xv

Grafik 2: Geçiş Ülkelerinde GSYİH İçinde Özel Sektörün Payı, 2002⁹⁹

Kaynak: Şekil kaynağa dayanarak yeniden çizilmiştir. Economies in Transition: An OED Evaluation of World Bank Assistance, Alice C.Galenson, Operations evaluation studies, The World Bank, 2004, s.15

Grafik 2’den de görülebileceği gibi hızlı ve dengeli büyüyen ülkelerde, GSYİH’deki özel sektörün payı, yavaş ve dengesiz büyüyen ülkelerdeki özel sektörün payına göre daha yüksektir. Özel sektöre daha fazla yer veren ülkeler elverişli konumda olmuşlardır.¹⁰⁰ Ancak istisna olarak Rusya’da, özelleştirme programının yanlış uygulanması sonucu daha düşük büyüme gerçekleşmiştir.¹⁰¹

Özellikle Rusya da geçiş sürecinde piyasa reformları yolsuzluk ve rant kollama fırsatları da yaratmıştır. Fırsatlardan yeni zenginler ortaya çıkmıştır. Bu yeni zenginler reformların ileriki safhalarına direnip mafya gibi davranarak bir yeraltı ekonomisi, tekeli rekabet, eksik liberalizasyon gibi unsurları yaratmışlardır. Bunların sonucu olarak da

⁹⁹ Economies in Transition, a.g.e., 2004, s.15.

¹⁰⁰ Oleh Havrylyshyn and Thomas Wolf, **Determinants of Growth in Transition Countries, Finance and Development**, June 1999, s.14.

¹⁰¹ Süreyya Sakıncı, a.g.e., 2005, s.22-23.

büyüme yavaşlamış ve mali istikrar çökme noktasına gelmiştir.¹⁰² Reformcu ülkelerde, ekonomik durgunluğun süresi daha kısadır.

Enflasyonla ilgili istikrarın sağlanmasının, büyüme üzerinde olumlu etkileri vardır. Sabit kur rejimini uygulayan ülkeler, diğerlerine göre daha hızlı büyümüşlerdir. Elverişsiz başlangıç koşulları büyümeyi olumsuz etkilemesine rağmen, reform politikalarının izlenmesinde benimsenen yöntem ve piyasa reformlarının sürdürülmesindeki kararlılık büyüme üzerinde daha etkili olmuştur.¹⁰³

Bazı ülkelerde, üretimde ortaya çıkan azalmalar, diğerlerine göre daha yüksektir. Bunun nedeni, yapısal reformlar ve liberalizasyon uygulamalarındaki gecikme ve başarısızlıklardır.¹⁰⁴

6- WASHINGTON UZLAŞMASI

John Williamson tarafından 1989 yılında Washington Uzlaşması (Washington Consensus) olarak adlandırılan uluslararası mali ve siyasi kesimler tarafından da onaylanan politikalar, geçiş ekonomileri için de önerilmiştir. Bu politika önerileri şunlardır:¹⁰⁵

- Bütçe açıkları, enflasyon vergisi yaratmadan finanse edilmelidir.
- Kamu harcamaları, yüksek verim sağlayacak alanlara ve gelir dağılımını iyileştirme potansiyeline yönlendirilmelidir.
- Vergi reformu, vergi matrahının genişletilmesini ve marjinal vergi oranlarının azaltılmasını içermelidir.
- Mali liberalizasyon ile faiz oranlarının piyasa tarafından belirlenmesi sağlanmalıdır.
- Döviz kurları, geleneksel olmayan ihracatta hızlı bir büyümeyi uyaracak biçimde rekabetçi bir düzeyde tespit edilmelidir.
- Dış ticarete miktar kısıtlamaları tarifelerle yer değiştirmeli ve bunlar tek bir düşük tarifeye ulaşıncaya kadar, yaklaşık % 10 civarında, azaltılmalıdır.

¹⁰² O. Havrylyshyn and T. Wolf, a.g.e., 1999, s.15.

¹⁰³ Roxana Radulescu and David Barlow, **The Relationship Between Policies and Growth in Transition Countries**, (Economics of Transition, Vol,10,3,2002),s.719-745.

¹⁰⁴ S. Sakıncı, 2005, s.24

¹⁰⁵ "John Williamson, **The Washington Consensus Revisited**", Louis Emmerji (ed.), Economic and Social Development into the XXI Century, Inter-American Development Bank, Washington, D.C., 1997,pp. 60-61", S. Sakıncı, s.8'deki alıntı.

- Yabancı sermaye girişleri önündeki engeller kaldırılmalı, yabancı ve yerli firmaların eşit koşullarda rekabete girmesine izin verilmelidir.
- Devlet teşebbüsleri özelleştirilmelidir.
- Hükümetler yeni firmaların girişini engelleyecek veya rekabeti kısıtlayacak düzenlemeleri kaldırmalı ve tüm düzenlemelerin güvenlik, çevre koruma veya mali kurumların denetimi gibi kriterleri karşılaması sağlanmalıdır.
- Hukuk sistemi mülkiyet haklarını korumaya almalıdır.

Washington Uzlaşmasının öngördüğü politikalar geçiş ekonomilerinde beklenildiği gibi yeterli bir büyüme ve yüksek bir yaşam standardı sağlamamıştır. Washington Uzlaşmasının kısmi başarısızlığının nedeni, piyasa kurumlarının varlığına dayalı olmasıdır. Oysa geçiş ekonomileri sürecin başlangıcında piyasa kurumlarının oluşturulmasını ihmal etmişlerdir. Bu sebepten henüz olgunlaşmamış piyasa yapılarında uygulanan liberalizasyon ve özelleştirme, kalıcı bir büyüme yerine ekonomide daralmaya sebep olmuştur.

Kolodko'ya göre geçiş ekonomilerinde meydana gelen ekonomik krizin derinleşmesinin çeşitli sebepleri vardır. Bunlar:¹⁰⁶

- Liberal bir piyasa ekonomisi için örgütsel alt yapı eksiktir.
- Özelleştirilmiş aktifleri etkili şekilde dağıtacak etkin bir mali aracılık sistemi yoktur.
- Özelleştirmede öncelikli devlet teşebbüslerinin ticarileştirilmesinde eksiklikler vardır.
- Rekabetçi politikalar için kurumsal alt yapı eksiktir.
- Yasal çerçeve vergi yasalarını uygulamada yetersiz ve yargı sistemi güçsüzdür.
- Yerel yönetimler bölgesel kalkınma sorunlarını çözebilecek kadar güçlü değillerdir.
- Piyasa ekonomisini ve sivil toplum fonksiyonlarını destekleyecek hükümet dışı organizasyonlar (NGO) eksiktir.

Geçiş sürecindeki ekonomiler henüz planlı ekonominin kurumlarını ve bireylerin eski tutum ve davranışlarını değiştirecek bir toplumsal değişimi sürecin başında gerçekleştiremedikleri için, Washington Uzlaşmasının piyasa ekonomisine tam geçişi öngören önlemleri başarılı olamamıştır.

¹⁰⁶ Grzegorz W. Kolodko, **Ten Years of Postsocialist Transition: The Lessons for Policy Reforms**, (Policy Research Working Paper, The World Bank, Development Research Group, Macroeconomics and Growth, 2095, Washington, D.C., April 1999),s. 9-10.

Washington Uzlaşmasına tepki ve alternatif olarak ortaya çıkan Post Keynesyen görüş, şok terapi modelini benimseyen ülkelerdeki hükümetlerin uyguladıkları politikaların ekonomiyi genel dengeden uzaklaştırdığını ve uzun dönemde ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilediğini ileri sürmektedir.¹⁰⁷ Aşamalı yaklaşımı benimsemek daha doğru bir strateji olacaktır. Serbest piyasa mekanizması yoluyla ekonomik etkinliğin sağlanabilmesi için piyasalarda rekabet ve tam enformasyonun varlığı gereklidir. Tablo 2’de Washington Uzlaşması, Şok Terapi ve Post Keynesyen yaklaşımların önerdikleri reform politikalarının esas unsurları karşılaştırmalı gösterilmiştir.

Tablo 2: Washington Uzlaşması, Şok Terapi ve Post Keynesyen Politikalar

Politikalar	Washington Uzlaşması	Şok Terapi	Post Keynesyen (Aşamalı Yaklaşım)
Fiyat Liberalizasyonu	Derhal ve hızlı bir şekilde	Derhal ve hızlı bir şekilde	Aşamalı fiyat Liberalizasyonu
Ücret Politikası	Piyasada oluşan denge ücret seviyesi	Vergi tabanlı ücret politikası (gelirler politikası)	Vergi tabanlı ücret politikası (gelirler politikası)
Özelleştirme	Tüm devlet teşebbüslerinin derhal özelleştirilmesi; piyasalara giriş ve çıkış engellerinin kaldırılması	Tüm devlet teşebbüslerinin derhal özelleştirilmesi; piyasalara giriş ve çıkış engellerinin kaldırılması	Devlet teşebbüslerinin aşamalı özelleştirilmesi; piyasalara giriş ve çıkış engellerinin korunması
Para Politikası	Bağımsız merkez bankası; faiz oranlarının derhal serbest bırakılması	Bağımsız merkez bankası; faiz oranlarının derhal serbest bırakılması	Devlet kontrollü merkez bankacılığı; faiz oranlarında aşamalı olarak serbestleştirme
Mali Sistem	Özel bankalar	Özel bankalar	Devlet ve özel sektör bankacılığının birlikte yürütülmesi
Maliye Politikası	Dengeli bütçe; tarafsız vergi sistemi	Hazine bonoları ihracı veya yabancı yardımlarla finanse edilebilen daha küçük bütçe açıkları; tarafsız vergi sistemi	Bütçe açıkları; hükümet yetkisinde harcama politikası ve vergi sistemi
Uluslararası Ticaret	Serbest ticaret ve tam konvertibilite	Serbest ticaret ve tam konvertibilite	Takas birlikleri
Başlangıç Koşulları	Bütün ülkelere aynı uygulama	Bütün ülkelere aynı uygulama	Sosyo ekonomik geçmişe dayalı farklılıkları dikkate alan uygulama

Kaynak: S.Sakıncı, 2005

¹⁰⁷ Yujiro Hayami, **From the Washinton Consensus to the Post-Washington Consensus: Retrospect and Prospect**, (Asian Development Review, 2003, Vol. 20, No.2),s.60.

Fiyat liberalizasyonuna dayalı geçiş modellerinde fiyatlardaki artış, ücretlerden daha hızlı olmuştur. Fiyatların hızlı ve kontrolsüz bir şekilde serbestleştirilmesi sonucu, bu politikayı uygulayan ülkelerde enflasyonist süreç hızlanmıştır. Post Keynesyenler; temel tüketim malları, üretimde kullanılan girdi malları, enerji, kredi ve döviz fiyatları üzerinde kontrollü fiyatlandırmayı benimserler.

Piyasa ekonomisine geçiş ve liberalizasyon süreci, merkezi planlamaya dayalı eski Sovyet ekonomileri dışındaki gelişmekte olan ülkelerde de yaşanmaktadır. Bazı Afrika ülkeleri (Tanzanya gibi), Güney Asya ülkeleri (Hindistan, Güney Kore, Malezya gibi), Latin Amerika ülkeleri (Arjantin, Meksika, Şili gibi) ve 1980'lerden sonra ihracata dayalı bir büyüme modeli benimseyen Türkiye gibi ülkelerde yapısal uyum politikalarını, dışa açık büyüme ve finansal liberalizasyon politikaları ile birlikte benimsemişlerdir.¹⁰⁸

Geçiş sürecindeki ülkeler, batı ekonomilerinden sağladıkları reform programlarının ve piyasa ekonomisinin geliştirilmesine ilişkin kolaylıklar sayesinde, Batının ekonomik ve politik sistemiyle yakınlaşarak, geçiş sürecini daha kısa sürede tamamlamışlardır. BDT ülkelerinde piyasa ekonomisi ve demokrasi yerleşmemiş, rant sağlama ve yolsuzluğa dayalı otoriter bürokratik rejimler ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, Post komünist ülkelere piyasa reformları ile demokratikleşme arasında pozitif bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Demokratik olarak gelişmiş ülkelerde yapısal reformlar daha başarılı sonuçlar vermiştir. Daha zayıf demokratikleşme düzeyine sahip ve otoriter rejimli ülkelere; ekonomik reformlar, ekonomik büyüme ve piyasa liberalizasyonu bakımından daha zayıf başarılar gerçekleşmiştir.¹⁰⁹

Ekonomik sistem değişikliği kurumsal yapı değişikliğiyle beraber, zihniyet, gelenek ve davranış değişikliğini de gerektirmektedir. Planlı sistemde yaşayan bireylerde girişimcilik ruhu da gelişmemiştir.

7-1989-1991 ARASI ÇÖKÜŞÜN NEDENLERİ

Toplumsal hareketlerin geçişte ne kadar etkisi olduğu tartışmalıdır. 1989 öncesinde, Polonya'daki *Dayanışma Hareketi* dışında, hemen hiç bir ülkede kitlesel düzeyde bir

¹⁰⁸ Süreyya Sakıncı, a.g.e., 2005, s.47.

¹⁰⁹ S. Sakıncı, 2005, s.53

toplumsal hareket yoktur. 1956 Macaristan, 1968 Çekoslovakya olayları olmuştur. Fakat 1970’li ve 1980’li yıllarda bir kitlesel muhalefet hareketi olmamıştır.¹¹⁰

Geçişin nedenleri konusunda ekonomik nedenlerde odaklaşmak daha doğrudur. 1980’li yıllar “neo-liberal” olarak adlandırılan görüşlerin geniş destek bulduğu yıllardır. Gerek akademik çevrede, gerek uygulamada neo-liberal görüşler geniş bir destek görmüştür. Ekonomide devletin küçülmesi, iktisadi etkinlik, merkez bankalarının bağımsızlığı, devletin yeniden yapılanması gibi kavramlar yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

1929 Bunalımı ve sonucunda gelişen süreç, ekonomide müdahaleci devlet anlayışı ve sosyal devletin yaygınlaşmasına olanak sağlamıştır. Fakat ekonomide devletin küçülmesi gerçekleşmemiş hatta artmıştır. Devlet bazı eski fonksiyonlarını ve müdahale alanlarını terk etmekte, fakat gelişen süreç içinde yeni fonksiyonlar yüklenmekte ve müdahale alanları bulmaktadır.¹¹¹ 1970’lerde ortaya çıkan stagflasyon olgusu karşısında Keynesçi politikaların başarısızlığı, Keynesçi iktisadın öldüğü görüşlerinin destek bulmasına yardımcı olmuştur.

Sosyalist ülkelerde merkezi planlama ve kamu mülkiyeti söz konusuydu. Polonya ve Macaristan’da kısmen özel mülkiyet söz konusu olmakla birlikte, diğerlerinde özel mülkiyet yok denecek kadar azdı. Polonya ve Macaristan dışındaki ülkelerde kaynak dağılımında piyasanın herhangi bir fonksiyonu yoktu. Buna bağlı olarak komuta ekonomisi söz konusuydu. Firma büyüklüğü, batıdaki firmalara göre çok daha büyük idi. Örneğin; Doğu Almanya’da teşebbüs başına istihdam, Batı Almanya’dan en az dört kat fazlaydı. Ağır sanayi temelli büyüme modeli ve sosyalist ideolojiye uygun olarak, işsizlik yok denecek kadar düşük ve gelir dağılımı adildi.

Tablo 3’te 1989 yılında COMECON üyesi bazı geçiş ülkelerinin, kişi başına GSYİH rakamları verilmiştir. Sovyetler Birliği’ne bağlı cumhuriyetler arasında ve genel olarak COMECON’a üye ülkeler arasında kişi başına düşen gelir açısından bir yakınlaşma gerçekleşmiştir.¹¹² Ancak bu rakamlar Tablo 4’te verilen Batı Avrupa ülkelerinin 1988 yılı kişi başına GSYİH rakamlarıyla karşılaştırıldığında çok düşüktür.

¹¹⁰ Ercan Eren ve Melike Bildirici, **Post Sosyalist Ülkelerde Geçiş Sorunları: Başarı ve Başarısızlıklar**, (İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Mart 2001), s.2.

¹¹¹ E.Eren ve M.Bildirici, 2001, s.2.

¹¹² Marie Lavigne, **The Economics of Transition “From Socialist Economy to Market Economy”**, 1995, s.48

Tablo 3: Geçiş Ülkelerinde 1989'da Kişi Başına GSYİH (Dolar)

Doğu Almanya	Çekoslovakya	Macaristan	Polonya	Romanya	Sovyetler Birliği	Bulgaristan
5,000	3,450	2,630	1,890	1,730	1,780	2,680

Kaynak: "World Bank Atlas 1991", Marie Lavigne, The Economics of Transition "From Socialist Economy to Market Economy", Macmillan, 1995, s.48

Tablo 4: Seçilmiş Ülkelerde Kişi Başına GSYİH (Dolar)

	1937	1988
İngiltere	440	12800
Almanya	340	18480
Fransa	265	16090
Avusturya	190	15470
Çekoslovakya	170	3300
Macaristan	120	2460
Polonya	100	1800
Yugoslavya	80	2520

Kaynak: M.C.Schnitzer, Comparative Economic Systems, 6.Baskı, ITP, 1994, s.161.

1970-1980 ile 1980-1989 dönemi karşılaştırıldığında, Doğu Almanya hariç diğer ülkelerde büyüme oranlarının ciddi anlamda düştüğü görülmektedir.

Tablo 5: Büyüme Oranları (1980-1989)

	Macaristan	Çekoslovakya	Romanya
1980	2.9	-0.1	0.1
1981	2.8	0.2	4
1982	0.7	2.3	6.1
1983	2.6	3.5	5.9
1984	-0.3	3	-0.1
1985	2.4	2.6	2.3
1986	3.8	2.1	0.8
1987	5.5	2.3	-0.5
1988	0.7	0.7	-5.8
1989	-3.5	-1.5	-7.3

Kaynak: IMF, OECD, World Bank çeşitli kaynaklar

Sosyalist düzende, ekonomide karar verici aynı zamanda devleti yönetenler olduğundan, kararlar ekonomik göstergeler yerine politik amaçlara göre verilmiştir. Politik karar alış israf, hantallık ve laçkalıkla birleşerek harcamaları arttırmış ve maliyetleri yükseltmiştir. Ekonomik etkinlikten uzaklaşmıştır.

İflasın olmaması, yumuşak bütçeleme, maliyet minimizasyonuna önem vermeme, firma büyüklüğü, kararların tepeden alınması, firma düzeyinde inisiyatifin azlığı, teknolojik gelişmelere ayak uyduramama, sübvansiyonun firmalar için yaşam tarzı olması gibi etkenler birbirini etkilemiştir. Rekabetin yokluğu nedeniyle, kalite yerine nicelik öne çıkmıştır. Kalitesiz mal üretimi dış ticarete rekabeti kötüleştirmiştir. Dış ticaretin yarısı sistem içinde yapılmıştır.¹¹³

Geçiş sürecindeki ülkelerin sosyalist sistemi uyguladıkları dönemde yaşadıkları sorunlar aşağıdaki gibi sıralanmıştır:¹¹⁴

-Ekonominin neredeyse tamamı kamulaştırılmış, özel mülkiyete çok sınırlı bir pay tanınmıştır.

-Üretim gerçekleştiren kamu kuruluşlarının büyük bir kısmı tekelleşmiş, fiyatlar ve yatırım kararları merkezi idare tarafından kontrol edilir hale gelmiş, dışa kapalı COMECON içi uzmanlaşmaya yönelik ekonomik politikalar izlenmiş ve bunların sonucunda ekonomiler rekabete kapalı yapılar haline getirilmiştir.

-Sosyal güvenlik alanında yapılan harcamalar ekonomik faaliyetlerin hacmi ile karşılaştırılmayacak ölçüde artmış, harcamalar toplumda ortaya çıkabilecek rahatsızlıkları gidermek amacıyla siyasi bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır.

-Yaşanan sorunların etkisiyle makro ekonomik dengeler bozulmuş, yüksek bütçe açıkları, kontrol edilemez hale gelen ücretler, para arzının sınırsız artışı ve yüksek enflasyon gibi ciddi sorunlarla karşılaşmıştır.

8-PLANLI EKONOMİDEN PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞİN TEMEL ZORLUKLARI

Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş ülkeler için sancılı ve zor bir dönem olmuştur. Geçişte karşılaşılan temel zorluklar aşağıda sıralanmıştır:

-Planlı ekonominin üretim yapısı piyasa ekonomisinin talep yapısına uygun değildir. Tüketicilerin ve özel yatırımcıların tercihleri polit büronun tercihlerinden farklıdır, dolayısıyla nihai talep ve üretim yapısı farklıdır.

¹¹³ E.Eren ve M.Bildirici,a.g.e., 2001,s.6.

¹¹⁴ Haluk Tandırcıoğlu, **Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme**, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 3, 2002), s.203.

- Aynı zamanda sermaye mallarının yapısı da farklıdır. Eski endüstriler terk edilirken yeni endüstriler kurulmaktadır.
- Rekabete maruz kalan birçok fabrika planlı dönemden miras kalan maliyetlerle rekabet edememektedir. Üretim verimliliği gereklidir ki, bu çok zaman bir çok işçinin işten çıkarılmasına sebep olabilmektedir.
- Sınırlar serbest ticarete açıldığında ekonomi de dünya ticaretine entegre olmalıdır. Yine bu durum uluslararası işçi hareketine ve sonuç olarak işsizliğe sebep olabilmektedir.
- Fiyatlar, marjinal maliyet ve ücretler iş gücünün marjinal üretim değerine adapte edilmelidir. Bu durum bir çok insanın canını yakacak gelir dağılımı değişikliklerine sebep olmuştur.
- Daha modern makinelerle daha büyük üretim değeri sağlayan işçilerin maaşları, planlı rejim döneminde çalışıp aldıklarından daha yüksek olacaktır.

9- GEÇİŞ SÜRECİNDE EKONOMİK DEĞİŞİMLER VE SORUNLAR

1989 ve 1990 da geçişin nasıl olması gerektiği oldukça yoğun tartışma konusu olmuştur. Bazı iktisatçılar, aşamalı geçişi savunmuşlardır. Bazı yazarlar İskandinav modeli önermişlerdir. Bazıları ise şok terapinin gerekli olduğunu, big bang gibi patlamaya benzer geçişin gerekliliğini savunmuşlardır. Gerçekte, geçiş için yeterli kurumlar ve yeni yasalar yoksa liberal düzenlemeler ve özel mülkiyet beklenenlerin gerçekleşmesini sağlamamaktadır.¹¹⁵

Geçiş sonrasında komünist partilerin aynen veya değişik biçimlerde iktidara geldiği ülkelerde geçiş daha yavaş ve sorunlu olmuştur. Buna karşılık diğerlerinin iktidara geldiği ve liberalleşmenin gerçekleştiği ülkelerde geçiş daha hızlı olmuştur.¹¹⁶

Geçiş desteklemek üzere 1991'de European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) kurulmuştur. Geçiş sürecinde yapılan düzenlemelerin başında fiyatların serbest bırakılması, özelleştirme, piyasaya giriş ve diğer düzenlemeler, dış ticaretin serbestleştirilmesi, bankacılık reformu, finansal piyasaların kurulması gelmektedir.

¹¹⁵ Kolodko, Grzegorz W., **Ten Years of Postsocialist Transition: The Lessons for Policy Reforms**, Policy Research Working Paper, No.2095, The World Bank, Washington, Nisan 1999.

¹¹⁶ Ercan Eren ve Melike Bildirici, **Post Sosyalist Ülkelerde Geçiş Sorunları: Başarı ve Başarısızlıklar**, (İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Mart 2001),s.9.

Tablo 6:Geçiş Ekonomilerinde Reformlara Başlama Yılları

Başlangıç Yılları	Geçiş Ülkeleri
1978	Çin
1986	Vietnam
1989	Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Arnavutluk, Hırvatistan, Makedonya, Slovenya
1991	Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Estonya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Litvanya, Letonya, Moldova, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan

1996 Dünya Kalkınma Raporu'na göre post komünist dönüşümü yaşayan geçiş süreci ülkelerinde uygulanan reformlar, diğer gelişmekte olan ülkelerdeki kalkınma reformlarından farklı kabul edilmiştir. Bu rapora göre; *“Geçiş ekonomileri dışında uygulanan reform programları, piyasa ekonomisine geçişin ölçek ve yoğunluk boyutu bakımından geçiş ekonomilerine göre daha soluk kalmaktadır.”*¹¹⁷

Fiyatların serbest bırakılması Polonya'da Ocak 1990, Çekoslovakya'da Ocak 1991, Bulgaristan'da Şubat 1991, Romanya'da Ekim 1990, Slovenya'da 1991 (aşamalı), Macaristan'da 1975'te başlamıştır.¹¹⁸

10-GEÇİŞ SÜRECİNDE ÖZELLEŞTİRME

Geçiş ekonomilerinde yaşanan hızlı ekonomik sistem değişimi sonucu, küreselleşen rekabet şartlarının da etkisiyle özelleştirme, kaçınılmaz olarak bu ülkelerin gündemine gelmiştir.

MDA ülkeleri, yaklaşık 50 yıldan daha az bir süre içinde, devlet-piyasa ilişkilerini ikinci kez yeniden tanımlamak ve bir kez daha yeni baştan bir ekonomik sistem kurmak çabası içine girmişlerdir. Her ne kadar, Doğu Avrupa ülkelerinde devletin komünist rejim dönemindeki kadar etkin bir rol oynamaması gerektiği anlaşılmış ise de, bu, ne kadar etkin olmalı sorusuna yanıt vermemektedir.

Özelleştirme; ekonomik, sosyal ve kültürel nitelikte üçlü bir sacayağı üzerinde durmaktadır. Özelleştirmenin sadece ekonomik boyutu üzerine odaklanılarak, diğerlerinin

¹¹⁷ World Bank, **World Development Report 1996: From Plan to Market**, (Washington D.C; Oxford University Pres, 1996), p.iii.

¹¹⁸ Marie Lavigne, **The Economics of Transition “From Socialist Economy to Market Economy”**, (Macmillan, 1995), s.123.

göz ardı edilmesi veya yadsınması bugüne kadar birçok geçiş ekonomisi tarafından düşünülmüş bir yanılıdır. Yeni sistemin niteliği tam olarak anlaşılmadan yapılan özelleştirme uygulamaları, sahneye kondukları birçok ülkede toplum genelinde güvensizlik, yarının ne olacağının belirsizliği duygusundan kaynaklanan tepkilere neden olmuştur.¹¹⁹

Doğu Avrupa'da kurulacak ekonomik sistemde, Batı Avrupa'daki serbest piyasa düzeninin esas alınması gerektiği düşüncesi, Batı Avrupa'daki hangi ekonomik modelden bahsedildiği sorusuna cevap vermemektedir. Serbest piyasa düzeni ile kastedilen modelin hangisi olduğu konusunda daha açık olunması gerekmektedir. Ekonomik gelişmenin, serbest piyasa ekonomisinin kurulması gibi tek bir reçetesi yoktur.

Komünist rejimlerin dağılması ile birlikte, serbest piyasa ekonomisine geçiş sorunu ile karşı karşıya kalan Doğu Avrupa ülkeleri, genel olarak, ülke bazında farklılıklar görülmekle birlikte, dört büyük sorun ile karşı karşıya kalmışlardır.¹²⁰

- Ekonominin hemen hemen tamamı kamulaştırılmış, özel mülkiyete çok sınırlı hayat hakkı tanınmıştır.

- Üretim yapan kamu kuruluşlarının büyük bir kısmı tekelleşmiş, fiyatlar ve yatırım kararları devlet tarafından kontrol edilir hale gelmiş, dışa kapalı, COMECON içi uzmanlaşmaya yönelik ekonomik politikalar izlenmiş, bu da ekonomileri rekabete kapalı yapılar haline getirmiştir.

- Sosyal güvenlik harcamaları ekonomik faaliyetlerin hacmi ile karşılaştırılmayacak ölçüde artmış, harcamalar toplumda ortaya çıkabilecek rahatsızlıkları gidermek amacıyla siyasi bir araç olarak kullanılabilir hale gelmiştir.

-Yukarıda sözü edilen sorunların da etkisiyle makroekonomik dengeler bozulmuş, yüksek bütçe açıkları, kontrol edilemez hale gelen ücretler, para arzının sınırsız artışı ve yüksek enflasyon gibi sorunlarla karşılaşmıştır.

Yeniden yapılanma sürecinin bir kısmı özel sektör tarafından sahip olunacak ve işletilecek yeni firmaların kurulması iken, diğer kısmı mevcut kamu kuruluşlarının yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesidir. Özelleştirme ile hem devletin ekonomideki etkinliği azaltılacak, hem de kaynakların verimliliği sağlanabilecektir.

¹¹⁹ “**Toplumsuz ekonomi olmaz**” Mehmet Ali Gürol
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=129474> (Erişim tarihi: 2 Kasım 2004)

¹²⁰ Atilla, Bastırmacı. “**Doğu Avrupa Ülkelerinde Özelleştirme Süreci**”, s.2.
<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/1ekim98/dogu.htm>, 15.06.2005

Özel mülkiyet haklarının kaynak dağılımını daha verimli hale getirebileceği konusundaki düşünce ise üç önemli varsayıma dayanmaktadır.¹²¹

-Özel mülkiyet, yönetici-işçi sorununu çözecektir. Yöneticileri karı arttırmaya yönlendirecek, verimli çalışmaya zorlayacaktır.

-Piyasa bir bilgi kaynağı olmayıp, teşviklerin kaynağıdır. Dolayısıyla, mevcut imkanları değerlendirmek amacıyla, yöneticiler piyasa koşullarına uygun üretim yapacaklardır.

-Piyasadaki fırsatları değerlendirmek için yatırım yapmak üzere yeterli sermaye birikimi vardır.

Özelleştirme ile piyasadaki arz-talep koşullarına bağlı olarak hareket edebilen, mümkün olan en yüksek karı elde etmeyi hedefleyen firmaların ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Mülkiyet yapısının değişmesi, bireylerin elde edilen karlardan yararlanmalarına imkan sağlayacak, dolayısıyla, bireyleri daha düşük maliyetlerde üretmek, teknolojiyi yenilemek yönünde teşvik edecektir.

Özel mülkiyet haklarının tanınması ve özelleştirme, geçiş sürecinin sadece bir parçasıdır. Özelleştirmenin yeniden yapılanmaya yönelik diğer reformlardan bağımsız bir şekilde tek başına yapılması, piyasa ekonomisine geçişi sağlamayacaktır. Rusya'da, Ukrayna'da veya diğer bazı Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi devlet otoritesinin azaldığı ve mafyanın öne çıktığı bir yapı ortaya çıkabilecektir. Bu tür sonuçları önlemek amacıyla özelleştirmenin diğer reformlarla birlikte yapılması zorunludur. Bu durumda ise, özelleştirmenin zamanlaması sorunu ön plana çıkmaktadır. Nitekim, geçiş sürecinin başarısı açısından Doğu Avrupa ülkelerinin bu alandaki tecrübeleri izlendiğinde, özelleştirmenin geçiş süreci içinde ne zaman ve hangi hızda yapılması gerektiği konusunun önem kazandığı görülmektedir. Ayrıca özelleştirme süreci şeffaf, rekabete ve yabancı katılımcılara açık olmalıdır.¹²²

10.1-Özelleştirmede Doğu ve Batı Avrupa Farkı

Doğu Avrupa'daki özelleştirme çalışmaları hakkında bir fikir edinebilmek için, Doğu ve Batı Avrupa'da yürütülen özelleştirme çalışmalarını kısaca karşılaştırmak yararlı

¹²¹ Bastırmacı, Atilla "Doğu Avrupa Ülkelerinde Özelleştirme Süreci", s.3
<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/1ekim98/dogu.htm>, 15.06.2005

¹²² Economies in Transition: An OED Evaluation of World Bank Assistance, 2004, s.19.

olacaktır. Doğu Avrupa'da sürdürülen özelleştirme çalışmalarının iki önemli farkı bulunmaktadır.¹²³ Öncelikle, Batı Avrupa'da özelleştirilen kamu iktisadi teşekküllerinin, ekonomideki payları %10-15'den fazla değildir. Doğu Avrupa'da ise bu oran %80-90'lara ulaşmaktadır. Bu ölçekteki bir özelleştirmenin, işin doğasını büyük ölçüde değiştirdiği açıktır.

Ayrıca, özelleştirmenin yerleşmiş piyasa kurum ve kuralları içerisinde yapılması gerekirken, Doğu Avrupa'da özelleştirme ile birlikte söz konusu bu kurum ve kurallar da oluşturulmaktadır. Dolayısıyla, Doğu Avrupa'da sermaye piyasalarından ancak çok sınırlı bir şekilde yararlanabilmek mümkün olmuştur. Çünkü bu tür piyasalar ya bulunmamaktadır ya da yeni kurulmuştur.

Diğer taraftan, Batı Avrupa'da özelleştirme iyice yerleşmiş rekabet kuralları altında sürdürülmektedir ve özelleştirilen firma kendisini bir rekabet ortamı içinde bulmaktadır. Doğu Avrupa'da ise tam tersine iflas, ticaret, şirketler, rekabet, borçlar hukuku gibi konularda ticaret ve yatırım ortamını etkileyen yasal düzenlemelerden yararlanılması, mevcut olmamaları veya yeni hazırlanmış olmaları nedeniyle mümkün bulunmamaktadır. Bütün bu sebeplerden, Doğu Avrupa'da özelleştirme, bir yandan serbest piyasa ekonomisinin tesis edilmesine katkıda bulunurken, diğer yandan da ortaya çıkan serbest piyasanın kurum ve kurallarından yararlanacaktır.

Doğu Avrupa ile Batı Avrupa arasındaki bir diğer önemli fark, mülkiyet haklarının kullanımında ortaya çıkmaktadır. Batı Avrupa'da, özelleştirilmesi düşünülen kamu kuruluşlarının mülkiyet hakları açık bir şekilde devlete aittir. Mülkiyet hakları, mülke sahip olmak, satmak veya yeni mülkler edinmek gibi mülkün kullanımına, kullanımından elde edilen kazançlardan serbestçe yararlanmaya yönelik hakları içermektedir. Doğu Avrupa'da ise bu haklar devlet, işçiler ve işletme yöneticileri arasında belirsiz bir şekilde dağılmış durumdadır.

Özetle, Doğu Avrupa'da kimin, neye sahip olduğu açık değildir. Özellikle Macaristan, Polonya, Çek ve Slovakya gibi bazı ülkelerde, 1970'li yıllarda yapılan çeşitli reformlar sonucunda işletmelere daha fazla özerklik tanınmış, işçi ve yöneticilere yatırımlar, ücretler, karın kullanımı gibi bazı konularda karar verme yetkisi verilmiştir. Hukuken mülkiyet yine devlete ait olmakla birlikte, işçi ve yöneticiler yönetim üzerinde mülkiyet

---

¹²³ Atilla Bastırmacı, “Doğu Avrupa Ülkelerinde Özelleştirme Süreci”, s.3

haklarına benzer haklar elde etmişlerdir. Örneğin, Polonya'da işçi konseyleri, yönetimin değiştirilmesi, varlıkların alınıp satılması gibi konularda karar mekanizması üzerinde çok önemli haklar elde etmişlerdir. Daha sonra, siyasi liberalizasyonla birlikte, bu gruplar işletmeler üzerinde hak iddia etmeye başlamışlar veya mevcut haklarını koruma yolunu seçmişlerdir.¹²⁴ Mülkiyet hakları, bazı Doğu Avrupa ülkelerinin komünist rejim döneminde kamulaştırılan çeşitli mülkleri eski sahiplerine iade etmeleri ile daha da karmaşık bir hal almıştır. Örneğin, eski Çekoslovakya'da bu durum, diplomatik binaların eski sahiplerine veya mirasçularına iadesinin talep edilmesine kadar gitmiştir.

10.2-Toprak Özelleştirme Yöntemleri

Özelleştirme yönteminde ülkelere ve sektörlere göre değişen uygulamalar söz konusudur. İlk sahiplerine iade, doğrudan devir, kupon karşılığı özelleştirme, yöneticilere devir, borsada satış, yabancılara satış, doğrudan satış gibi yöntemler izlenmiştir.¹²⁵

Toprak üzerinde özel mülkiyetin olması rekabet karşısında daha çok verimlilik sağlamaktadır. Ancak, toprak 70 ya da daha çok yıl devlet kontrolünde ise geçiş hiç kolay değildir çünkü insanlar böyle olmasına alışmıştır. Rusya da tarımda istihdam edilen nüfus üzerinde yapılan bir ankette, çalışanların yaklaşık % 90'ı toprakta devlet mülkiyetini tercih etmiştir. Polonya gibi komünist dönemde tarımda özel mülkiyeti korumuş ülkeler vardır fakat bunların çoğu küçüktür ve üretim verimsizdir. İnsanlar tarımdan, sanayi ve hizmetler sektörüne geçmek üzere köylerden göç etmişlerdir. Esas problem bu insanlar tarımın dışında istihdama kavuşmalıdırlar ve bu GSYİH' da ki büyüme oranı ile ilgilidir.

Özelleştirmede mülklerin eski sahiplerine iade edilmesi, yabancı firmalara satış, doğrudan devir, doğrudan satış, kupon karşılığı özelleştirme, borsada satış gibi yöntemlerle serbest piyasa koşullarına uygun bir ekonomik çevre yaratılmaya çalışılmıştır. Bu yöntemler uygulanırken çeşitli tehlikeler ortaya çıksa da özellikle tarım söz konusu olduğunda politik dengenin korunabilmesi ve doğru bir dağıtım yapılabilmesi için gereken özen gösterilmelidir. Başlangıçtaki koşullar ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğinden dolayı, özelleştirme için tek bir doğru yol vardır denilemez. Tablo 7'de çeşitli geçiş ülkesinde çiftliklerde uygulanan farklı özelleştirme yöntemleri verilmiştir.

¹²⁴ A. Bastırmacı "Doğu Avrupa Ülkelerinde Özelleştirme Süreci", s.4.

¹²⁵ Ercan Eren, Melike Bildirici, "On yıl sonra Post sosyalist Ülkeler: Plan mı, piyasa mı?", (4. Erc METU Conference in Economics, September 13-16 2000), Ankara.

Tablo 7: Kolektif ve Devlet Çiftliklerinde Özelleştirme Yöntemleri

Ülkeler	Kolektif Çiftlikler	Devlet Çiftlikleri
Arnavutluk	Bölüşüm	<i>Bölüşüm</i>
Bulgaristan	Sahiplerine iade	<i>Karma</i>
Çek Cum.	Sahiplerine iade	<i>Satış</i>
Macaristan	Sahiplerine iade +bölüşüm+ satış	<i>Satış</i>
Polonya	-----	<i>Satış</i>
Romanya	Sahiplerine iade +bölüşüm	<i>Sahiplerine iade</i>
Slovakya	<i>Sahiplerine iade</i>	<i>Satış</i>

Komünist rejimlerin dağılmasının ardından, yöneticiler elde ettikleri gücü, kamu kuruluşlarının sahip olduğu teçhizat, makine ve diğer gayrimenkulları, kendi çıkarlarına uygun kullanmışlardır. Örneğin bu teçhizatları kendi kurdukları paravan şirketlere, çok elverişli koşullarla kiraladıkları veya sattıkları gözlenmiştir. Bu tür gelişmelere karşı, özelleştirme çalışmaları tek bir merkezde toplanmış, bazı kamu kuruluşları tekrar kamulaştırılmış, mülkiyet yeniden tamamen devlette toplanmış ve bilahare özelleştirme yoluna gidilmiştir.

Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet, piyasa ekonomisinin temelidir. Kamu malları nasıl özelleştirilmelidir ve tarıma ve endüstriye yatırılmış bütün kamu varlıkları özelleştirilmeli midir? Özelleştirmenin de sınırları vardır: Yollar, mahkemeler, polis, ordu ve özelleştirildiğinde sahibinin lehine fakat genel refahı olumsuz etkileyebilecek diğer kurumlar gibi. Bütün kamu kurumları özelleştirilmeli midir? Özel tekellerin hükümetin kontrolünde olması daha iyi bir çözüm olarak ortaya çıkmaktadır.

10.3-Özelleştirmede Doğu Almanya Örneği

Sanayi söz konusu olduğunda yavaş geçişin ve “crash” (şok) politikasının çeşitli örnekleri bulunabilir. “Crash” politikası Almanya’da, eski Alman Demokratik Cumhuriyeti’nden dolayı uygulanmıştır. Almanya’da Treuhand diye adlandırılan özel bir kurum oluşturulmuştur. Bu kurum yasayla düzenlenerek, bütün devlete ait fabrikaları, en

yüksek fiyatı teklif eden ve fabrikanın geleceğini garantiye alan firma ya da kişilere satmakla görevlendirilmiştir. Bu yöntemle tecrübeli yönetim, yeni teknoloji ve pazarlama organizasyonunu en hızlı şekilde elde etmek mümkün olmuştur.

Ancak Batı Almanya'nın sendika sistemi de Doğu Almanya'ya transfer edilince sendikalar, doğuda eski makineleşme ve gereksiz fazla iş gücünden kaynaklanan düşük iş verimliliği oranına bakmaksızın oldukça yüksek ücretler uygulamışlardır. Bu durum Doğu Almanya'daki firmaların Batı Almanya ve dünya piyasasıyla rekabet edememesi sonucu çok yüksek oranlı iflaslara yol açmıştır.

Batı Almanya'nın doğudaki firmalara yüksek sübvansiyonları sayesinde yaşam standardı korunmuştur. Fakat bu politika yüksek borç ve yüksek oranlı işsizlikle sonuçlanmıştır. Bu yüzden böyle bir "Crash" politikasının uygulanabilmesi için bir ülkenin bu hızlı geçişin yüksek maliyetini karşılayabilecek bir "ağabey"e ihtiyacı vardır. Rusya geçiş döneminin başlarında böyle bir politikayı denedi ancak bir "ağabey" yoktu ve geçiş süreci yarı yolda durmak zorunda kaldı. Bu yüzden birçok ülke için yavaş ve yumuşak geçiş uygun bir yöntemdir¹²⁶.

En doğru yöntem, eski devlete ait sosyalist fabrikaları düşük oranlarda sübvansiyon etmek ve onları modernize ettikten sonra, en yüksek teklifi veren ve fabrikanın gelecekteki gelişmesini garanti altına alan kişi ya da kurumlara satılmasıdır. Bu uygun fiyatı almak ve yüksek işsizlik oranlarından kaçınmak için uzun bir süreç olabilir. Ancak bir malı hemen satmak isteyen, genelde düşük fiyata müşteri bulmaktadır.

Piyasaya giriş ve özelleştirme birbirinin parçasıdır. Yeni teşebbüsler piyasaya girerken, aynı zamanda kamu teşebbüslerinin el değiştirmesi söz konusudur. Genel olarak ilk planda özelleştirme, perakende ticaret ve küçük firmalarda gerçekleştirilmiştir. Bugün için perakende ticaretin büyük kısmı özel sektör tarafından yapılmaktadır. Büyük firmalarda özelleştirme daha yavaş gerçekleşmektedir. Özelleştirme ve piyasaya giriş serbestisi ile firma büyüklükleri düşmüştür.

Geçiş ülkelerinde üretim yapısını belirlemeye ilişkin karar alma süreçlerinde, merkezi yapıdan merkezi olmayan bir yapıya yönelim vardır.¹²⁷ Geçiş ekonomisindeki özelleştirmeler genel anlamda; devletin ekonomik alandaki faaliyetlerinin özel sektöre devredilmesidir.

¹²⁶ Wilhelm Krelle, **Problems of Transition From a Planned To a Market Economy**, (Bonn Econ Discussion Papers 4/2000, April 2000), s.17.

¹²⁷ Şeyma İpek Köstekli, **Türkiye'nin Üretim-İstihdam Sorun, Strateji ve Politika Önerileri**, (Güçlü ve Büyük Türk Ekonomisi İçin Üretim Ve İstihdam Politikaları Araştırma Yarışması (Ödül Alan Eserler Mansiyon), 2003), s. 83.

Amaç, milli ekonomi içinde devletin payının küçültülmesidir. Yani, devletin müteşebbis olarak elinde bulundurduğu kamu girişimlerinin (KİT'lerin) yönetim ve mülkiyetinin özel sektöre devredilmesidir. Bunların yanında devletin piyasa ekonomisine işlerlik kazandırma amacıyla düzenleme ve kontrollerinin azaltılması da geniş anlamda düşünüldüğünde bir özelleştirmedir. Bu yolla ekonomide rekabetin sağlanması amacıyla çok sayıda firmanın ekonomiye katılmasıyla serbest piyasa ekonomisi koşulları ortaya çıkmaktadır.¹²⁸ Ekonomik büyüme ve gelişmeyi sağlayacak sermayenin, yabancı yatırımlar ile sağlanabileceği düşüncesi de önem kazanmıştır.

Ekonomik kurumlar piyasa sistemine uyumlaştırılırken üretim, sayıları artan KOBİ'ler yoluyla yapılmaya başlamıştır. KOBİ'lerin verimliliklerinin yükseltilmesi için desteklenmesi söz konusudur. Artan esnek üretim taleplerine uyum sağlaması daha kolay olan KOBİ'ler diğer birçok ülkede olduğu gibi, ekonomik büyümenin motoru haline gelmeye başlamışlardır.¹²⁹

Geçiş ülkelerinin planlı dönemde yaşadıkları sorunların piyasa ekonomisine geçiş ve özelleştirmelerle ortadan kaldırılabilmesi düşünülmekteydi. Onların geçiş içinde olmaları, olanaklarını sanayileşmiş ülkelerdeki gibi tam istihdama yöneltmelerini engellemektedir. Özel mülkiyete tanınan sınırlı pay, tekel durumundaki üretim kuruluşlarının rekabete uygun olmayan ve verimsiz üretim yapmaları, sosyal güvenlik harcamalarının yüksek olması gibi planlı dönemde yaşanan sorunlar, özelleştirme ile kendiliğinden ortadan kalkmayacaktır.

Geçiş ekonomilerinin her birinin başlangıçtaki altyapılarının birbirinden farklı olması dolayısıyla, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırma ve özelleştirmeyi gerçekleştirmedeki başarıları da farklı düzeylerde olmuştur. Geçiş sürecinde özelleştirme yoluyla firmaların piyasaya uyumu için; fiyat liberalizasyonu, kamu işletmelerinin özerkliği ve bunların özelleştirilmesi gereklidir. Merkezi planlı ekonomilerdeki planlamacılara düşen kaynakların tahsisi ve birçok malın fiyatlandırılması işi, halkı mal ve hizmet alabilmek için kuyruklarda beklemeye mahkum etmekteydi. Başarılı bir geçişin yaşandığı Polonya'da kaynak tahsisi fiyat mekanizmasının içinde gerçekleşmiştir.¹³⁰

¹²⁸ Haluk Tandırcıoğlu., **Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme**, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 3, 2002), s.199.

¹²⁹ Verda Canbey Özgüler ve Betül Yüce, **Geçiş Ekonomilerinde İstihdam, İşsizlik ve AB Politikaları: Polonya Örneği**, (Uluslararası "Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde KOBİler: Türkiye ve Benzer Ülke Deneyimleri" Sempozyumu, Bandırma, 19-22 Mayıs 2005, Tebliğ Kitabı), s.456.

¹³⁰ V.C. Özgüler ve B.Yüce, a.g.e., s.457.

Devlet mülkiyetinden özel mülkiyete geçiş oldukça karmaşık bir süreçtir. Özelleştirmenin etkin ve tarafsız yapılması için hangi mülkiyet haklarının özelleştirilip hangilerinin devlette kalacağı kararları çok önemlidir.

Özelleştirmeler sonucu ortaya çıkan özel sektörün sağlıklı işleyebilmesi için; iyi çalışan bir hukuk sistemi, yeterli kurumsal altyapı, vergi ve rekabete yönelik düzenlemelerin bulunması gerekmektedir. Çolak-Ardor, 2003 çalışmasında yer alan Pferfermann, Kisunko ve Sumlinski'nin 20 geçiş aşamasında ve 43 gelişmekte olan ülke ekonomilerini inceleyerek yaptıkları çalışmada, özel sektörün verimli çalışmasını engelleyen ve yatırım ortamının çekiciliğini bozan faktörleri saptamışlardır. Tablo 8'de, çalışmada saptanan bu engellerin, incelenen 63 ülkede ortaya çıkma yüzdesi bulunmuştur.¹³¹

Tablo 8: Geçiş ve Gelişen Ülkelerde Özel Sektörün Önündeki Engeller, 1997

Ortaya Çıkma Yüzdesi		
Engeller	Geçiş Aşamasındaki Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler
Vergi Düzenlemeleri veya Yüksek Vergiler (veya ikisinde)	90	65
Yolsuzluk	60	53
İyi Çalışmayan Hukuk Sistemi	50	47
Suç ve Hırsızlık	40	35
Finans Eksiklikleri	30	37
Yetersiz Altyapı	10	40

Kaynak: Ö.F.Çolak ve N.Ardor, 2003

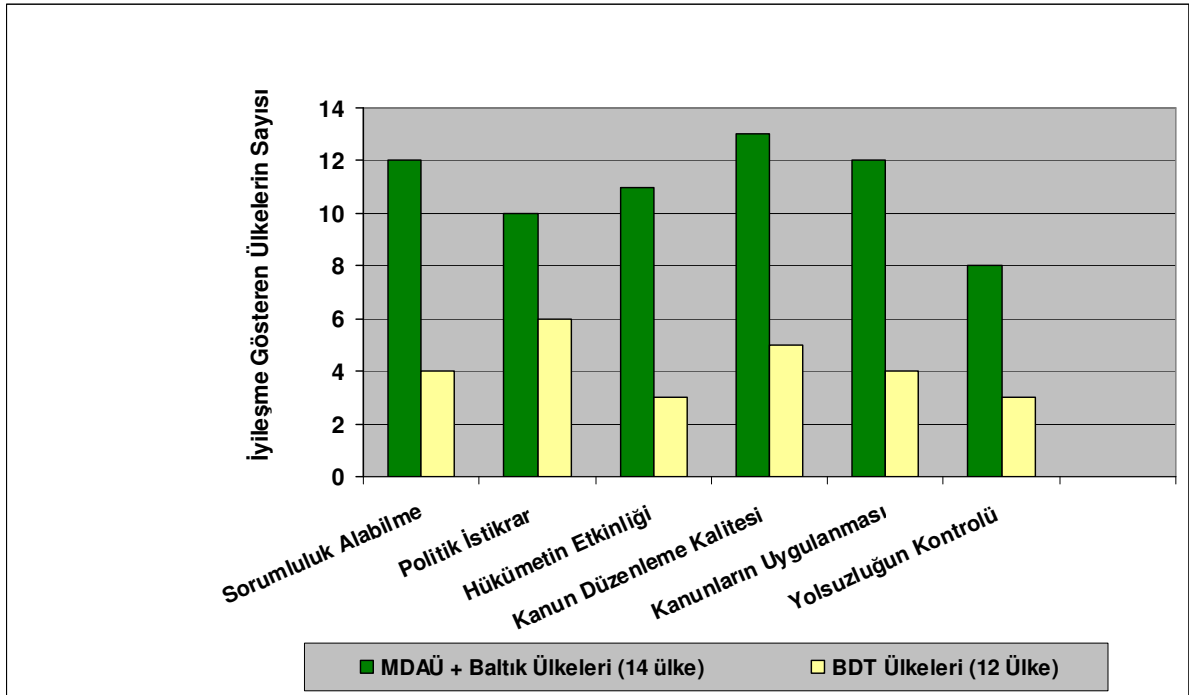
Özellikle özelleştirme ve liberalleşme gibi radikal reform politikalarının başarısı için, politik yozlaşma, rüşvet, kayırmacılık gibi yolsuzlukların önüne geçilmesi, en aza indirilmesi gereklidir.

Grafik 3'ü inceleyecek olursak; BDT hükümetlerinin kanunları düzenleme ve uygulama konusunda başarı gösteremediklerini görüyoruz. Aynı zamanda, yolsuzluğu kontrol etmede ve engellemede de başarısız olmuşlardır. AB ile sıkı ilişkiler içindeki

¹³¹ Ömer Faruk Çolak ve Naim Ardor; **Üretim ve İşsizlik Sorununun Çözümü için Kurumsalcı Yaklaşım**, (Güçlü ve Büyük Türk Ekonomisi İçin Üretim ve İstihdam Politikaları Araştırma Yarışması (Ödül Alan Eserler İkincilik Ödülü), TİSK Yayınları, 2003), s.21.

MDAÜ¹³² ve Baltık ülkeleri büyük gelişmeler gösterirken, BDT ülkeleri için durum hiçte başarılı görünmemektedir. BDT hükümetleri en çok etkinlik sağlama ve yolsuzlukla mücadelede başarısız olmuşlardır.

Grafik 3: Hükümetlerle İlgili Göstergelerde Gelişmeler, 1996-2002¹³³

Kaynak: Grafik kaynağa dayanarak yeniden çizilmiştir. Economies in Transition: An OED Evaluation of World Bank Assistance, The World Bank, 2004, s.22.

Dünya Bankası'nın yayınladığı 26 Temmuz 2006 tarihli rapora göre¹³⁴, Avrupa ve Orta Asya'daki az sayıdaki geçiş ekonomisinde görülen yolsuzluk seviyesi, çoğu Batı Avrupa ülkesinden hala yüksek olmasına rağmen, son yıllarda azalma kaydetmiştir. Güneydoğu Avrupa ülkeleri karışık sonuçlar göstermesine rağmen, çoğu 2002 yılından bu yana yolsuzluğu azaltmada ilerleme kaydetmiştir.

Raporda, Gürcistan ve Slovakya ilerleme gösteren ülkeler arasında en başta gösterilmektedir. Katılan firmaların rüşvet sıklığında artış bildirdiği Sırbistan-Karadağ'da durum kötüye girmiştir. Bosna-Hersek'te de yolsuzluk hala yüksek seviyelerdedir. Hırvatistan'ın 2005 sonuçlarının 2002'den daha iyi olduğu ve rüşvet alma sıklığının başta

¹³² Bu ülkelere bazı kaynaklarda Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri de (ODAÜ) denmektedir.

¹³³ Economies in Transition, a.g.e., 2004, s.22.

¹³⁴ Anti-Corruption in Transition

gümrük olmak üzere pek çok sektörde azaldığı bildirilmiştir. AB üyelik hedefi, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye için yolsuzlukla mücadele amaçlı reformlarda itici güç olmuştur.¹³⁵

11- GEÇİŞ SÜRECİNDE ENFLASYON

Geçiş ekonomilerinde makroekonomik istikrarın sağlanabilmesi için aktif maliye ve para politikaları uygulanması gerekir. Zira, merkezi planlı ekonomilerden piyasa ekonomisine geçiş aşamasında makroekonomik istikrarsızlık artmaktadır.¹³⁶ Reform programları başlangıçta enflasyonu artırmış, bu durum ülkeleri üretim ve dış ticarete resesyona sokmuş, kayıt dışı ekonomi ve yolsuzluk yükselmiş, bütçe dengesi bozulmuş, işsizlik artmış ve sonuçta refah düzeyi düşmüştür.

Genel olarak Merkezi Avrupa ülkeleri ile Doğu Avrupa ve Asya ülkelerindeki enflasyon oranları arasında büyük farklar vardır. Merkezi Avrupa ülkelerindeki artış, diğerlerinin yanında çok daha düşük gerçekleşmiştir. Aynı durum gelir dağılımında adaletsizlik ve yoksulluk açısından da geçerlidir. Doğu Avrupa ve Asya ülkelerinde yoksulluk sınırının altındakilerde büyük artış vardır.

Tablo 9, 1991-2004 yılları arasında AB-15, Mayıs 2004’de üye olmuş geçiş ekonomisi ülkeleri ve henüz o tarihte üye olamamış Romanya ve Bulgaristan’da yaşanan enflasyon oranları hakkında bilgi vermektedir. Geçişin başlangıcında yüksek oranlı enflasyon yaşayan MDA ülkeleri, enflasyon rakamlarını tek haneli rakamlara düşürmeyi başarmışlardır. 2004 yılı itibariyle enflasyonun en yüksek olduğu Romanya’da bu rakam 11.9 iken, en düşük olduğu Letonya’da 1.5’dir. AB ile yapılan anlaşmalar ve müzakereler sonucunda genel olarak bakıldığında, 1999 yılından itibaren enflasyon düşme eğilimine girmiştir. 2004 yılına gelindiğinde, AB’ye üye olurken AB-15’in enflasyon rakamlarına yaklaşmıştır. Romanya’da zaman içinde iyileşme görünmesine rağmen, bu tablodaki en yüksek enflasyon rakamlarına sahiptir. 2004 yılı itibariyle Romanya’da yaşanan %11.9’luk enflasyon, bu ülkenin AB’ye üye olmuş diğer geçiş ülkeleriyle kıyaslanabilmesi açısından önemlidir.

¹³⁵ **Dünya Bankası: Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk Azalıyor.**

<http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2006/07/2...> (erişim: 20.12.2006)

¹³⁶ K. Yıldırım, İ. Bakırtaş ve R. Yılmaz, **Makro İktisada Giriş**, (Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2005), s.325

Tablo 9:MDA Ülkelerinde Enflasyon, 1991-2004
(Tüketici Fiyat Endeksine göre Yıllık Ortalama Değişim Oranı %)

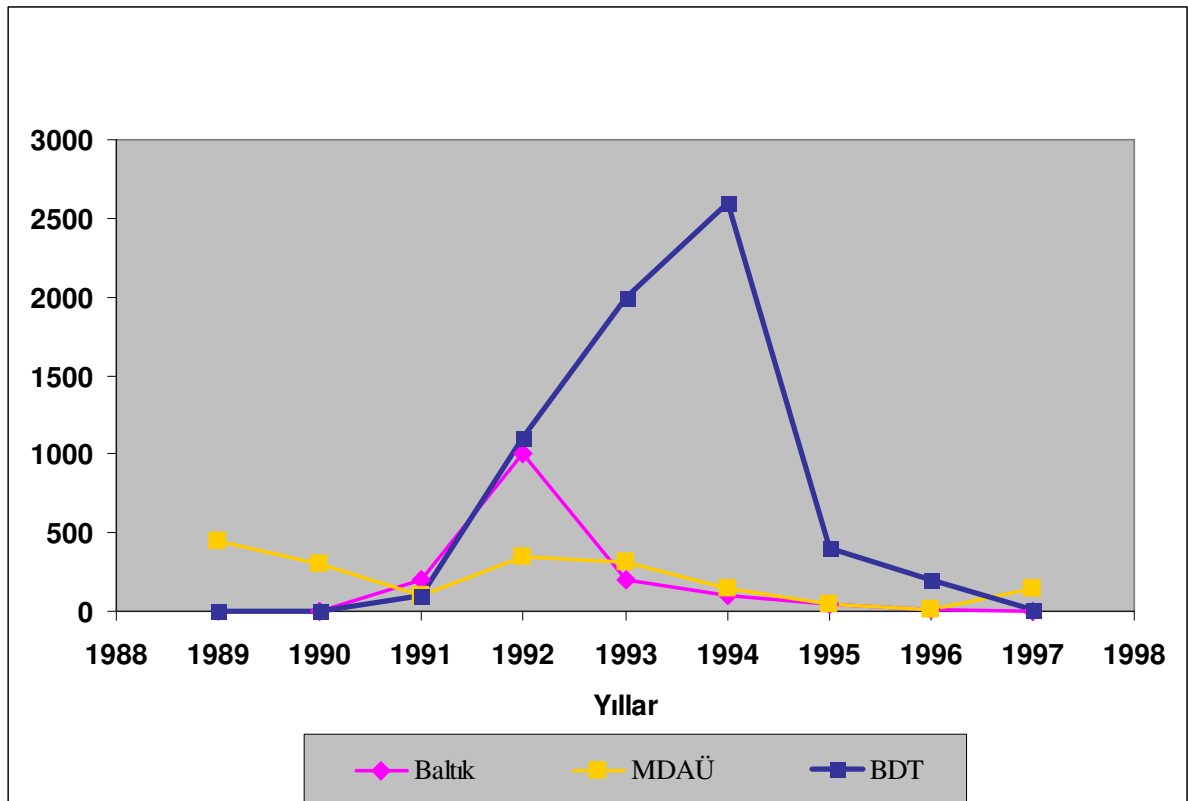
Ülkeler	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Arnavutluk	35,5	226,0	85,0	22,6	7,8	12,7	33,2	20,6	0,4	0,1	3,1	5,2	2,4	3,4
Bulgaristan	333,5	82,0	73,0	96,3	62,0	123,0	1082	22,2	0,7	9,9	7,4	5,9	2,3	6,0
Hırvatistan	249,5	665,5	1517,5	97,6	2,0	3,5	3,6	5,7	4,2	6,2	4,9	2,2	1,8	2,5
Çek Cum.	56,7	11,1	20,8	9,9	9,6	8,9	8,4	10,6	2,1	4,0	4,7	1,8	0,2	3,2
Makedonya	229,7	1664,4	338,4	126,5	16,4	2,5	1,3	0,5	-1,3	6,6	5,2	2,4	1,1	2,8
Macaristan	34,2	23,0	22,5	18,8	28,2	23,6	18,3	14,3	10,0	9,8	9,2	4,8	4,7	6,8
Polonya	70,3	43,0	35,3	32,2	27,8	19,9	14,9	11,8	7,3	10,1	5,5	1,7	0,7	3,6
Romanya	174,5	210,4	256,1	136,7	32,3	38,8	154,8	59,1	45,8	45,7	34,5	22,5	15,4	11,9
Slovakya	61,2	10,0	23,2	13,4	9,9	5,8	6,1	6,7	10,6	12,0	7,1	3,3	8,5	7,5
Slovenya	117,7	207,3	32,9	21	12,6	9,7	9,1	7,9	6,1	8,9	8,4	7,5	5,6	3,7
Estonya	210,6	1076,0	89,8	47,7	29	23,1	11,2	8,1	3,3	4,0	5,8	3,6	1,3	3,5
Letonya	124,4	1020,5	410,4	72,1	39,6	24,6	8,9	5,1	0,8	1,0	1,5	0,3	-1,2	1,5
Litvanya	224,7	951,2	109,2	35,9	25,0	17,6	8,4	4,7	2,4	2,6	2,5	1,9	3,0	6,2
AB-15	-	4,0	3,4	2,8	2,8	2,4	1,7	1,3	1,2	1,9	2,2	2,1	2,0	2,0

Kaynak: EBRD, Transition Report, s.40, EUROSTAT ve AB-15 için Griffiths ve Wall, s.615.¹³⁷

¹³⁷ A. Griffiths ve S. Wall, **Applied Economics**, (Tenth Edition, Pearson Education, Londra, 2004), s.615.

Grafik 4’de görülebileceği gibi, BDT ülkeleri geçişi takip eden yıllarda çok keskin enflasyon artışları yaşamış, ancak 1994 yılında düşme eğilimine girmiştir. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerindeki artış Baltık devletlerinden daha düşük olmakla birlikte, 1994 yılı itibariyle normal seyrine gelebilmiştir.

Grafik 4: Ortalama Enflasyon, 1989-1997¹³⁸

Kaynak: Grafik kaynağa dayanarak yeniden çizilmiştir. S. Fischer and R. Sahay, 2000, s.28.

Genel olarak eski SSCB ülkelerinde enflasyon hızı çok yüksek olmuştur. En yüksek oran %15606 oranıyla 1994 yılında Gürcistan’da yaşanmıştır. İstikrar programına geç başlayan ülkelerde, istikrar programı öncesi enflasyon rakamları farklılıklar göstermektedir. Gürcistan’da yıllık % 57,000 hiperenflasyon var iken, Macaristan %26 düzeyindeydi.¹³⁹

Enflasyon oranı geçiş döneminde iç çatışma ve savaşlarla karşılaşan ülkelerde çarpıcı şekilde yüksek olmuştur. Reformları hızlı uygulayan ülkelerde genellikle bir süre sonra

¹³⁸ Stanley Fischer, Ratna Sahay, **The Transition Economies After Ten Years**, (NBER Working Paper 7664, April 2000), s.28.

¹³⁹ S. Fischer ve R. Sahay, a.g.e.,s.6.

enflasyon oranı çarpıcı şekilde düşmüştür. 1999 yılından itibaren enflasyon birçok ülkede tek rakamlı sayılara düşmüştür. MDA ülkeleri genel olarak eski SSCB ülkelerinden daha düşük enflasyon rakamlarına sahiptir. MDA ülkelerinde reformları hızlı bir şekilde erken uygulayan ülkeler geç başlayanlardan daha başarılı oldular. Para piyasasına (currency board) sahip ülkeler -Bulgaristan, Estonya, Litvanya- oldukça etkileyici bir enflasyon performansı yaşadılar.¹⁴⁰ Yüksek enflasyon oranına bağlı olarak, özellikle eski SSCB ülkelerinde gelir bölüşümünde adaletsizlik, yoksulluk hızla artmıştır.

Son yıllarda tek haneli enflasyon, Avrupa'daki geçiş ekonomilerinin genel bir özelliği haline gelmiştir. Bu düşük enflasyon oranlarının, AB standartlarının gerektirdiği şekilde uzun vadede korunması büyük önem taşımaktadır. Enflasyon hedeflemesi adı verilen yeni bir yaklaşım çerçevesinde, enflasyonun kontrol altında tutulması, para politikalarının son yıllarda öncelikli hedefi haline gelmiştir.¹⁴¹

12- GEÇİŞ SÜRECİNDE BÜYÜME

MDAÜ ile eski Sovyetler Birliği ekonomileri arasında geçiş sürecinin başlangıcından bu yana geçen süre içinde ekonomik performans bakımından derin farklılıklar mevcuttur.

MDAÜ ekonomilerinin ekonomik performansının BDT ülke ekonomilerine göre daha iyi olmasının çeşitli sebepleri vardır:

-MDA ülkeleri BDT ülkelerine göre daha kısa süre komünist rejim altında kalmışlardır. Bu süre MDA ülkelerinde ortalama 43 yıl iken, BDT ülkelerinde ortalama 73 yıldır.

- Eski Sovyetler Birliği ülkelerine göre reform programlarına daha erken bir aşamada başlamışlardır.

- MDA ülkelerinde sanayi sektörünün payı daha yüksektir.

-Bu ülkelerin gelişmiş Batı Avrupa ülkelerine coğrafi yakınlıkları da önemli bir avantaj olmuştur.

-Doğrudan yabancı sermaye girişi daha fazla sağlanmıştır.

¹⁴⁰ S. Fischer ve R. Sahay, a.g.e., s.6.

¹⁴¹ Southeast European Times, **Geçiş Ekonomilerinde Düşük Enflasyon Oranının Korunması**, <http://www.balkan-info.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/document/setimes/articles/2004/...> (erişim tarihi:20.12.2006)

-MDA ülkeleri doğal kaynaklar bakımından daha kıt olmalarına rağmen, beşeri sermaye bakımından daha zenginlerdi.

Piyasa ekonomisine geçiş, uzun bir yolda maliyeti yüksek bir değişimi gerektirmektedir. Öyle ki piyasa ekonomisine geçmek sadece liberal düzenlemeler ve özel mülkiyetin varlığını tesis etmek gibi kısa süreli değişimleri değil, piyasa ekonomisi kültürünün gelişmesi ve yerleşmesi gibi uzun süreli değişimleri de içermektedir. Geçiş; Büyük Depresyondan sonra yirminci yüzyılda yaşanan, 400 milyona ulaşan ve 25 ülkeyi içeren en kapsamlı ve sancılı ekonomik dönüşümdür.

Dönüşüm sürecinde GSYİH'nın düşmesi normaldir. Önemli olan bunun kısa sürede ve düşük oranda atlatılmasıdır. Örneğin 1929 krizinde ABD'de GSYİH, 1933'de 1929'daki düzeyinin %70 düzeyindeydi. Ancak 1937'de, 1929'daki düzeyine gelebilmiştir.¹⁴² MDAÜ ekonomileri de GSYİH'daki düşüşü kısa sürede atlatmışlardır.

Önceden de öngörüldüğü gibi, GSYİH geçişin ilk başlarında hızlı bir şekilde düşmüştür. MDA ülkelerinde geçiş aşamasındaki ekonomik durgunluk ve GSYİH'daki %15'lik düşüş, BDT ülkelerindeki GSYİH'daki ortalama %40'luk düşüşe, yoksulluğa ve eşitsizliğe oranla daha hafiftir. BDT ülkeleri henüz geçiş öncesi GSYİH oranlarına ulaşamamışlardır.¹⁴³

Tablo 10'da, geçiş sürecinde MDA ülkelerinde gerçekleşen reel GSYİH'daki büyüme rakamları verilmektedir. Birçok ülke için geçişi hemen takip eden yıllara ait veri bulmak ya hiç mümkün değil yada güvenilirliğine dair şüpheler mevcuttur.¹⁴⁴

Geçişin ardından bu ülkelerin tamamında büyüme negatif gerçekleşmiştir. Genel olarak bakıldığında, geçiş ekonomilerinde reel GSYİH rakamlarında 1995 yılı sonrası büyüme trendinin yakalandığı söylenebilir. Türkiye 2002 yılından bu yana geçiş ülkelerinde yaşanan büyüme trendini yakalamıştır.

Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya'daki negatif büyüme, reform politikalarının başarısızlığıyla açıklanabilir. Kazakistan ve Rusya'da, enerji ihraç fiyatlarındaki yükselmeler sayesinde özellikle 1999'dan sonra ekonomik büyümede artışlar sağlanmıştır. 1999 yılında ancak dört MDA ülkesi -Polonya, Slovenya, Slovakya ve Macaristan- 1989'daki büyüme performanslarını yakalayabilmişlerdir.

¹⁴² Oliver Blanchard , **The Economics of Post-Communist Transition**, (Clarendon Press, 1997), s.3.

¹⁴³ Economies in Transition, a.g.e., 2004, s.5.

¹⁴⁴ Historically Planned Economies, a.g.e., Chapter 2, s.12.

Tablo 10: MDA Ülkelerinde Büyüme Oranları (Yüzde), (1990-2004)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
AB-15	-	-	1.3	-0.5	2.8	2.4	1.6	2.5	2.9	2.9	3.6	1.7	1.0	0.8	2.3
Türkiye	9.3	0.9	6.0	8.0	-5.5	7.2	7.0	7.5	3.1	-4.7	7.4	-7.5	7.9	5.8	7.7
Arnavutluk	-10	-27,7	-7,2	9,6	8,3	13,3	9,1	-7,0	12,7	8,9	7,7	6,8	4,7	6,0	6,2
Bulgaristan	-9,1	-11,7	-7,3	-1,5	1,8	2,9	-9,4	-5,6	4,0	2,3	5,4	4,0	4,8	4,3	5,5
Hırvatistan	0,0	-15,1	-11,7	-8,0	5,9	6,8	6,0	6,5	2,5	-0,9	2,9	4,4	5,2	4,3	3,7
Çek Cum.	-1,2	-14,2	-0,5	0,1	2,2	5,9	4,3	-0,8	-1,0	0,5	3,9	2,6	1,5	3,1	4,0
Makedonya	0,0	-9,8	-8,0	-9,1	-1,8	-1,2	1,2	1,4	3,4	4,3	4,5	-4,5	0,9	3,1	2,5
Macaristan	-2,5	-7,7	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,3	4,6	4,9	4,2	5,2	3,8	3,5	2,9	4,0
Polonya	-11,6	-7,0	2,6	3,8	5,2	7,0	6,0	6,8	4,8	4,1	4,0	1,0	1,4	3,8	5,5
Romanya	-5,6	-12,9	-8,8	1,5	3,9	7,1	4,0	-6,1	-4,8	-1,2	1,8	5,3	4,9	4,9	5,8
Slovakya	-2,5	-14,6	-6,7	-3,7	6,2	5,8	6,1	4,6	4,2	1,5	2,0	3,8	4,4	4,2	4,8
Slovenya	0,0	-9,3	-5,5	1,7	5,8	4,9	3,6	4,8	3,6	5,6	3,9	2,7	3,4	2,3	4,1
Estonya	-7,1	-22,1	-14,2	-8,8	-1,6	4,5	4,5	10,5	5,2	-0,1	7,8	6,4	7,2	5,1	5,5
Letonya	-1,2	-8,1	-21,3	-16,2	-9,8	3,3	4,7	7,0	7,3	-1,7	3,9	6,4	6,8	9,0	7,0
Litvanya	-3,3	-13,1	-34,9	-14,9	-2,2	-0,9	3,8	8,3	4,7	3,3	6,9	8,0	6,4	7,5	7,5

Kaynak: EBRD, Transition Report, 2004, s.38, AB-15 ve Türkiye için Eurostat ve Griffiths, A.ve Wall, S.

Tablo 11: Geçiş Ekonomilerinde Büyüme ve Durgunluk, (1990-1997) ¹⁴⁵

Ülkeler	GSYİH Azalış Yılları	GSYİH artıştan sonra tekrar negatif oldu mu?	GSYİH'daki Büyümenin Ortalama Yıllık Oranları			1997 GSYİH İndeksi (1989=100)	Sıralama İndeksi
			1990-1993	1994-1997	1990-1997		
Polonya	2	Hayır	-3,1	6,3	1,6	111,8	1
Slovenya	3	Hayır	-3,9	4,0	0,0	99,3	2
Çek Cum.	3	Evet	-4,3	3,6	-0,4	95,8	3
Slovakya	4	Hayır	-6,8	6,3	-0,3	95,6	4
Macaristan	4	Hayır	-4,8	2,5	-1,1	90,4	5
Özbekistan	5	Hayır	-3,1	-0,3	-1,7	86,7	6
Romanya	4	Evet	-6,4	2,1	-2,2	82,4	7
Arnavutluk	4	Evet	-8,8	4,9	-2,0	79,1	8
Estonya	5	Hayır	-9,7	4,1	-2,8	77,9	9
Hırvatistan	4	Hayır	-9,9	3,0	-3,4	73,3	10
Beyaz Rusya	6	Hayır	-5,4	-2,6	-4,0	70,8	11
Bulgaristan	6	Evet	-7,4	-3,6	-5,5	62,8	12
Kırgızistan	5	Hayır	-9,3	-2,4	-5,8	58,7	13
Kazakistan	6	Hayır	-6,7	-6,0	-6,3	58,1	14
Letonya	4	Evet	-13,8	2,2	-5,8	56,8	15
Makedonya	6	Hayır	-12,9	-0,8	-6,9	55,3	16
Rusya	7	Evet	-10,1	-5,3	-7,7	52,2	17
Türkmenistan	7	Hayır	-4,5	-12,5	-8,5	48,3	18
Litvanya	5	Hayır	-18,3	0,5	-8,9	42,8	19
Ermenistan	4	Hayır	-21,4	5,4	-8,0	41,1	20
Azerbaycan	6	Hayır	-14,5	-5,7	-10,1	40,5	21
Tacikistan	7	Hayır	-12,2	-8,4	-10,3	40,0	22
Ukrayna	8	-	-10,1	-12,1	-11,1	-38,3	23
Moldova	7	Evet	-12,6	-10,2	-11,4	35,1	24
Gürcistan	5	Hayır	-24,1	2,9	-10,6	34,3	25

Kaynak: Ulusal İstatistikler, Grzegorz W. Kolodko, Ten Years of Postsocialist Transition: The Lessons for Policy Reforms, Policy Research Working Paper, No.2095, The World Bank, Washington, Nisan 1999, s.4

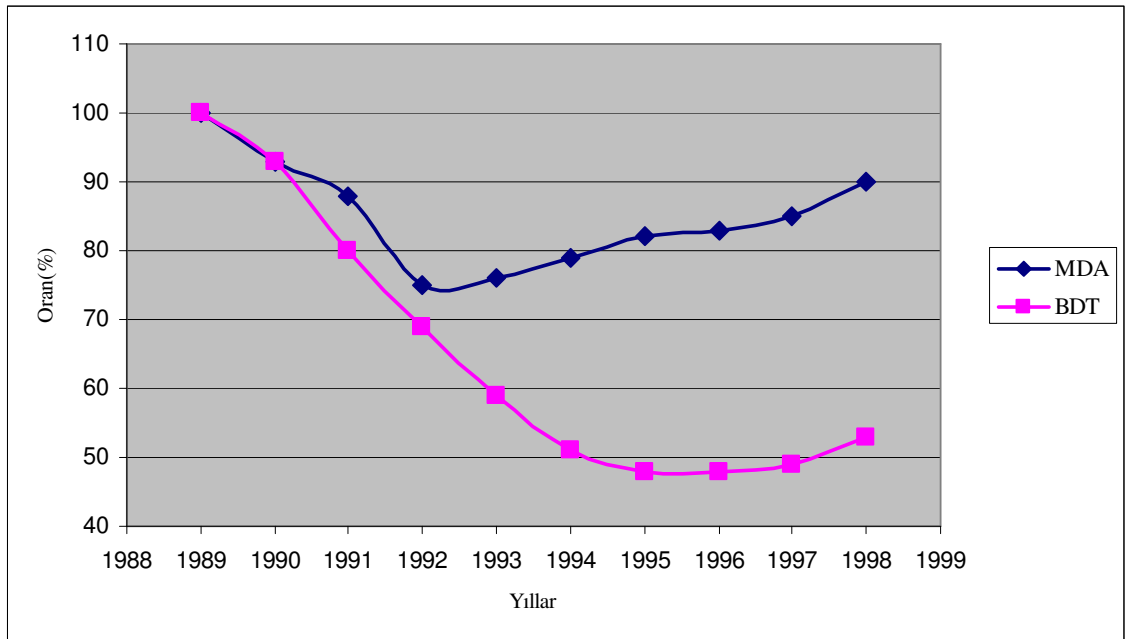
Tablo 11'den, 1990-1997 döneminde geçiş ekonomilerinin büyüme performansları görülebilmektedir. Bu dönemde yine MDA ülkeleri en iyi performansı göstermişlerdir.

¹⁴⁵ Kolodko, Grzegorz W., **Ten Years of Postsocialist Transition: The Lessons for Policy Reforms**, (Policy Research Working Paper, No.2095, The World Bank, Washington, Nisan 1999), s.4.

Polonya bu ülkelerin içinde başı çekmektedir. BDT ülkeleri GSYİH'larında ciddi düşüşler yaşamışlar ve sıralama indeksinde son sıralarda yer almışlardır. Genel olarak Merkezi Avrupa ülkelerinin pozitif büyümeyi nispeten kısa sürede başardıkları ve 1997 itibari ile 1989 düzeyini yakaladıkları söylenebilir. Eski Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa karşılaştırıldığında, eski Sovyetler birliğinde üretim düşüşünün çok çarpıcı bir şekilde olduğu görülmektedir. Büyük bir yoksullaşma söz konusudur. Eski SSCB ülkelerinde 1996'da üretim düzeyi 1987'nin ancak %60'ı düzeyindedir.

Grafik 5'te, geçiş ekonomilerinde reformlara başlama yıllarının başında büyümede yaşanan çöküş ve daralma eğilimi gösterilmektedir. MDA ülkeleri erken reformcu ülkeler olarak 1992'den itibaren hızla büyümeye geçerken, geç reformcu ve elverişsiz başlangıç koşullarına sahip BDT ülkeleri, yeterli düzeyde ve sürdürülebilir bir büyüme trendi yakalamakta zorlanmışlardır..

Grafik 5: MDA ve BDT ülkelerinde Büyüme Oranları

Kaynak: Şekil kaynağa dayanarak yeniden çizilmiştir. S.Sakinç,2005, s.25.

Kısa dönemde reformlar büyümeyi olumsuz etkileyebilir. Tüm geçiş ekonomileri, reform programlarına erken başlayanlar dahil, başlangıçta ekonomik daralma ve resesyon (gerileme) yaşamışlardır. Geçiş ülkeleri, geçişin ilk yıllarında yaşanan resesyonun etkilerini, uluslararası finans ve yardım kuruluşlarının desteği ile atlarmaya çalışmışlardır. Bu sayede

reformların kısa dönemli maliyetleri azaltılmıştır.¹⁴⁶ Parasal istikrar ve reformlar, büyüme üzerinde doğrudan pozitif yönden etkilidir.

Tablo 12:Doğu Avrupa ve Eski SSCB’de Büyüme, 1987-1996¹⁴⁷

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Doğu Avrupa	1.9	1.6	0.5	-8.2	-14.7	-8.1	-1.9	4.1	5.5	3.6
Eski SSCB	2.4	5.2	2.7	-2.5	-6.5	-16.1	-10.4	-14.0	-5.2	-4.7

Kaynak: Branko Milanovic, *Income, Inequality and Poverty During the Transition from Planned to Market Economy*, Washington, The World Bank, 1998, s.25

Geçiş sürecinde, işsizlik oranı büyük oranda artmasına rağmen, GSYİH’deki düşüş artışı kadar yüksek değildir. GSYİH’da ilk yıllarda hızlı düşüşün bir nedeni, dış şoktur. COMECON’un dağılması, dış ticaretin yapısının ve ticaret yapılan ülkelerin değişmesi ve rekabet GSYİH’nın çarpıcı şekilde düşmesini büyük oranda etkilemiştir.

Bunların yanında Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Hırvatistan, Tacikistan gibi ülkelerde yoğun iç sorunlar ve savaşlar yaşanmıştır. Sorunlar yaşayan ülkelerde, bazı genellemeler geçerli olmamaktadır. Aynı şekilde büyüme oranları savaş içinde ve sonrasında büyük değişimler göstermektedir.

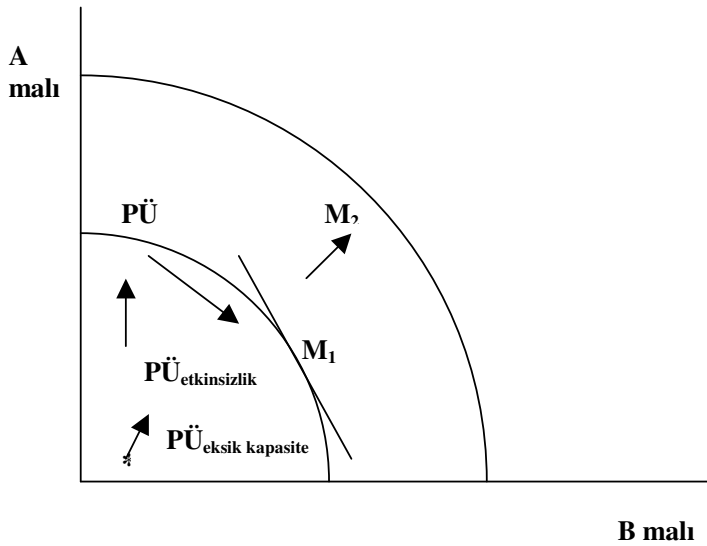
Joseph Stiglitz’e göre, komünist ülkelerin piyasa ekonomisine geçişleri, son yüzyılın en büyük ekonomik deneyimlerinden biridir. Ancak sonuçta Çin ve Vietnam’ın başarılarına bakıldığında, eski Sovyetler Birliği ülkelerinin durumu zenginlik ve başarılar getireceğine fakirlik, eşitsizlik ve hayal kırıklığı getirmiştir.¹⁴⁸

Etkin bir teşvik sistemi olmadan sadece yatırım hacminde sağlanacak artışların büyüme olumlu etkilemesi güçtür. Veri faktör donatımı düzeyinde daha fazla çıktının sağlanması bakımından büyüme beş süreçte ortaya çıkmaktadır. Şekil 1’de, geçiş ekonomisinde üretim olanakları eğrisi kullanılarak geçiş aşamaları gösterilmektedir.

¹⁴⁶ S. Sakıncı, 2005, s.26

¹⁴⁷ Milanovic Branko, **Income, Inequality and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy**, (Washington, The World Bank, 1998), s.25.

¹⁴⁸ **Stiglitz:Transition Has Failed in FSU**, <http://www.ebrd.com/new/stories/2006/060522a.htm>, (Erişim:08.06.2006)

Şekil 1: Geçiş Ekonomilerinde Büyüme Trendi¹⁴⁹

PÜ: Üretim olanakları eğrisi üzerinde, merkezi planlama altında “Potansiyel Üretim” noktası.

PÜ_{eksik kapasite}: Geçiş sürecinin başlangıcında üretim olanaklarının altında eksik kapasite.

PÜ_{etkinsizlik}: Merkezi planlama altında faktör kullanımı ve teknik etkinsizliği göstermektedir, fakat kapasite tam kullanılmaktadır.

M₁: Merkezi planlama döneminde yaratılan kaynak birikimi düzeyi (optimal faktör bileşimi)

M₂: Net ilave yatırımlarla ulaşılabilecek etkin kaynak dağılımı noktası.

Birinci Aşama: Merkezi planlama altında mevcut kapasitenin eksik kullanılması nedeniyle ortaya çıkan üretim kayıpları, kapasite kullanım oranı yükseltilerek PÜ_{eksik kapasite} düzeyinden, PÜ_{etkinsizlik} noktasına doğru bir iyileşme sağlanacaktır.

İkinci ve Üçüncü Aşama: PÜ_{eksik kapasite} noktasında üretim faktörleri etkin kullanılmadığından teknik etkinsizlik söz konusudur. Bu noktadan, teknik etkinliğin sağlandığı ve üretim olanakları eğrisi üzerinde bulunan PÜ noktasına doğru bir kayma olacaktır.

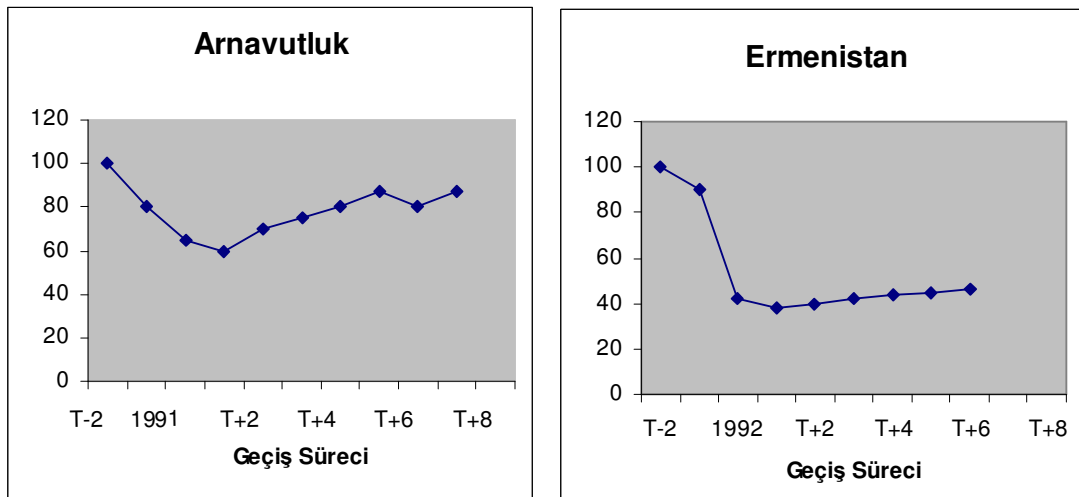
¹⁴⁹ S.Sakınç,a.g.e., 2005, s.15-16.

Dördüncü Aşama: PÜ etkinlik düzeyinde mallar arasında dünya fiyatlarına uygun olarak kaynak tahsisinde değişiklik yapılarak, tüketici talebinin karşılanmadığı fakat karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu B malından daha fazla ve A malından daha az olan M_1 noktasına doğru üretimin kaydırılması.

Beşinci Aşama: M_1 'den M_2 'ye doğru net ilave yatırım ve istihdam artışı ile etkin kaynak tahsisi düzeyine doğru çıktı genişlemesinin sağlanması.

Grafik 6'da geçiş sürecini yaşayan 25 ülke için GSYİH indeksi ayrı ayrı gösterilmiştir. Geçiş sürecinde bütün ülkelerde GSYİH, U yapmıştır. Yani önce düşmüş, sonra yükselişe geçmiştir. Merkezi Avrupa ülkelerinde U süreci nispeten kısa sürede aşılmıştır. Günümüzde U'nun sağ üstünde oldukları, hatta geçtikleri söylenebilir. Diğer doğu Avrupa ülkeleri de Asya ülkelerine nispeten daha iyi durumdadır. Eski SSCB ülkelerinde %50, hatta daha yüksek düzeyde üretim düşüşü ve dolayısıyla yoksullaşma vardır. Genel olarak hızlı reform uygulayan ülkelerde GSYİH düşüşü nispeten kısa sürede aşılmıştır. Düşük reform sürecindeki ülkelerde, büyümedeki düşüş daha keskindir.

Grafik 6: Geçiş Sürecinde GSYİH İndeksi¹⁵⁰
(T-2=100)¹⁵¹

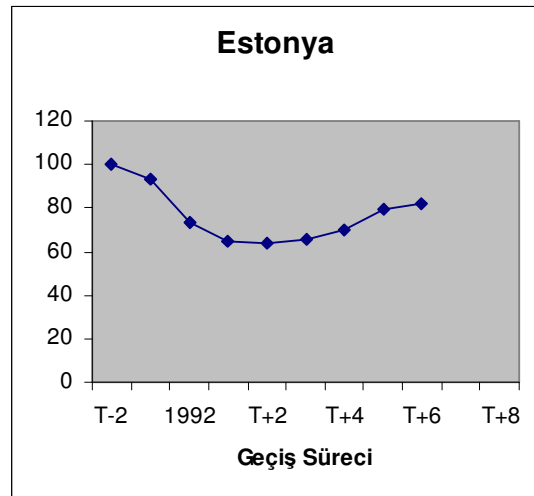
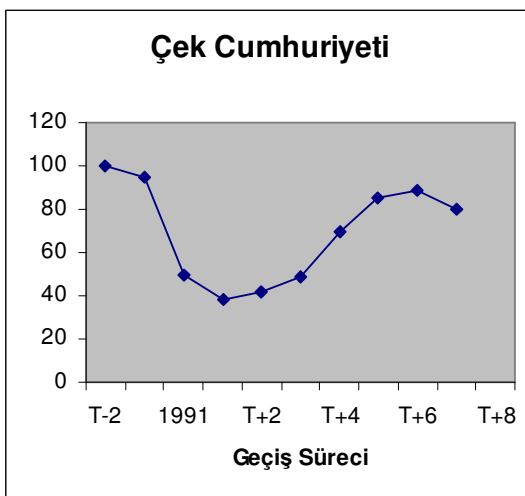
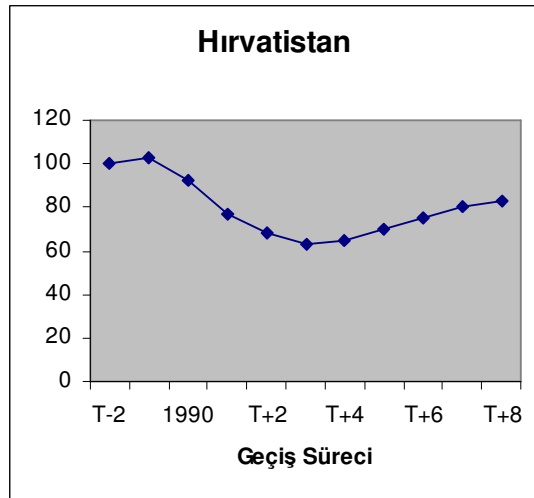
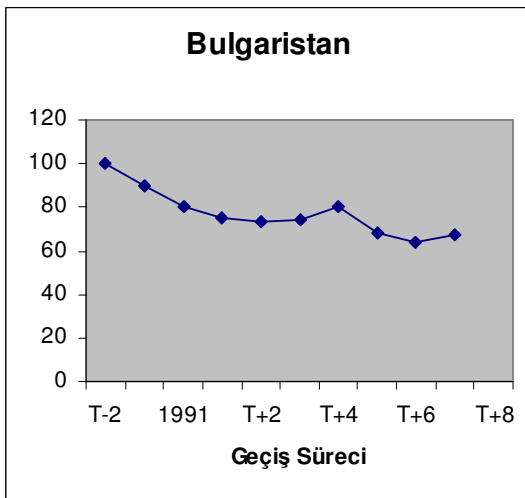
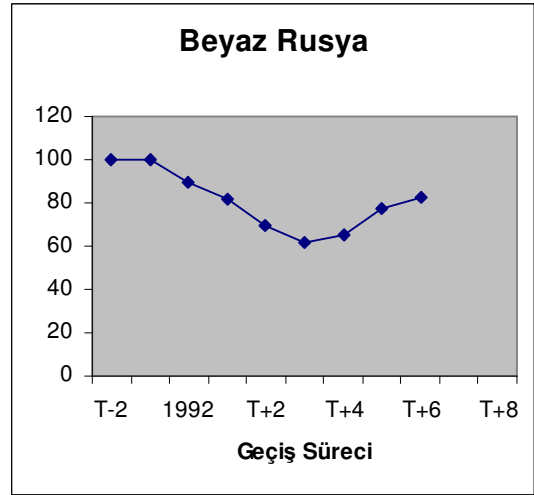
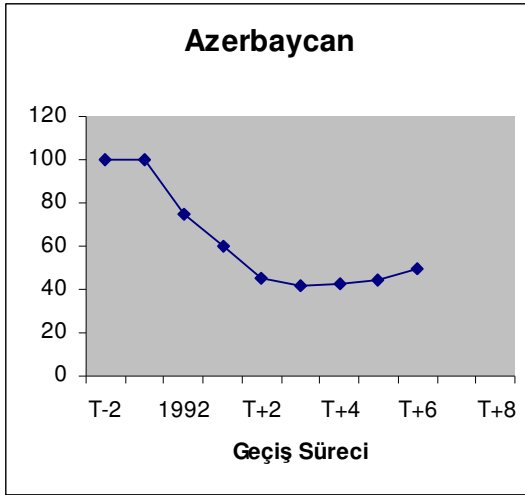

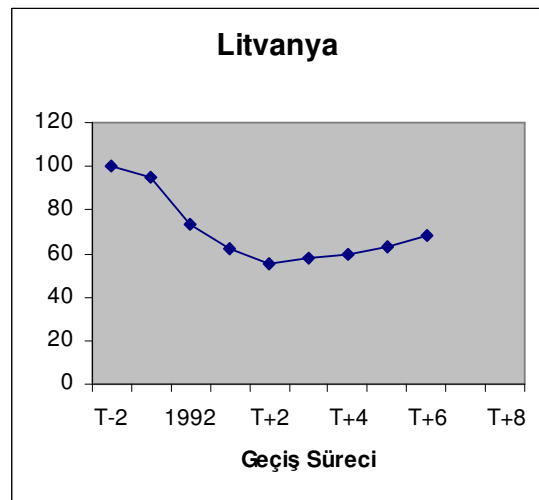
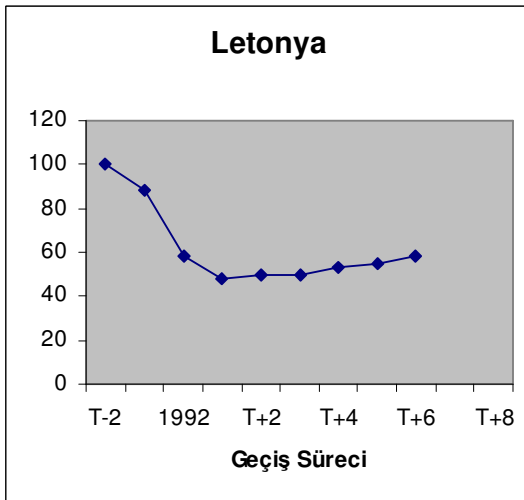
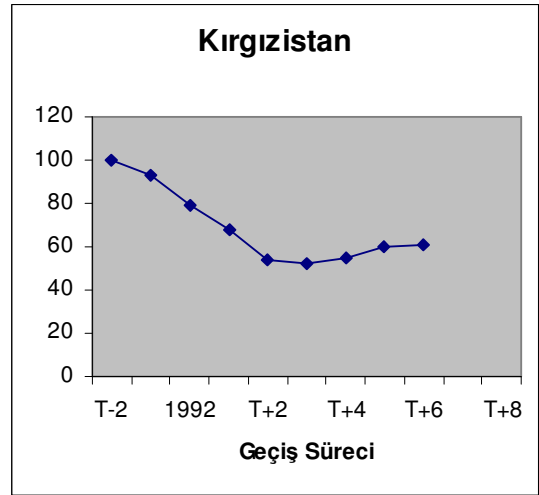
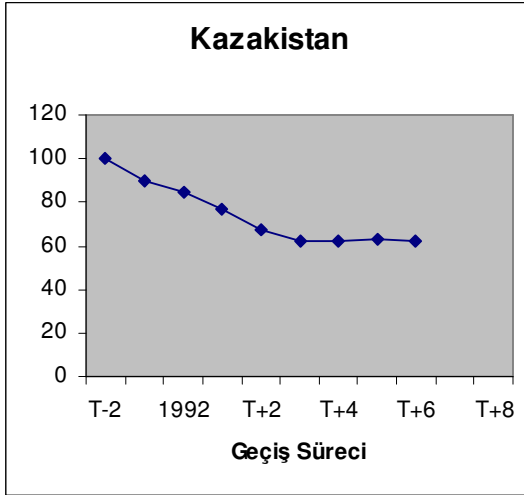
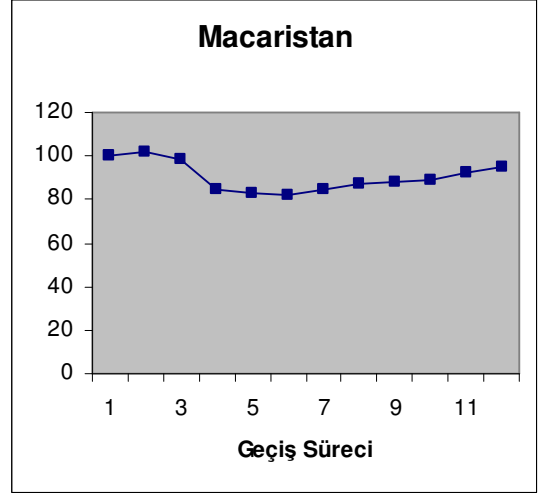
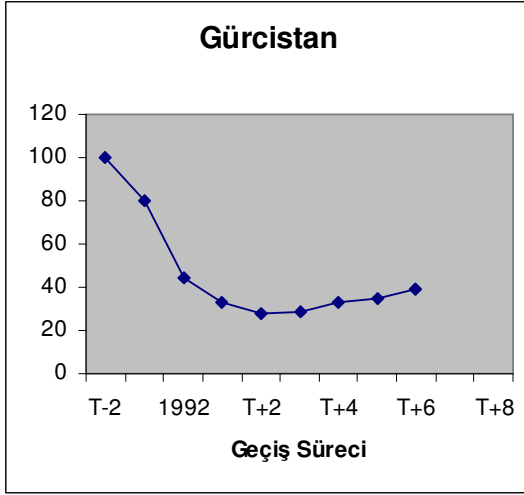
¹⁵⁰ Şekiller aşağıdaki kaynaktan faydalanarak yeniden çizilmiştir.

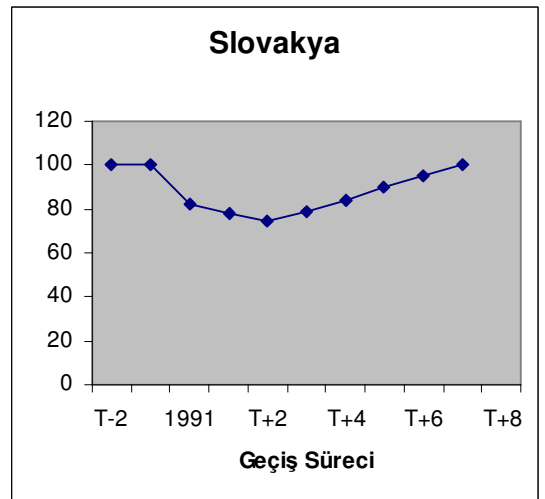
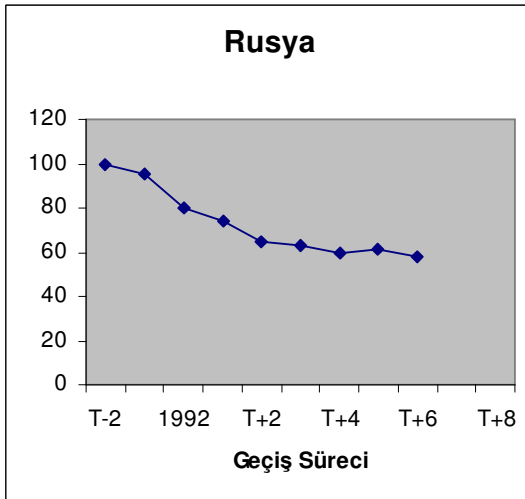
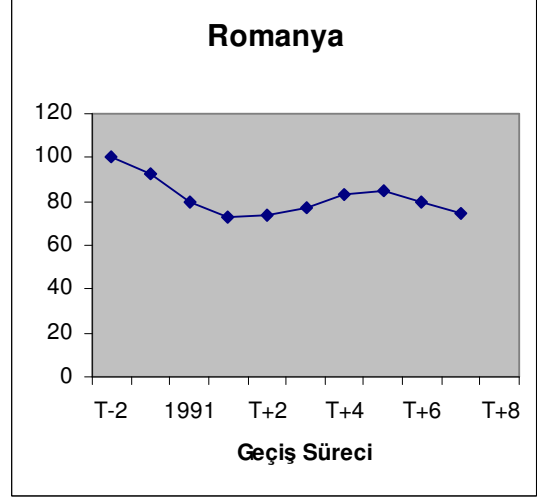
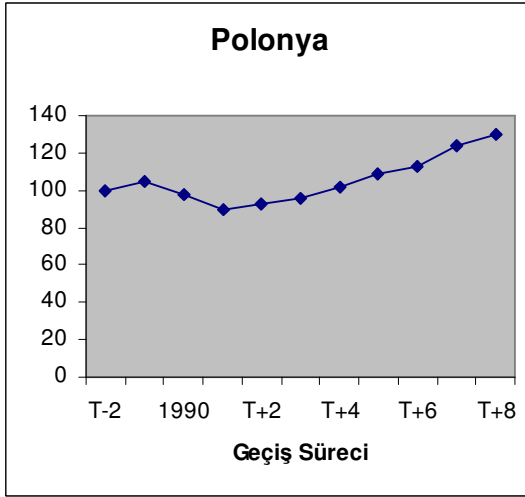
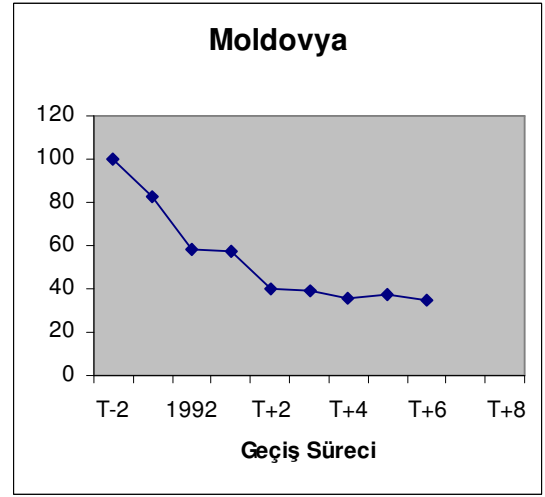
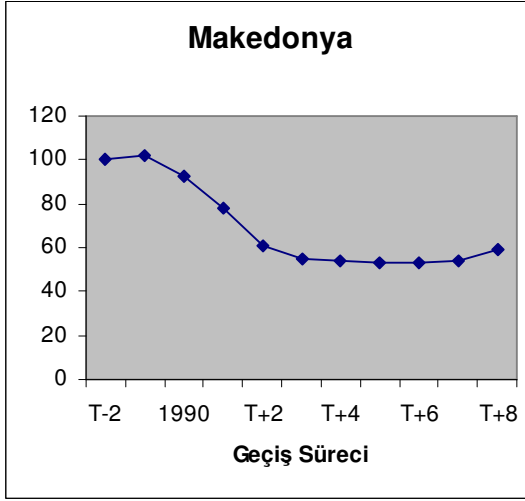
Stanley Fischer ve Ratna Sahay, **The Transition Economies After Ten Years**, (NBER Working Paper 7664, April 2000), s.23-25

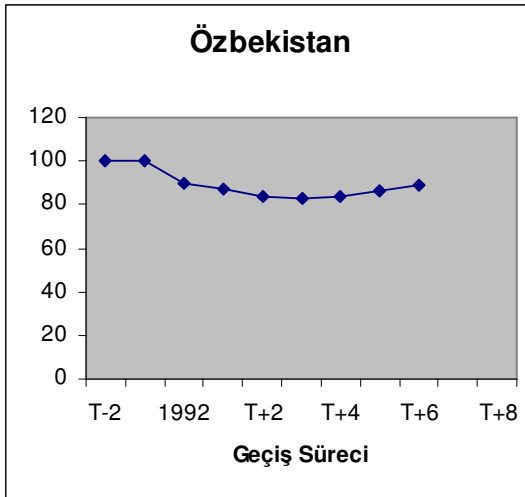
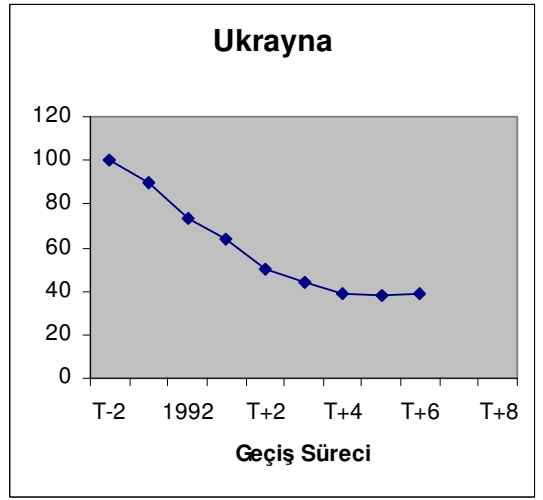
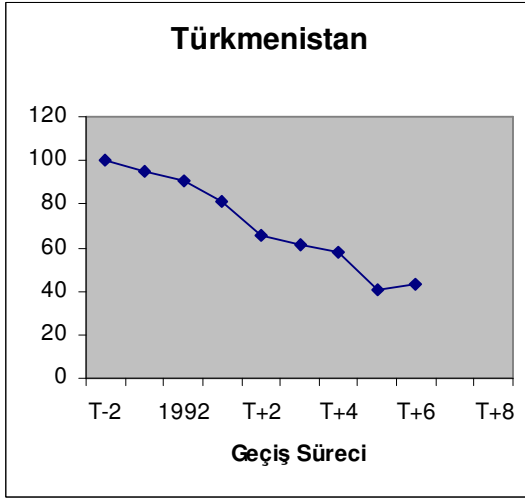
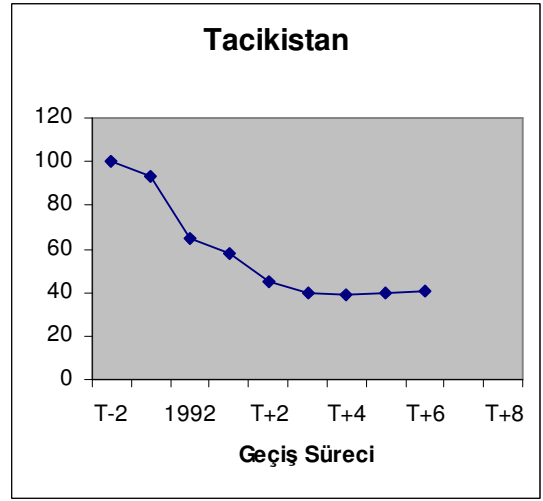
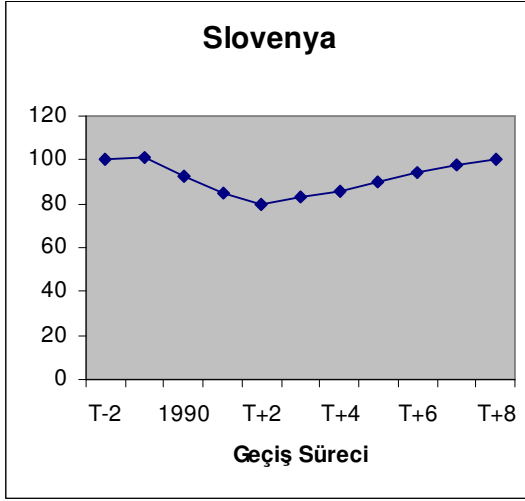
<http://www.nber.org/papers/w7664> ve IMF

¹⁵¹ Geçiş Süreci-Transition time- komünizmin çöktüğü ve ülkelerin piyasa ekonomisine geçiş yaptıkları yıl, başlangıç yılı -T olarak gösteriliyor. Her bir ülke için geçişe başladıkları yıl gösteriliyor. Grafiklerde GSYİH indeksi her ülke için T-2 yılında 100'e eşitlenmiştir.

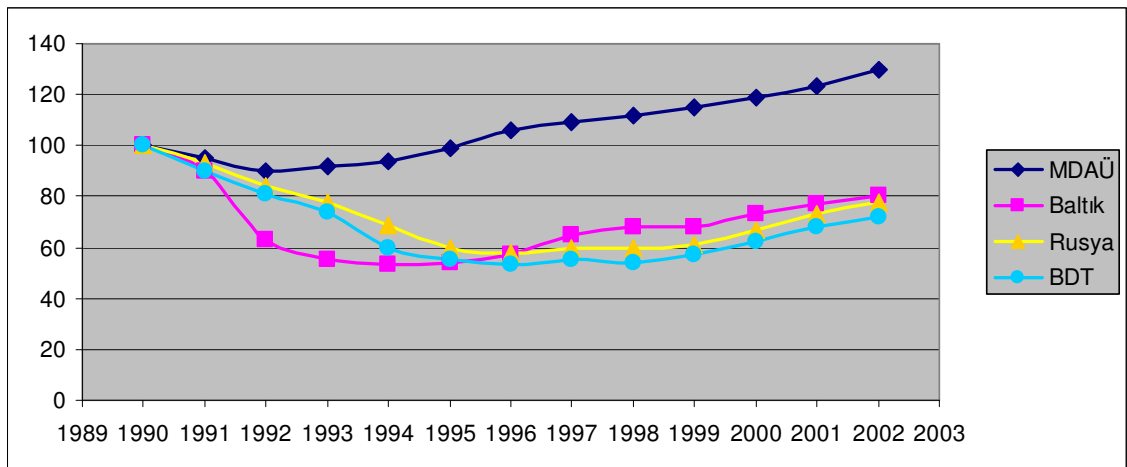

Ülke grupları itibariyle bakacak olursak; 1990'dan 2003'e gelinceye kadar Reel GSYİH'nın bütün ülke gruplarında ilk başlarda düşüşe geçtiğini ancak 1995 itibariyle genel bir iyileşme olduğu söylenebilir. Ancak MDA ülkelerinin diğer ülke gruplarını geride bırakarak farklı bir iyileşme gösterdiğini Grafik 7'den görebiliriz.

Grafik 7: Ülke Grupları Arasında Reel GSYİH Değişiklikleri, 1990-2002
(1990=100)

Kaynak: Grafik kaynağa dayanarak yeniden çizilmiştir. Economies in Transition, The World Bank, 2004, s.6.

13-GEÇİŞ SÜRECİNDE PARA VE MALİYE POLİTİKALARI UYGULAMALARI

Merkezi planlı ekonomilerde dönüşüm ile birlikte yaşanan ekonomik çöküş, kamu gelirlerinde bir azalma meydana getirmiş, bütçe disiplini bozmuştur. Bu durum karşısında yeni vergiler uygulamaya konulmuştur. Makroekonomik istikrarı sağlamak için uygulanan politikalar gelir ve harcamalar arasındaki dengesizliği artırmıştır. Bu ekonomiler dengesizliği kapatmak için yüksek enflasyona sebep olan para basma yolunu tercih etmek durumunda kalmışlardır. ¹⁵²

Geçiş sürecinde, özellikle Merkezi Avrupa ülkelerinde özelleştirme ve fiyatların serbest bırakılması ile birlikte gerçekleştirilen bir diğer gelişme, dış ticaretin serbestleştirilmesidir. Daha önce korumacılığa dayalı ve COMECON ağırlıklı dış ticaret

¹⁵² K.Yıldırım,İ.Bakırtaş ve R.Yılmaz, a.g.e., 2005, s. 328.

serbestleştirilmiştir. Serbestleştirme sonucu dış ticaretin yapısı, ticaret yapılan ülkelerin ağırlığı hızla değişmiştir. Örneğin Çekoslovakya'nın dış ticaretinde kısa sürede pazar ekonomilerinin payı %75'e çıkmıştır.¹⁵³ Özellikle MDA ülkelerinde Batı Avrupa ülkelerinin payı hızla artmıştır.

13.1- Para ve Bankacılık

Geçiş aşamasında hızla gerçekleşen bir diğer gelişme para ve bankacılık alanındadır. Bazı kamu bankaları özelleştirilmiş, yabancı bankaların girişine izin verilmiştir. AB'ye entegrasyon çalışmaları ile finansal sisteme getirilen liberalizasyon ve özelleştirmeler, bankacılık sektörüne yabancı katılımını yükseltmiştir. Polonya'da yabancı bankaların payı %70'lere, Hırvatistan'da ise %80'lere ulaşmıştır.

Geçişin yaşandığı ilk yıllarda fiyatların serbest bırakılmasını, enflasyon rakamlarının ani yükselişi takip etmiştir. Bu ülkelerde aşırı para arzına bağlı olarak ortaya çıkan enflasyon sorununu giderebilmek için istikrarlı bir para oluşturmak gerekmektedir. Bu amaca, para reformu yada yüksek değerlenmiş paranın değerinin düşürülmesi ile ulaşılır. Para reformunun sağlıklı bir biçimde yürütülebilmesi için belli kurumsal hazırlıkların yapılması gerekir. Bağımsızlığı sağlanmış bir merkez bankasının varlığı da çok önemlidir.

Merkez bankacılığı, piyasa ekonomisi çerçevesinde işlevini yerine getirmeye başlamıştır. Para, hesap birimi işlevinin ötesinde değişim ve tasarruf aracı işlevini yerine getirmeye başlamıştır. Faiz oranları, piyasa kuralları çerçevesinde belirlenmeye başlamıştır. Dönüşüm aşamasındaki önemli adımlardan biri de, bütçe açıklarının finanse edilmesini engelleyebilme gücüne sahip olması için merkez bankasının bağımsızlığının sağlanabilmesidir.¹⁵⁴

1992'ye gelindiğinde, özellikle Merkezi Avrupa ülkelerinden başlayarak birçok ülkede menkul kıymetler borsalarının kurulduğu görülmektedir. Geçişin ilk yıllarında ülkelerden bazıları yeni para birimlerini tanıtip kullanmaya başlarken, aynı anda Rubleyi kullanmaya da devam etmişlerdir. Bu durum geçişin ilk yıllarına ait verilerin güvenilirliğini etkilemektedir.

¹⁵³ SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinde Ekonomik Reformlar ve Türkiye ile İşbirliği İmkanları, Uluslararası Sempozyum, 24-26 Eylül 1990, Odakule Konferans Salonu

¹⁵⁴ K. Yıldırım, İ. Bakırtaş ve R. Yılmaz, a.g.e., 2005, s. 327

Dış ticaretin serbestleştirilmesine bağlı olarak döviz kurlarının dalgalanmasına izin verilmiş ve çok sayıda ülke, paralarını konvertible hale getirmiştir. Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya ve Slovenya paralarını konvertible yapmışlardır.¹⁵⁵

Tablo 13: Eski SSCB Ülkelerinin Para Birimleri, (Temmuz 1993)

Ülke	Para Birimi	Emisyon Tarihi
Ermenistan	Ruble	
Azerbaycan	Ruble ve Manat	
Beyaz Rusya	Rubel ve Ruble (1 rubel=10 rubles)	
Estonya	Kron	Haziran 1992
Gürcistan	Ruble	
Kazakistan	Ruble ve Tanga	
Kırgızistan	Ruble ve Som	Haziran 1993
Letonya	Lat	Mart 1993
Litvanya	Litas	Haziran 1993
Moldova	Ruble	
Rusya Federasyonu	Ruble	
Tacikistan	Ruble	
Türkmenistan	Ruble	
Ukrayna	Karbovanets	Kasım 1993
Özbekistan	Ruble	

Kaynak: Historically Planned Economies-A Guide to Data, 1993 edition-Featuring Economies of the Former Soviet Union, A World Bank Publication, Chapter 2, p.19

AB üyelerinin Ekonomik ve Parasal Birliğe geçmeden önce iki yıl süreyle Döviz Kuru Mekanizması-II' de kalmaları gerekiyor. ERM-II, Euro'ya geçiş için gereken beş Maastricht kriterinden birini oluşturmaktadır. 1997 Amsterdam Zirvesi'nde kabul edilen ERM-II uyarınca, Euro bölgesi dışındaki üye ülkenin para birimi Euro karşısında %15 dalgalanma marjına sahiptir. Ancak Avrupa Komisyonu ve Avrupa Merkez Bankası ERM-II' ye geçecek yeni üyelerin %2,25 marjında kalması gerektiğini ifade etmiştir. Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti Merkez Bankası Başkanları bu marjın çok dar olduğunu ve bu marj içinde kalmaya çalışmanın yeni üye ülkelerin ekonomileri için riskli olabileceğini açıklamışlardır.

13.2- Faiz Oranları ve Sermaye Piyasaları

Üretim faktörleri üzerinde özel mülkiyetin olduğu bir sistemde, tasarrufların yatırımcılara ve sermaye piyasalarına aktarılması, sermaye stoklarının rasyonel

¹⁵⁵ B. Milanovic, **Income, Inequality and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy**, World Bank, 1998

değerlendirilmesi, sermaye hareketlerinin en karlı şekilde yönlendirilmesi ve finansal varlıkların alınıp satılabilmesinin sağlanması için bankaların olması gereklidir. Geçiş ekonomisinin uluslararası sermaye hareketlerinden faydalanabilmesi, finansal piyasalarda güven veren ve geçiş sürecini başarıyla devam ettiren, yüksek karlılığı sağlayan ve genel faiz oranlarının (büyük oranda sermaye kıtlığı olması durumunda) diğer piyasa ekonomilerinden yüksek olması durumunda mümkündür. Diğer taraftan eğer ülke geçiş sürecinde politik olarak istikrarlı değilse ve finansal piyasalara güven vermiyorsa, ülkenin döviz oranları üzerinde baskı oluşacaktır. Ekonomide ve politikada krizler çıkmadığı sürece yabancı sermaye çekilerek geçiş süreci daha çabuk atlatılacaktır.

13.3- Fiyatlar

Planlı ekonomide fiyatlar marjinal maliyete göre değil, planlama ofisi ve polit büronun inisiyatifinde onların dilediği şekilde belirlenmiştir. Piyasa ekonomisinde, talep ve faktör tahsisi fiyatlara dayandığından mal piyasasını oluşturmak ve fiyatları serbest bırakmak çok önemlidir. Tekelleşmeyi ve haksız rekabeti önleyen kurumlar oluşturulmalıdır. Bu şartlarla sosyalist dönemin firmaları rekabet edememektedir. Bu sebeple onlara etkin rekabet için bir fırsat tanınmalı ve belli bir dönem için sübvansede edilmelidirler. Kişilerin ve ailelerin fakirlik sınırı altına düşmemeleri için Sosyal Sigortalar yada Sosyal Yardım Sistemleri oluşturulmalıdır. Genel fiyat seviyesini dengede tutmak için, merkez bankası hükümetten bağımsız olmalıdır ve fiyat istikrarını sağlayabilmek için bir para politikası uygulamalıdır.

13.4- Ücretler

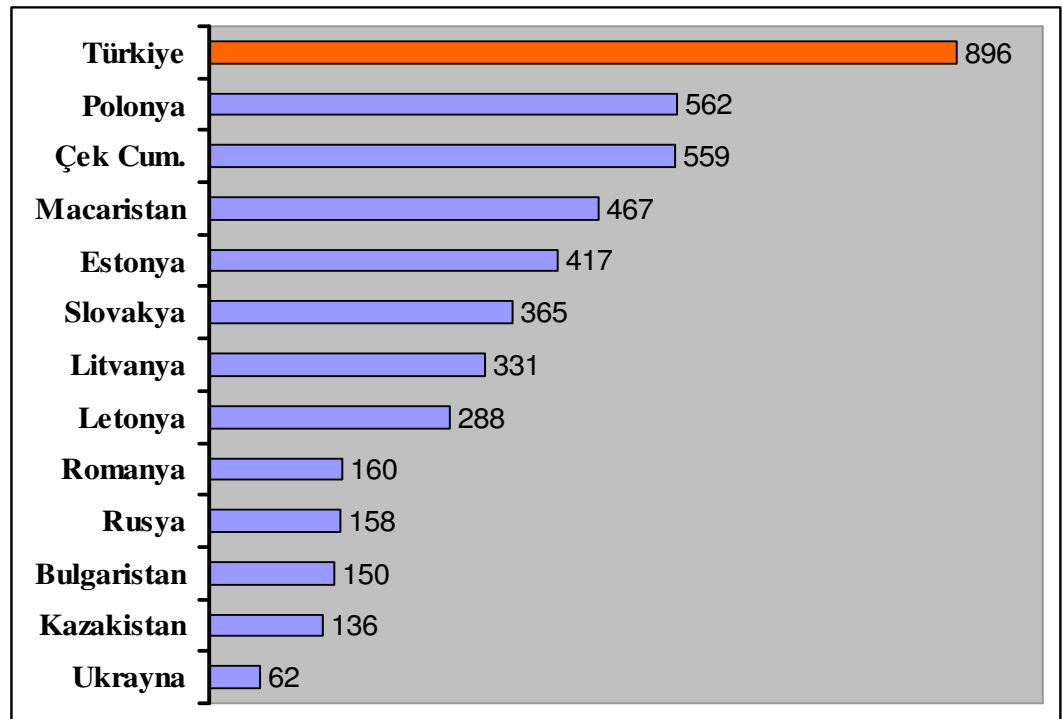
İşçilerin genellikle birey olarak çıkan uzlaşmazlıklarda işverenleriyle çözüme ulaşma şansları olmadığından, onların çıkarlarını gözeten sendikalar olacaktır. Ancak sendikalar sadece üyelerinin yani istihdam edilmiş bireylerin haklarını gözetirken işsizlerin hakları ile ilgilenmezler. İşsizler emekleri için düşük ücret talep ederek iş bulabilmektedirler. Geçiş ekonomilerinin “eski” piyasa ekonomilerinden her şeyi kopyalamadan, kendi zayıf noktalarına göre çözümler geliştirmeleri gerekmektedir.

Macaristan’da faaliyet gösteren Database Central Europe araştırma kuruluşunun 2002 yılının son üç aylık dönemi için derlediği verilerde, bazı MDA ve BDT ülkelerindeki aylık brüt giydirilmiş ücret düzeylerini, genel ortalamalar olarak ve kambiyo kuruna göre

ABD doları bazında görmemizi sağlamıştır.¹⁵⁶ Verilere göre, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Estonya, Slovakya, Litvanya, Letonya, Romanya, Rusya, Bulgaristan, Kazakistan ve Ukrayna'dan oluşan 12 ülkede ortalama aylık brüt giydirilmiş ücret düzeyi 218 dolardır.

Grafik 8'den de görülebileceği gibi, TİSK verilerine göre aynı dönemde brüt giydirilmiş ücret, Türkiye'de 896 dolar/ay düzeyindedir. Buna göre, söz konusu 12 ülke ortalamasına kıyasla ülkemiz işletmelerinde ücret düzeyi 4.1 kat daha yüksektir.

Grafik 8:Türkiye'de ve Eski SSCB Ülkelerinde Aylık Brüt Giydirilmiş Ücret Düzeyleri, (2002 Yılı Son Çeyrek), Dolar/Ay

Kaynak: Database Central Europe, Budapeşte, Türkiye için TİSK

Seçilmiş bu 12 geçiş ülkesinde kişi başına ortalama milli gelir, kambiyo kuruna göre 2,358 dolardır. Kişi başına milli gelir Türkiye'de 2584 dolardır. Kişi başına milli gelir hemen hemen eşitken, ücretlerin Türkiye'de 4 kat fazla oluşu, ülkemizde ekonominin

¹⁵⁶ Ücretlerde Geçiş Ekonomileri Karşısındaki Rekabet Gücümüz Zayıf, Ferhat İler, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=726&id=43 (Erişim tarihi: 5 Kasım 2004)

ödeme gücü ile ücret arasında ciddi bir dengesizlik olduğunu göstermektedir. Bu dengesizlik diğer ülkelerde görülmemektedir.

Macaristan'da kişi başına milli gelir, Türkiye'nin 2 katıdır. Buna karşılık ücret düzeyi Türkiye'nin yarısıdır. Türkiye'de ücret düzeyi Ukrayna'ya kıyasla 14 kat fazladır. Kambiyo kuru kullanılarak yapılan karşılaştırmalar, özellikle dış ticaretteki rekabet yönünden anlamlıdır. Öte yandan, asgari ücret düzeyi açısından yapılan bir diğer karşılaştırma, AB'nin resmi istatistik kuruluşu Eurostat tarafından yayımlanmıştır. Kambiyo kuru yerine bu kez satınalma gücü paritesi kullanılarak euro bazında yapılan bu karşılaştırma da bir önceki inceleme sonuçlarını onaylamaktadır.¹⁵⁷

Türkiye'de asgari ücret düzeyi, 2002 yılında AB Adayları ortalamasının %25 üzerindedir, buna karşılık kişi başına milli gelir bu ülkelerin yarısı kadardır. Eurostat verileri, satınalma gücü paritesine göre Türkiye'de asgari ücretin ayda 378 euro olduğunu, AB'ye aday diğer 10 ülkede ise ortalama asgari ücretin 303 euro düzeyinde bulunduğunu göstermektedir. Yani Türkiye'deki asgari ücret, 2002 yılında, AB'ye aday ülkeler ortalamasından %25 daha fazladır. Türkiye'deki asgari ücret Polonya, Slovakya, Estonya, Litvanya, Letonya, Romanya ve Bulgaristan'dan yüksek; Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'la hemen hemen aynı düzeydedir. Bir tek Slovenya'da asgari ücret Türkiye'den belirgin ölçüde fazladır. Buna karşılık, aynı istatistiklere göre Türkiye'nin kişi başına milli geliri, diğer AB Adayları ortalamasının ancak yarısıdır. Romanya'da asgari ücret Türkiye'deki asgari ücretin yarısı, buna karşılık kişi başına milli gelir Türkiye'den %9 fazladır. Bulgaristan'da asgari ücret Türkiye'dekinin üçte biri; kişi başına milli gelir ise bizden %15 yüksektir.¹⁵⁸ Türkiye'nin bu koşullar altında geçiş ekonomileri ile rekabet edebilmesi zor görünmektedir. Ayrıca yabancı sermaye açısından da koşullar dezavantaj oluşturmaktadır.

14- YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Ricardo'nun ünlü örneğine bakacak olursak: Eğer İngiltere kumaş üretiminde ve Portekiz şarap üretiminde uzmanlaşırsa, bu iki ülkenin karşılaştırmalı üstünlükleri olur. Bu iki ülke iç taleplerini göz önüne alarak kumaş ve şarap değişirlerse, her iki ülke kumaş ve şarap tüketiminde iyi bir konumda olacaktır. Fakat iki ülke arasındaki serbest ticaretten

¹⁵⁷ Ücretlerde Geçiş Ekonomileri Karşısındaki Rekabet Gücümüz Zayıf, Ferhat İltter, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=726&id=43 (Erişim tarihi: 5 Kasım 2004)

¹⁵⁸ Eurostat, 2002

sonra İngiltere'deki şarap üreticisi ve Portekiz'deki kumaş üreticisi işlerini kaybedeceklerdir. Bu yüzden serbest dış ticaret tüketicilerin avantajına olurken yabancı rekabet karşısında duramayan yerli üretici için avantajlı değildir. Eğer değişim oranı ihraç edilen malların değeri ithal edilen malların değeri ile uyumlu ise, serbest ticaret rejiminden kazanan ve dünya piyasaları ile tam olarak rekabet edebilen firmalar olacaktır. Elbette bu durum ekonominin diğer sektörlerindeki düşüş yüzünden işsiz kalanlara bir faydası olmayacaktır.

Hammaddelerin, benzin, gaz ve kömür gibi enerji kaynaklarının ihracatı uzun dönemde ülkenin yararına olmayacaktır. *Friedrich List* tarafından 1841 de ortaya atılan “bebek endüstriler” (infant industry) tezinde, gelişmiş bir ülkeyi yakalamak isteyen bir ülkenin, kural olarak, önde giden ülke kadar kaliteli mallar üretme şansı yoktur. Rekabet karşısında duramaz ve ülke daima geride kalır. Örneğin; 19. yüzyılda Almanya, sanayi üretiminde Büyük Britanya'yı yakalamaya çalışmıştır¹⁵⁹. Fakat bu zayıf bir argümandır: düşük kalitedeki mallar da eğer yeterince ucuz, iyi yetişmiş yabancı emeği kiralarsa ve ondan üstün üretim metodları bilgisini edinirse, kendi pazarını bulacaktır. Dünya piyasalarından soyutlanmak, “yeni doğan” sanayinin büyümesini engelleyip onu yabancı rekabetten koruyan tembel bir hale sokacaktır. Ülkeyi ithalat ve ihracata açmak, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkenin değişim oranı politikası izlemesi ve uluslararası standartlara ulaşıncaya kadar sektörü sınırlı bir süre için sübvans etmek tercih edilmelidir. Bu süreç geçiş aşamasını uzatacaktır ancak yavaş koşmak ve hedefe ulaşmak, hızlı koşup yarı yolda düşmekten daha iyi görünmektedir.

Yabancı sermayeye karşı, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan olumsuz tavır 1980'li yıllarda ortadan kalkmış, ülkeler yaşadıkları borç krizinin de etkisiyle dış piyasalardan borçlanmaktansa, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına (Foreign Direct Investment-FDI) yönelmişlerdir.¹⁶⁰ Doğrudan yabancı sermaye yatırımları bütün dünyada, ekonomik gelişme ve büyüme hedeflerinin gerçekleştirilmesi için gerekli önemli araçlardan bir tanesi olarak değerlendirilmektedir.

Mülkiyetin özelleştirme yoluyla kamu ve özel sektör arasında olduğu kadar yabancı ve ulusal yatırımcılar arasında dağıtımı, hükümetlerin hedeflerine bağlı olarak değişmektedir.

¹⁵⁹ Wilhelm Krelle, **Problems of Transition From a Planned To a Market Economy**, (Bonn Econ Discussion Papers 4/2000, April 2000), s.20.

¹⁶⁰ Hakan Karabalık, **Orta Avrupa Ülkelerinde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Özelleştirme** Dış Ticaret Müsteşarlığı web sitesi, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/dtdergisi/nisan98/orta.htm> (erişim tarihi:27.01.2007)

Hükümetler yabancı yatırımcının yönetim deneyimini, know-how getirebilme yeteneğini ve ekonominin geneline etkinlik kazandırabilmesini göz önünde bulundurarak özelleştirilen alanlarda yabancı yatırımcıları özellikle tercih etmektedirler.

1990 lardan sonra “açıklık ve şeffaflık” politikalarını benimseyen geçiş ekonomileri, FDI çekebilme yarışına oldukça geç bir zamanda başlamışlardır. Süre olarak bu yarışta geç kalmalarının yanı sıra, geçiş sürecinin ilk beş yılında bütün ülkeler için önemli sosyo-ekonomik sıkıntıların yaşanması, FDI’lar açısından bu ülkelerin tercih edilmeme sebepleri arasında sayılmıştır. Ancak, başta MDA ülkeleri olmak üzere, geçiş ekonomilerinin 1995’lerden sonra yakaladıkları politik ve ekonomik istikrar ile özelleştirme uygulamaları, geçiş ekonomilerini yabancı yatırımcılar için cazip hale getirmiştir.¹⁶¹

Geçiş ülkeleri, 1990 yılından itibaren bir yandan sıkı maliye ve para politikaları uygularken diğer taraftan, dış ticaretin liberalleştirilmesi, özelleştirme ve yabancı sermayenin teşviki gibi unsurları hızlı ekonomik gelişme ve kalkınmanın sağlanması için geniş kapsamlı bir şekilde uygulamaya koymuşlardır.

Geçiş ekonomilerinde uygulanan ekonomik politikalar, yabancı sermayeli firmaları özellikle özelleştirilen devlet firmalarına yatırım yapmaya yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Özelleştirme yoluyla yabancı sermayenin ülkeye çekilmesinde çoğunlukla devlet mülkiyetinde olan ve özelleştirilen firmanın hisse senetlerinin yabancı firmalarca satın alınmasına izin verilmesi yöntemi uygulanmaktadır.¹⁶² Özelleştirme ve yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkinin belirgin bir şekilde görüldüğü Polonya, Macaristan, Çek ve Slovak Cumhuriyetleri’nde 1994 yılından itibaren, özelleştirme sürecinin hız kazanmasına paralel olarak, yabancı sermaye yatırımlarında önemli oranda artış kaydedilmiştir.

Slovenya dışındaki bütün ülkeler gösterdikleri performanslar sayesinde istikrarlı bir şekilde yabancı sermayeyi ülkelerine çekmişlerdir. Bu yatırımların bir sebebi de AB ile olan yakın ilişkidir. Bu avantaj, MDAÜ’lere, BDT ülkeleri ile kıyaslanamayacak üstünlükler sağlamıştır.

¹⁶¹ M. Kemal Değer ve Ö. Selçuk Emsen, **Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Panel Veri Analizleri (1990-2002)**, (C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, 2006), s. 135.

¹⁶² Hakan Karabalık, Orta Avrupa Ülkelerinde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Özelleştirme, s.3. Dış Ticaret Müsteşarlığı web sitesi , <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/dtdergisi/nisan98/orta.htm> (erişim tarihi:27.01.2007)

Tablo 14: MDA Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarları, 1992-2004
(Milyon Dolar)¹⁶³

Ülkeler	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Arnavutluk	20	45	65	89	97	42	45	51	143	204	135	178	377
Bulgaristan	42	40	105	98	138	507	537	789	1003	641	876	1398	2000
Hırvatistan	13	102	110	109	486	347	835	1420	1085	1407	591	1700	1100
Çek Cum.	983	563	749	2526	1276	1275	3591	6234	4943	5476	8276	2351	5000
Makedonya	0	0	24	12	12	18	118	32	176	439	77	94	150
Macaristan	1471	2328	1097	4410	3295	3719	3065	3065	2191	3580	2590	874	1691
Polonya	284	580	1846	3617	4445	4863	6049	7239	9324	5802	3901	3839	5000
Romanya	73	87	341	417	415	1267	2079	1025	1051	1154	1080	1528	2100
Slovakya	100	107	236	194	199	84	374	701	2058	1460	4007	549	1500
Slovenya	113	111	129	161	167	303	221	59	71	371	1748	-118	-32
Estonya	80	156	212	199	111	130	574	222	324	343	153	743	684
Letonya	-	50	279	245	379	515	303	331	401	170	374	328	365
Litvanya	-	30	31	72	152	328	921	478	375	439	725	142	500

Kaynak: EBRD, Transition Report, 2004, s.45

Değer ve Emsen¹⁶⁴ tarafından yapılan çalışmada, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra piyasa ekonomisini benimseyen 27 geçiş ekonomisinde FDI ve büyüme ilişkileri, 1990-2002 dönemini kapsayan panel veri analizleri kullanılarak araştırılmıştır. FDI-büyüme ilişkileri, 27 geçiş ekonomisinin tamamını kapsayan analizlerin yanı sıra, MDA ve BDT ülke ayrımı dikkate alınarak da yapılmıştır. Elde edilen bulgular, FDI'ların geçiş ekonomilerinin ekonomik büyümesinde önemli bir faktör olduğunu ortaya koyarken, BDT ülkeleri için FDI ve büyüme arasında anlamlı ilişkiler yakalanamamıştır. Bu sonuçlar, FDI girişlerinin politik istikrarı yakalamış, gelişmiş ülkelere yakın ve belirli bir kalkınma düzeyine ulaşmış ülkelerde büyümenin dinamik güçlerinden birisi olacağı hipotezini destekler niteliktedir.

Geçiş ekonomilerinin tamamını kapsayan tahmin sonuçlarında, ekonomik büyümeye katkı açısından FDI'ların geçiş ekonomileri için hayati öneme sahip bir faktör olduğu

¹⁶³ EBRD, Transition Report, 2004, s.45.

¹⁶⁴ M. Kemal Değer ve Ö. Selçuk Emsen, Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Panel Veri Analizleri (1990-2002), (C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, 2006), s.121-137.

gözlenmiştir. MDA ve BDT ülkeleri ayırımında ise FDI'ların etkisi, istatistiki açıdan farklılaşmaktadır. Çalışmada, MDA ülkelerinde FDI'ların ekonomik büyümenin dinamik güçlerinden birisi olduğu; ancak BDT ülkelerinde pozitif işaret taşımasına rağmen, istatistiki bakımdan anlamlılığı bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, FDI'ların siyasi istikrarı yakalamış, gelişmiş ülkelere hem coğrafi hem de sosyo-kültürel olarak yakın ve belirli bir kalkınmışlık düzeyine sahip ülkelerde bilgi ve teknoloji yayılımı vasıtasıyla ekonomik büyümeye katkı sağladığı anlamına gelmektedir. BDT ülkeleri için FDI'ların arzu edilen büyüme etkilerini ortaya koyabilmesi için başta politik ve ekonomik istikrarın sağlanması önem arz ederken, uygun yatırım ortamı için gerekli altyapı ve beşeri şartların tesis edilmesi de gerekmektedir.

Tablo 15'ten, Kazakistan ve Azerbaycan'ın görece olarak daha çok yabancı yatırım çektiğini söyleyebiliriz. Hatta bu iki ülke Baltık ülkelerinden daha iyi konumdadırlar. Ancak diğer BDT ülkeleri için yatırım miktarları yeterli seviyelerde değildir.

Tablo 15: BDT ülkeleri ve Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin Oluşturduğu Devletlerde Seçilmiş Yıllardaki Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarları, 1992-2004 (Milyon Dolar)¹⁶⁵

Ülkeler	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Ermenistan	0	1	8	25	18	52	221	122	104	70	111	136	98
Azerbaycan	--	0	22	330	627	1115	1023	510	149	299	1048	2090	2673
Beyaz Rusya	--	18	11	15	105	350	201	443	119	96	453	170	150
Gürcistan	--	0	8	6	54	236	221	62	153	80	130	306	350
Kazakistan	100	473	635	964	1137	1320	1143	1468	1278	2861	2164	2188	2500
Kırgızistan	--	10	38	96	47	83	87	38	-7	-1	5	17	72
Moldova	17	14	18	73	23	78	76	154	128	147	117	48	76
Rusya	--	--	408	1460	1656	1681	1492	1102	-463	216	-72	-3002	1000
Tacikistan	9	9	12	10	18	18	25	21	24	9	36	32	20
Türkmenistan	--	79	103	233	108	108	62	125	131	170	276	218	220
Ukrayna	--	--	151	257	516	581	747	489	594	769	698	1411	1300
Özbekistan	9	48	73	-24	90	167	140	121	75	83	65	70	180

Kaynak: European Bank for Reconstruction and Development-EBRD, Transition Report, 2004

¹⁶⁵ EBRD, Transition Report, 2004, s.45

15-GEÇİŞ SÜRECİNDE FİRMALARIN SÜBVANSİYONU

Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde birçok önemli problemler mevcuttur: Anayasanın, politik ve sosyal kurumların değiştirilmesi, fiyatların serbest bırakılması, özelleştirme, banka sistemini kurmak, enflasyon ile mücadele ve diğerleri.

Hükümetler geçiş sürecinde firmaları iflastan kurtarmak için sübvansiyon etmelidir? Bir çok iktisatçının genel fikri “hayır” şeklindedir. Bu, aynı zamanda Doğu Almanya ticaret bakanlığının ekonomik danışma kurulunun¹⁶⁶ ve eski SSCB'nin ekonomik reformlarını düzenleyen Shatalin planının da düşüncesidir¹⁶⁷. Birçok iktisatçı, parasal istikrarın sağlanabilmesi için geçiş sürecinde hükümetin bütçe açığının azaltılmasını tavsiye etmektedir. Bu firmalara yapılan hükümet sübvansiyonlarının önemli miktarda azaltılması ya da ortadan kaldırılması anlamına da gelmektedir. Bu konuda istisnalar mevcuttur. Bir kısım hızlı reformdan bahsederken bir kısım eski sistem sübvansiyonların kısmen de olsa devam etmesini tavsiye eden yavaş geçiş taraftarlarıdır. Kaç tane firmanın sübvansiyon edileceği ise açıklığa kavuşturulamayan bir sorundur.

Bir kısım firmaların hükümet yardımı olmadan iflasa gideceği ve ortadan kaybolacağı bir gerçek olmakla beraber sübvansiyon bir çeşit adaletsiz rekabettir. Hükümet gelirini GSYİH'dan edinirken bunu tüketim, yatırım, sübvansiyon ve işsizlik yardımları için harcamaktadır. Daha fazla sübvansiyon ödemek, işsizlik yardımına ve hükümetin tüketim ve yatırım harcamalarına daha az para ayırmak demektir. Genel olarak kısa dönemde GSYİH'yı maksimize eden optimal miktarda sübvansiyon mevcuttur. Uzun dönemde durum farklıdır. Sübvansiyonun GSYİH'nın büyüme oranı üzerindeki uzun dönemli etkisi negatiftir. Dar görüşlü toplumların politikacıları sübvansiyonları tercih ederken, genellikle nüfusun uzun dönemli refahını önemseyen basiretli politikacılar sübvansiyona ya hiç yanaşmazlar ya da çok sınırlı bir sübvansiyondan yanadırlar¹⁶⁸.

¹⁶⁶ Wissenschaftlicher Beirat beim Bundesministerium für Wirtschaft, Gutachten: Probleme der Privatisierung in den neuen Bundesländern, Schriftenreihe des BMWi Nr.73, Bonn,1991, s.7, W. Krelle, a.g.e., 2000, s.5' deki alıntı.

¹⁶⁷ Marie Lavigne, **Financing the Transition in the USSR: The Shatalin Plan and the Soviet Economy**, Institute for East-West Security Studies, New York, 1990, s.19", W. Krelle, a.g.e., 2000, s.5' deki alıntı.

¹⁶⁸ W. Krelle, a.g.e.,2000, s.8.

Esasen temelde bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür¹⁶⁹: Geçiş ekonomileri sermaye stoklarını yeniden gözden geçirmelidirler. Eğer yatırımlarını yeni makinelere yaparlarsa “eski” piyasa ekonomileri karşısında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacaklardır.

Kural olarak eğer birisi önde giden diğerini yakalamaya çalışıyorsa, ondaki başarıma ve çalışma motivasyonu daha yüksektir. Başta giden daha çok deneme-yanılma yöntemi ile yeni yollar ararken ikinci gelen sonuçları bildiğinden yeniden icat etmektense taklit ederek aynı sonuca ulaşabilir. Geçiş ekonomilerinde ücretler düşük tutulabilir böylece yüksek kar oranları yabancı sermayeyi çeker ve yatırım oranını artırır.

16-GEÇİŞ SÜRECİNDE YAŞANAN İŞSİZLİK

GSYİH daki çarpıcı düşüğe bağlı olarak, doğal olarak işsizlik oranı artmıştır. İşsizlik oranındaki ortalama artış, 1929 bunalımında ABD, Almanya ve İngiltere’deki artıştan daha fazla değildir.¹⁷⁰

Reformların daha hızla uygulandığı Merkezi Avrupa ülkelerinde işsizlik oranı, Çek Cumhuriyeti dışında, Eski SSCB ülkelerinden çok daha yüksektir. MDA ülkelerinde GSYİH’deki düşüş eski SSCB ülkeleri kadar çarpıcı olmamasına karşın işsizlik çok daha yüksektir. Aynı şekilde nispeten radikal reformların uygulandığı Baltık Cumhuriyetlerinde, Merkezi Avrupa ülkelerine göre daha düşüktür.

Özelleştirme ve piyasaya girişin serbest bırakılması sonucunda, %90’dan fazla olan istihdamda kamu sektörünün oranı azalmıştır. İşsizlik oranının artışında Slovakya’nın özel bir konumu vardır. Çekoslovakya’da askeri sanayi daha çok Slovakya toprakları içindedir. Bu 1980lerde toplam işgücünün %10’una karşılık geliyordu. 1990 sonrası bu sektörün çökmesi Slovakya’da işsizlik oranının artmasına ilave bir etki yapmıştır. İstihdamda özel sektörün artan oranına bağlı olarak işsizlik oranı da artmıştır.¹⁷¹

Tablo 16 ve 17’de MDA ülkelerindeki toplam işsizlik oranları ve toplam istihdam artışları verilmektedir.

¹⁶⁹ Aynı, s.10-11.

¹⁷⁰ Branko Milanovic, **Income, Inequality and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy**, (Washington, The World Bank, 1998), s.30.

¹⁷¹ Eren Ercan, Bildirici Melike, **Post Sosyalist Ülkelerde Geçiş Sorunları: Başarı ve Başarısızlıklar**, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Mart 2001, s.22.

Tablo 16: MDA Ülkelerinde Toplam İşsizlik Oranı (Toplam Aktif Nüfus içinde İşsizlerin Payı), 1991-2004¹⁷²

Ülkeler	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
AB-15	:	8.4	10.0	10.4	10.0	10.1	9.8	9.3	8.5	7.6	7.2	7.6	7.9	8.0
Macaristan	7.4	:	:	10.4	:	9.6	9.0	9.1	7.0	9.0	5.7	5.8	5.9	5.9
Polonya	12.2	14.3	16.4	16.0	14.9	13.2	10.9	10.4	13.4	16.4	18.5	19.8	19.2	18.8
Litvanya	:	:	:	:	:	:	:	13.2	13.7	16.4	16.4	13.5	12.7	10.8
Letonya	:	:	:	:	:	:	:	14.3	14.0	13.7	12.9	12.6	10.4	9.8
Çek Cum.	4.1	:	:	3.2	:	:	:	7.5	8.7	8.8	8.1	7.3	7.8	8.3
Slovakya	11.8	:	:	13.7	:	:	:	11.9	19.2	20.6	19.8	18.7	17.5	18.0
Estonya	:	:	:	:	:	:	9.6	9.2	11.3	12.5	11.8	9.5	10.2	9.2
Slovenya	8.2	:	:	14.4	:	6.9	6.9	7.4	7.2	6.6	5.8	6.1	6.5	6.0
Bulgaristan	:	:	:	:	:	:	:	:	:	16.4	19.2	17.8	13.6	11.9
Romanya	:	:	:	:	:	:	5.3	5.4	6.2	6.8	6.6	7.5	6.8	7.1
Türkiye	:	:	:	:	:	:	:	:	:	6.5	8.3	10.3	10.5	10.3

Kaynak: Eurostat; Neşe Algan, Mustafa İldırar, a.g.e., s.11

Tablo 17: MDA Ülkelerinde Toplam İstihdam Artışı , 1992-2004 (15-64 yaş arası nüfusun Toplam İstihdam Oranı)

Ülkeler	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
AB-15	61.5	60.1	59.8	60.1	60.1	60.7	61.4	62.5	63.4	64.1	64.3	64.4	:
Macaristan	:	:	:	:	:	51.2	52.4	53.7	55.6	56.3	56.2	56.2	57.0
Polonya	:	:	:	:	:	:	58.9	59.0	57.6	55.0	53.4	51.5	51.2
Litvanya	:	:	:	:	:	:	:	62.3	61.7	59.1	57.5	59.9	61.1
Letonya	:	:	:	:	:	:	:	59.9	58.8	57.5	58.6	60.4	61.8
Çek Cum.	:	:	:	:	:	:	:	67.3	65.6	65.0	65.0	65.4	64.7
Slovakya	:	:	:	:	:	:	:	60.6	58.1	56.8	56.8	56.8	57.7
Estonya	:	:	:	:	:	:	:	64.6	61.5	60.4	61.0	62.0	62.9
Slovenya	:	:	:	:	:	61.6	62.6	62.9	62.2	62.8	63.8	63.4	62.6
Bulgaristan	:	:	:	:	:	:	:	:	:	50.4	49.7	50.6	52.5
Romanya	:	:	:	:	:	:	65.4	64.2	63.2	63.0	62.4	57.6	57.6
Türkiye	:	:	:	:	:	:	:	:	:	48.8	47.8	46.9	45.8

Kaynak: Eurostat

¹⁷² Neşe Algan, Mustafa İldırar, **Orta Asya Ülkelerinde İşgücü piyasası ve İstihdam Politikaları**, (First International Manas University Conference in Economics, Bişkek), s.11.

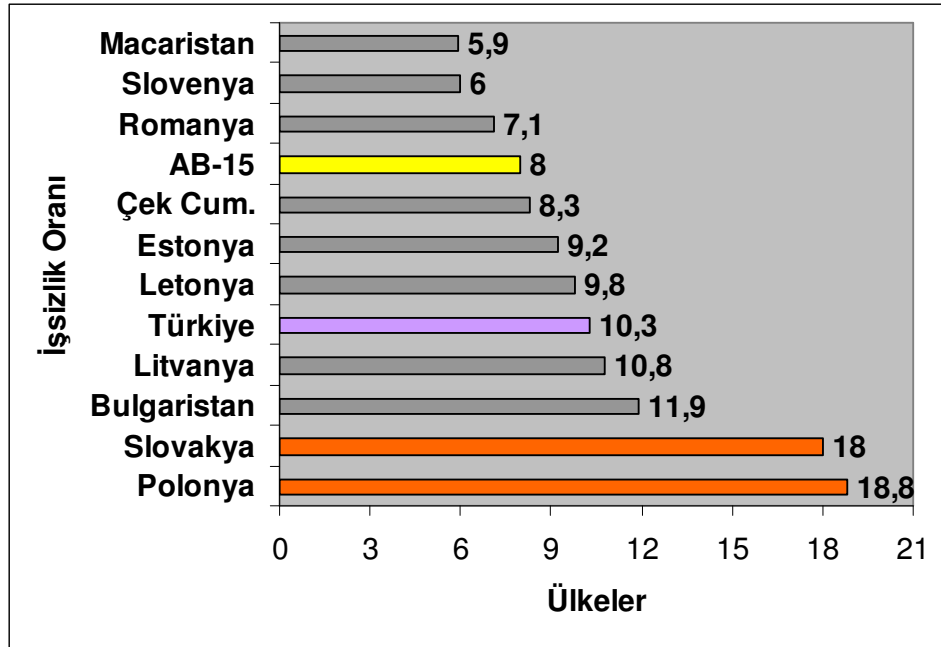
Tablo 18: BDT ve Eski S.S.C.B. Ülkelerini Oluşturan Devletlerden Bazılarında Seçilmiş Yıllarda İşsizlik Oranları, (1998-2003)¹⁷³

Ülkeler	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Ermenistan	9,4	11,2	10,6	9,8	10,8	10,1
Beyaz Rusya	2,3	2,1	2,1	2,3	3	3,1
Kırgızistan	5,9	7,4	7,5	7,8	8,6	-
Rusya	12,3	12,6	9,8	8,9	8,6	8,5

Kaynak:EBRD, Transition Report, 2004, s.198

Sosyalist rejim altında tam istihdam varsayımı ile işleyen bu ekonomilerde işsizlik çok yüksek oranlardadır. Üretimi 1989 ile kıyaslandığında %50'den daha fazla düşen Gürcistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Tacikistan, Özbekistan, Ukrayna, Moldova gibi ülkelerde işsizlik oranı %3'ler civarındadır. Ancak diğer ülkelerde işsizlik oranları daha yüksektir.

Grafik 9: AB-15 ve MDA Ülkelerinde İşsizlik Oranı (2004)

Kaynak: Tablo 16'daki verilere dayanarak çizilmiştir.

¹⁷³ EBRD, Transition Report, 2004, s.198.

Grafik 9'a baktığımızda, MDA ülkeleri içinde en yüksek işsizlik oranının Polonya'da, ikinci olarak Slovakya'da gerçekleşmiş olduğunu görürüz.¹⁷⁴ Bu sebepten Polonya'daki işsizliğin sebepleri ve niteliği özel olarak ele alınacaktır.

16.1- Geçiş Sürecinde Polonya'da İşsizlik

Geçiş ekonomilerinde dönüşüm sonrası yaşanan pek çok makroekonomik sorun mevcuttur. Bunlardan en önemlisi gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkileriyle sosyal anlamda da insanları negatif etkileyen işsizlik sorunudur. Özelleştirmenin istihdam yaratacağı düşüncesi, birçok kişinin işsiz kalmasıyla sonuçlanmıştır. Geçiş ekonomilerinin geneli ele alındığında işsizlik oranları AB-15 ülkeleriyle paralellikler göstermekteyse de, Polonya yüksek işsizlik oranlarıyla bu gruptan ayrılmaktadır. Polonya'daki işsizlik verileri incelendiğinde bunun yapısal bir sorun olduğu sonucuna varılabilir.

İşsizlik, Polonya'da 1991-1993 yılları arasında Avrupa'daki en yüksek rakamlara ulaşmıştır. İlk 2 yılda her bir yıl için yaklaşık 1 milyon kişi yani çalışan nüfusun % 6'sı işsiz kalmıştır.¹⁷⁵ Bu dönemde eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ekonomik bağın zayıflaması ve enflasyonla mücadele tedbirlerinin ilk uygulamalarının yapılmasıyla birlikte, yatırımlarda ve tüketici taleplerinde hızlı bir düşüş yaşanmıştır. Yeni kurulan özel yatırımlar yeterli istihdam olanakları sağlayamamıştır. Diğer taraftan yüksek oranda işten çıkarmalar kamu işletmelerinde çalışanları olumsuz etkilemiştir. Otokratik sistemden kaynaklanan gizli işsizlik, kendini açık işsizlik olarak göstermiştir.

1989'daki politik sistemin dönüşümünden önce de işsizlik vardı, ancak işsizliğin boyutlarını ölçmek imkansızdı çünkü işsizlik yok sayılıyordu. Politik sistemin sonlarına doğru, piyasa ekonomisiyle tanışıldığında işsizlikte artış yaşanacağına ilişkin tahminler yapılmaktaydı. Polonyalı ekonomist Profesör Czeslaw Bobrowski, Polonya'da ekonomik sistemin değişiminin 3 milyon insanın işini kaybetmesi ile sonuçlanabileceğini öngörmüştü. Bu öngörüsü gerçekleşmiştir.¹⁷⁶

1994-1999 yıllarında Polonya'da ekonomik durumda bir iyileşme ve iş piyasalarının durumunda bir düzelme olmuştur. Polonya ekonomisinde en hızlı büyümeyi sağlayan bu beş yılda GSYİH % 34 büyür iken, yatırımlar ve tüketici talepleri de artmıştır. GSYİH'daki

¹⁷⁴ Kate, Bishop. **Employment and Unemployment in the New EU Member Countries**, Labour Market Trends, July 2004, 112,7;ABI/INFORM Global, 2004, s.288

¹⁷⁵ V.C.Özgüler ve B. Yüce, **a.g.e.**,2005, s.462-463.

¹⁷⁶ **The Dynamics of Unemployment from 1990-2002**, <http://www.eiro.eurofound.eu.int/2002/10/feature/p10210110f.html>, 2.2.2005.

büyüme, istihdam artışını beraberinde getirmiştir. GSYİH'nın her %1'lik büyümesi 41.000 yeni iş yaratmıştır. Fakat ne yazık ki istihdam, hizmetler sektöründe değil de, ekonominin geleneksel branşlarında artmıştır.

2000-2004 yılları arasında ekonomide daralma ve işsizlikte artış bir kez daha ortaya çıkmıştır. İşsiz sayısı 1.400.000'e yaklaşmıştır. Kayıtlı işsiz oranı 2000'de %16.4 iken, 2004'te %18.8 olmuştur. 2000-2004 arasında GSYİH %15.5 artmasına rağmen, istihdam artışı aynı seviyede olmamıştır. Hizmetler sektörünün istihdam yaratmada ana itici güç olması beklenmektedir ve son yıllarda toplam istihdam içinde hizmetler sektörünün payı artma eğilimindedir.

Polonya'da ekonomik dönüşüm boyunca kronik işsizlik yaşanmış ve bu durum bir şekilde hala devam etmektedir. Polonya Resmi İstatistik Ofisi (Główny Urząd Statystyczny - GUS) verilerine göre 2000 yılı sonunda sosyalizmin son dönemine göre 2.8 milyon daha az iş vardır. İş sayısında 12.344.000'den 9.505.000'e düşüş olmuştur.¹⁷⁷

İşsizlik, özellikle kırsal kesimde yaşayanlar ve gençler arasında oldukça yüksektir. İş piyasasındaki mevcut durumun gelişmesi ile ilgili umutlar; gelecekteki ekonomik büyüme, esnek iş yasaları ve özel hizmet sektöründeki gelişmelere bağlanmıştır.

16.2- İşsizliğin Özellikleri

İşsizlik; politik sistemin 1989'daki dönüşümü, ekonomik sistemin değişimi ve bu ülkelerin mallarına Eski Sovyet Cumhuriyetlerinden gelen talepteki düşüşün sonucu ortaya çıkmış ve hızla büyümüştür.

16.2.1- Kırsal Kesimdeki İşsizlik

Kırsal kesimde yaşayan işsizlerin yarısından fazlası toprak sahibi olmayanlar ve önceden kamuya ait tarımsal çiftliklerde (PGRs) çalışanlardır. Daha önce kamuya ait çiftliklerde çalışmış olanlar, sosyal politika açısından da en pasif ve yardıma muhtaç sosyal grubu oluşturmuşlardır. İşsizlik oranlarının patlama gösterdiği günler geride kalmış olsa da, istihdam yaratma kapasitesi küçük işletmeler için yeterli değildir.

¹⁷⁷ **The Dynamics of Unemployment from 1990-2002,**
<http://www.eurofound.eu.int/2002/10/feature/p10210110f.html>, (Erişim tarihi:02.02.2005)

16.2.2- Genç İşsizliği

Gençler arasında artan işsizlik ciddi bir problemdir. Hükümetler yeni mezun gençler için bir program (First Job Programme) ortaya koymuştur ancak bu programa aktarılan kaynaklar yeterli değildir. Polonya %35.2 gibi bir oranla geçiş ülkeleri içinde en yüksek genç işsiz rakamına sahiptir. AB üyelerinden İtalya, Yunanistan ve İspanya, Polonya'nın yüksek genç işsiz oranlarını takip etmektedir.

Tablo 19: Türkiye ve AB Ülkelerinde 16-24 Yaş Genç İşsizlik Oranı, (2000),(Yüzde)¹⁷⁸

Portekiz	İspanya	Türkiye	İtalya	Polonya	Yunanistan	Macaristan
8.4	25.5	24.1	31.5	35.2	29.5	12.1

Kaynak: Türkiye için HIA, AB Ülkeleri için OECD Economic Outlook, 2001.

16.2.3-Kayıt Dışı İstihdam

Resmi rakamlara göre, kırsal kesimde ve gençler arasında, özellikle eğitilmiş gençler arasında yüksek işsizlik oranları söz konusudur ancak bu veriler gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Aslında durum istatistiklere yansıdığı kadar dramatik değildir. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin hemen hepsinde ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yüksek oranda kayıt dışı istihdam söz konusudur. Örneğin, bazı insanlar belli bir geçim düzeyine ulaşabilmek için kimi zaman birden fazla işte çalışmak zorunda kalmaktadır. Bazıları ise, resmi olarak işsiz görünürken, aslında bir işte çalışmaktadırlar. Kırsal kesimden ve küçük kasabalardan gelen büyük miktarlardaki genç işsizler, özel hizmet sektörlerinde kayıt dışı olarak çalışmaktadırlar.

16.3- İşsizlikle Mücadele Yolları ve Aktif - Pasif İstihdam Politikaları

İşsizlikle mücadele etmek, bazı çalışmalar yapmayı gerektirir. İşsizliği azaltmak için üç bakış açısı gelişmiştir. Bunlardan birincisi, önceliğin endüstri ilişkileri sistemini esnekletmeye verilmesi yolunda iken, ikinci bakış açısında GSYİH'nın artırılması yoluyla yeni istihdam yaratılmasıdır. Bu fikir sendikalar tarafından savunulmaktadır. Üçüncü bakış açısı istihdamı arttırmak için hizmetler sektörünün, özellikle de 'özel hizmetler' in geliştirilmesi yoluyla istihdamı arttırmaktır. Hizmet sektörüne olan talebin artırılması yoluyla yeni işlerin yaratılması önerilmektedir.

¹⁷⁸ Türkiye için HIA, AB Ülkeleri için OECD Economic Outlook, 2001

Doğu Bloku'nun çökmesi ile sistem dönüşümü yaşayan geçiş ekonomilerinde kamunun işveren olma ve koruyucu olma rollerinin sona ermesi, yüksek işsizlik oranlarını da beraberinde getirmiştir. Bu ülkeler artan işsizlikle mücadele ederken bilinen bütün yöntemleri uygulamaya koymuşlardır. Başlıca dört tip program uygulanmıştır: ¹⁷⁹

- Ücret ve istihdam sübvansiyonları,
- Kendi işini kuranlara yardım,
- Kamu istihdamı,
- Mesleki eğitim programları.

Genel olarak uygulanan bu politikaların amacı; işsizleri sübvansiyon edilmiş işlerde çalıştırmak suretiyle onların beşeri sermayelerini kazanmaları ve böylece niteliklerine uygun işlere geçiş yapmalarına imkan sağlamaktır. Ücret sübvansiyonunun sonucunda işveren işçiye tam ücret ödemediği onun verimliliği hakkında bilgi sahibi olur. Örneğin; Slovakya'da uygulanan, işsizlerin özel sektördeki işlerde istihdam edilmelerini sağlamayı amaçlayan sübvansiyon programı (SPJ), beklenenin aksine negatif etkiye bulunmuş, işsizleri normal istihdamla geçirmede başarılı olamamıştır. ¹⁸⁰ Kendi işini kuranlara yardım programı çerçevesinde amaçlanan; işsizliği azaltmanın yanı sıra, girişim kültürünü geliştirmek, ilave istihdam yaratmak ve kalitesiz istihdamı engel olmaktır. Her ne kadar amaç bu olsa da uygulamada çoğu programların düşük kaliteli işlerden oluştuğu görülmüştür. ¹⁸¹

Polonya'da uygulanan aktif istihdam politikaları arasında %29.5 (1996 yılı için) ile önemli bir pay alan kamu istihdamı yaratan programlarda genellikle, uzun süredir işsiz olanlar, kamusal-yarı kamusal kuruluşlarda düşük beceri gerektiren işlerde çalıştırılmışlardır.

Kamu istihdamı programını uygulayan Macaristan'da uygulama sonucunda başarı elde edilememiştir. Slovenya'da 1992-1996 yılları arasında uygulanan kamu istihdamı programı tamamlanır tamamlanmaz katılımcıların iş bulduğu, ancak bu etkinin programdan bir yıl sonra ortadan kalkarak negatife dönüştüğü belirlenmiştir. ¹⁸²

Polonya'da 1996 yılı itibarıyla, aktif istihdam politika harcamalarının %6.4' ünü ve işgücünün % 0.5'ini 'eğitim programları' oluşturmaktadır. Verilen mesleki eğitim, vasıflı

¹⁷⁹ O'Leary, Christopher J., Kolodziejczyk, Piotr-Lazar, György, **The Net Impact of Active Labour Programmes in Hungary and Poland**, (International Labour Review, Vol.137, No.3.,1998), s.321.

¹⁸⁰ Mustafa Kemal Biçerli, **İşsizlikle Mücadelede Aktif İstihdam Politikaları**, (T.C.Anadolu Üniversitesi Yayınları No 1563, İİBF Yayınları No 184, Eskişehir, 2004), s.93.

¹⁸¹ Melvin M Brodsky, **Public-service Employment Programs in Selected OECD Countries**, (Monthly Labor Review; ; 123, 10; ABI/INFORM Global., 2000), s.38.

¹⁸² Milan Vodopivec , **Does the Slovenian Public Work Program Increase Participants' Chances to Find a Job?**, (Journal of Comparative Economics, San Diego, Vol.27, Iss. 1., 1999), s.114.

eleman ihtiyacı bulunan sektörlere yöneliktir. Macaristan'da da hızla artan işsizlikle mücadele edebilmek için işsizlik sigortası gibi pasif politikaların yanında, Polonya'da uygulananlara benzer aktif istihdam politikaları uygulanmıştır. Bu programlara katılanların %54'ünün programdan sonra iş buldukları tespit edilmiştir.

16.3.1- İstihdamın Sektörel Dağılımı

Tablo 20'de geçiş ekonomilerinde istihdamın sektörlere göre dağılımı gösterilmektedir. 1996 yılından 2004 yılına gelinceye kadarki zamanda, geçiş ülkelerindeki istihdam oranları Tarım ve Sanayiden, Hizmetler sektörüne doğru kayma göstermiştir. Ancak yine de bu rakamlar AB-15'in hizmetler sektöründeki %71.4'lük istihdam rakamlarına ulaşmaktan çok uzaktır. Özellikle Polonya, Litvanya, Letonya ve Slovenya'da tarımda istihdamın payı %10'un üzerindedir.

Bu çerçeveden bakıldığında Türkiye'nin tarımdaki istihdam durumu, AB-15'in ve geçiş ekonomisi ülkelerinin çok üstünde seyretmektedir. Türkiye'nin tarımdaki yüksek istihdamıyla beraber hizmetler sektöründeki istihdamın payı, AB-25 ortalamasının çok gerisinde kalmıştır.

Tablo 20: Geçiş Ekonomilerinde ve AB-15'te İstihdamın Sektörel Dağılımı (Yüzde), (1996-2003)

Ülkeler	Yıllar																							
	1996			1997			1998			1999			2000			2001			2002			2003		
	T	S	H	T	S	H	T	S	H	T	S	H	T	S	H	T	S	H	T	S	H	T	S	H
AB-15	4.8	27.1	68.1	4.8	26.9	68.4	4.6	26.7	68.7	4.5	26.2	69.4	4.3	25.8	69.9	4.2	25.5	70.3	4.1	25.0	70.9	4.0	24.6	71.4
Macaristan	8.4	33.0	58.6	8.0	33.5	58.6	7.6	34.4	58.0	7.1	34.2	58.7	6.6	33.9	59.5	6.2	34.4	59.4	6.2	34.1	59.7	5.8	31.9	62.3
Polonya	22.1	31.7	46.2	20.5	31.9	47.5	19.2	32.1	48.8	18.1	31.3	50.6	18.8	30.9	50.4	19.1	30.5	50.4	19.3	28.6	52.0	18.4	28.6	53.0
Litvanya	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	19.9	26.2	53.9	17.1	27.2	55.7	17.6	27.4	54.9	17.8	28.0	54.1
Letonya	17.1	26.7	56.2	21.0	25.3	53.7	18.7	25.5	55.8	16.5	25.5	58.0	14.3	25.9	59.8	14.8	25.9	59.2	15.1	24.4	60.5	13.4	25.8	60.8
Çek Cum.	6.1	41.6	52.3	5.8	41.2	53.1	5.5	41.0	53.5	5.2	40.2	54.7	5.1	39.5	55.4	4.8	40.1	55.2	4.8	39.7	55.5	4.5	39.4	56.1
Slovakya	8.0	37.6	54.4	7.6	38.1	54.3	7.0	36.8	56.2	6.2	36.0	57.9	5.6	35.1	59.4	5.3	34.5	60.2	5.0	34.5	60.5	4.4	34.1	61.5
Estonya	9.7	33.6	56.7	9.1	33.0	57.9	8.8	33.0	58.2	8.0	32.0	60.0	7.0	33.2	59.8	6.9	32.8	60.3	6.9	31.2	61.9	6.1	32.3	61.5
Slovenya	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	11.9	38.0	50.0	11.5	38.0	50.6	11.2	37.5	51.4	10.9	36.9	52.3
Türkiye	45.8	21.7	32.5	40.8	24.1	35.1	40.5	23.6	35.8	41.5	22.9	35.8	34.5	24.6	40.9	35.4	23.6	41.0	33.2	19.2	47.6	37.4	17.3	45.1

Kaynak: Cem Kılıç, “Avrupa Birliği’nin Yeni Üye Ülkelerinde İstihdam ve İşsizlik Göstergelerinin Türkiye ile Karşılaştırmalı Analizi”, Mercek Dergisi, Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası Yayını, Yıl 10, Sayı 38, 2005, s.138

T:Tarım, S:Sanayi, H:Hizmetler

16.3.2- Geçiş Ülkelerinin AB İçindeki İstihdam Durumu

1 Mayıs 2004'ten bu yana AB üyesi olan geçiş ülkeleri, AB-15'i nüfusları ve yüksek işsizlik oranlarıyla korkutmuşlardır. Kitlesele ekonomik göç korkusu ile genişleme sonrası belli bir dönem için bu ülkelerin işgücü hareketlerine sınırlama getirilmesini isteyen üyeler olmuştur. 1 Mayıs 2004 tarihinde AB üyesi olan 10 ülke için serbest dolaşım hakkı belirli bir geçiş dönemi -7 yıl- sonrasına bırakılmıştır.¹⁸³ Birliğin eski üyeleri, genişleme sonrası bu ülkelerin sosyal güvenlik arayan ucuz işgücü akışından endişe duyarak, yeni üyelerin işgücü piyasalarına tam açılmasını istememişlerdir.

Katılım görüşmelerinde serbest dolaşım hakkına sınırlama getirilmesi gündeme gelmişken, sadece İrlanda işgücü piyasasını hemen geçiş ülkelerine açmıştır. İngiltere, İsveç, Hollanda, Danimarka olası istismarları önlemek için belli şartlar getirmişlerdir. Diğer AB üyeleri 2006 sonunda Polonya ve diğer yeni üyelere işgücü piyasalarını açacaklardır. Almanya ve Avusturya 2009 sonuna kadar sınırlama getirmiş ve bu süreyi 2011 yılına kadar uzatabileceklerini belirtmişlerdir.

Polonya'da Public Opinion Research Centre tarafından Mart 2003'te yapılan bir araştırmada katılımcıların yarısı (%54) iş sebepleriyle Polonya'dan ayrılmayı düşünmezken, % 20'si gidebileceğini, % 14'ü ise kesin gideceğini belirtmiştir. 10 Polonyalı'dan 6'sı ülkesini ancak geçici olarak terk edebileceğini belirtmektedir. Bu araştırma sonuçları, Polonya toplumunun düşük coğrafi mobiliteye sahip olduğunu gösteren sosyolojik araştırmalarla da uyumludur. Göç etmeyi düşünenler genellikle genç nüfustur.¹⁸⁴

17-GELİR BÖLÜŞÜMÜ

Sosyalist sistemi yaşayan ülkelerde kural olarak gelir dağılımının adil olması beklenirdi. Ancak geçiş sürecinde yaşanan gelişmeler sonucu, insanlar gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksullukla yüzleştiler.

Gelir dağılımında adaletsizliğin artması; GSYİH'nın düşmesi, enflasyon oranının artması, özelleştirme sonucu istihdamda özel sektörün artması ve işsizliğin artması, tasfiyeler, teknolojik gelişmelere adaptasyon, eşit işe eşit ücret yerine üretkenliğin öne

¹⁸³ S. Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, (Beta Yayınları, 8. Bası, İstanbul, 2005), s.357.

¹⁸⁴ The Polish Labour Market and EU Membership

<http://www.eiro.eurofound.eu.int/2004/01/feature/pl0401105f.html>, (erişim tarihi:02.02.2005)

çıkması gibi faktörler sebebiyledir. Ayrıca özellikle BDT ve Doğu Avrupa ülkelerinde kayıt dışı mafya ekonomisinin belirgin bir şekilde artması, gelir dağılımı eşitliğini gitgide bozmuştur.

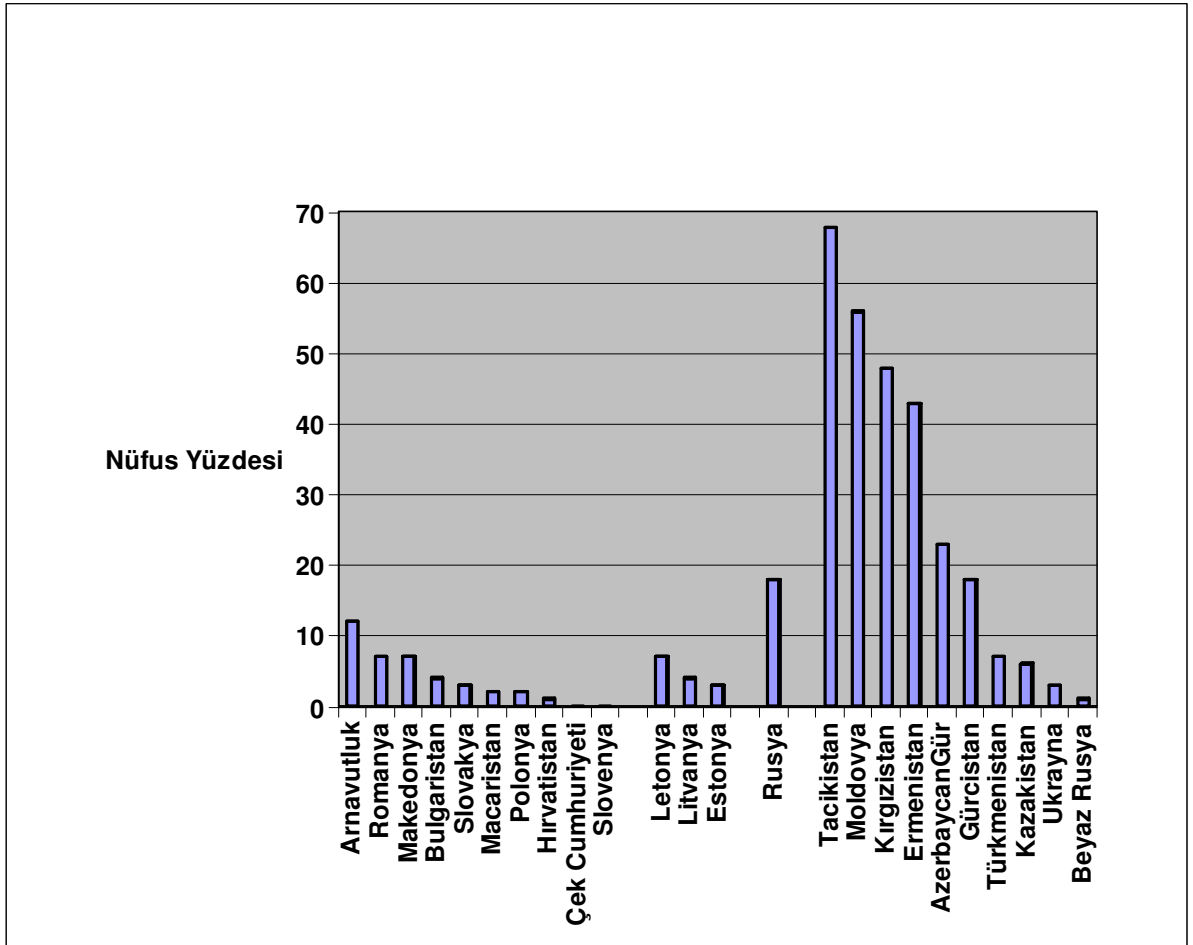
Gelir dağılımındaki adaletsizlik sonucu, yoksulluk sınırının altındaki nüfus artmıştır. 1998 yılında bölgedeki her 5 kişiden 1'i, standart yoksulluk sınırı olan günlük 2.15 \$'dan daha azıyla geçindiler. Bundan 10 yıl önce ise sadece her 25 kişiden 1'i böylesine bir mutlak yoksullukla yaşıyordu. Bu durum Tacikistan'da %68, Kırgızistan'da %50 ve Ermenistan'da %40 kadar yüksektir. Eşitsizlik; Tacikistan, Moldova, Ermenistan, Kırgızistan ve Rusya gibi BDT ülkelerinde çok fazla artmıştır ve bu ülkeler dünyanın en eşitsiz ülkeleri liginde yarışmışlardır.¹⁸⁵

Grafik 10'da 1995-1996 döneminde, MDA ve BDT ülkelerinde günlük 2.15 \$ ile geçinen nüfusun oranı verilmiştir. BDT ülkelerinde yoksulluk sınırında yaşayan nüfusun oranı % 70'lere yaklaşmıştır. MDA ve Baltık devletlerinde bu oran %5'ler civarındadır.

---

¹⁸⁵ **Transition, The First Ten Years, Analysis and Lessons for Eastern Europe and The Former Soviet Union**, (The World Bank, 2002), Overview, s. xiii

Grafik 10: Yoksulluk İndeksi, 1995-1996 ¹⁸⁶

Kaynak: Economies in Transition: An OED Evaluation of World Bank Assistance, Alice C.Galenson, Operations evaluation studies, The World Bank, 2004, s.31

Gelir eşitsizliği ve yoksullukta artışla birlikte sigara, alkol tüketimi artmıştır. Psikolojik sorunlu kişilerde büyük artış vardır.¹⁸⁷ Gelir dağılımında adaletsizlikle ilgili bir gösterge Rusya ve Ukrayna ile ilgilidir Rusya ve Ukrayna'da en zengin %20, gelirin %50' sinden fazlasını almaktadır. En fakir %20 ise, %5' inden daha azına sahip olmaktadır.¹⁸⁸

Gelir dağılımında adaletsizliğin bir göstergesi reel ücretlerin düşmesidir. Örneğin eski SSCB'de 1996'da geçiş öncesine göre reel ücretler %40-60 arasında düşmüştür. Reel ücretlerdeki azalma Merkezi Avrupa ülkelerinde daha düşüktür. Yüksek enflasyon oranına bağlı olarak Doğu Avrupa ülkelerinde reel ücretler, Merkezi Avrupa ülkelerine göre çok fazla

¹⁸⁶ Günlük 2.15 \$ ile Geçinen Nüfusun Oranı.

¹⁸⁷ Ercan Eren ve Melike Bildirici, **Post Sosyalist Ülkelerde Geçiş Sorunları: Başarı ve Başarısızlıklar**, (İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Mart 2001), s.23.

¹⁸⁸ **World Development Indicators**, The World Bank, 1999

düşmüştür. Örneğin Bulgaristan'da 1989'da 100 olan reel ücretler 1994 de 47.2'ye düşmüştür.¹⁸⁹

Tablo 21:Reel Ücretler(1989=100)¹⁹⁰

	1990	1991	1992	1993	1994
Bulgaristan	105.3	64.2	67.9	62.0	47.2
Çek Cum.	94.3	71.2	78.1	81.0	86.2
Slovakya	94.1	70.5	76.6	73.8	86.2
Macaristan	96.3	89.6	88.3	84.8	90.7

Kaynak: J.Elster, C.Offe ve U.K.Preuss, a.g.e.,1997, s.165

Eski SSCB ülkelerinde reel ücretlerde düşüş çok daha büyük boyutlardadır. Aşağıda Gürcistan örnek olarak verilmiştir.

Tablo 22: Gürcistan (Reel Minimum Ücret indeksi)¹⁹¹

1991	1992	1993	1994	1995	1996
100.0	101.5	14.9	8.5	32.4	44.0

Kaynak:J-Y.Wang, The Georgian Hyperinflation and Stabilization, IMF, Working Paper, WP99/65,1999

Rusya'da 1991-1994 döneminde ücret eşitsizliği iki katına çıkmıştır. Ücret farklılaştırması başlamıştır. Yaşlı işçilerin nispi ücretleri azalmıştır. Kadın işçilerin ücretleri nispi olarak azalmıştır. Polonya ve Çek Cumhuriyetinde eğitim düzeyi yükseldikçe ücretlerdeki artış daha fazla olmuştur. Rusya'dan hareket edecek olursak; kazananlar genç, iyi eğitilmiş erkekler, kaybedenler kadınlar ve yaşlı işçilerdir.¹⁹²

¹⁸⁹ J.Elster, C.Offe ve U.K.Preuss, **Institutional Design in Post-Communist Societies**, (Cambridge University Press, 1997), s.165.

¹⁹⁰ Aynı, s.165

¹⁹¹ J-Y.Wang, **The Georgian Hyperinflation and Stabilization**, IMF, Working Paper, WP99/65,1999

¹⁹² "E.Brainerd, **"Winners and losers in Russia's Economic Transition"**,American EconomicReview, December 1998, s.1112", E.Eren ve M.Bildirici, Mart 2001, s.24'deki alıntı.

18-GEÇİŞİN DİĞER SORUNLARI

Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki iki önemli hedef olan yapısal değişim ve yüksek yaşam standardına sahip piyasa ekonomilerini yakalamaya yönelik makro ekonomik şartlardan başka bir çok sorun da mevcuttur.

Batılı tarz da piyasa ekonomisine sahip toplumların, bir ülke nasıl organize olmalı ve onların davranışlarını hangi prensipler belirlemeli konularında ortak kriterleri vardır. Kopenhag kriterleri Avrupa Birliğine girişi düzenler: Demokrasi, İnsan Hakları, Kanunların Üstünlüğü ve Azınlıkların Korunması. Bu kriterler ekonomik konulardan çok farklı fakat piyasa ekonomisinin bu ve gelecek yüzyıldaki genel ruhunu göstermektedir.

Piyasa ekonomisinin düzgün işleyebilmesi için sıkı uygulanan yasal bir çerçeveye ihtiyacı vardır. Özel mülkiyet kadar ticaretin, fiyat oluşumunun sermayenin ve iş gücünün özgür dolaşımı garanti altına alınmalıdır. Özel sözleşmeler kanunlarca yürütülmeli ve iflasın kuralları oturtulmalıdır. Geçişin en başından itibaren tekelleşmeye ve haksız rekabeti engelleyen yasalar yürürlüğe konmalıdır. Bu özellikle en başta kamu malları özelleştirmeye başladığında çok önemlidir. Çünkü bu dönem hile yolu ile yasa dışı zenginleşme için çekici bir dönemdir. Firmaların işleyişi üzerindeki yasal düzenlemeler yapılmalıdır: Muhasebe maliyeti, bilanço, işçi ilişkileri. Geçiş aşamasındaki ekonomi için yatırımların büyüklüğü çok önemlidir. Bu yüzden büyümeyi ve yatırımları teşvik edecek bütün anayasal ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Gelişmiş ve tatmin olmuş batılı ekonomilerin ekonomik faaliyetlerindeki sınırlı yasal düzenlemeler geçiş ekonomileri için iyi bir model değildir. Dolayısıyla gelişmiş ekonomilerin her uygulaması kopya edilmemelidir¹⁹³.

Piyasa ekonomisi, toplumda risk almayı kabul eden, bireysel çıkarlarını takip eden yeterli girişim ve istekteki vatandaşların aktivitelerine dayanır. Böyle bir sistem karşılıklı faydayı sağlamaya yönelik tam bir rekabet, tam bilgi ve hareket özgürlüğünü getirir. Piyasa ekonomisi içinde doğmuş ve büyümüş biri için tüm bunlar kendi kendine gelişir. Diğer taraftan planlı ekonomide insanlar, parti organizasyonunun tepesindeki polit büro denen küçük bir grubun toplum için neyin iyi olduğu kararlarına uymak durumundadır. Riskten kaçınılmalıdır çünkü risk planın tam olarak yerine getirilmesini imkansız kılar.

Böyle bir sistemde 50 ya da daha fazla yıllar yaşamış biri piyasa ekonomisinde aynı süre yaşamış birinden farklı davranışlar gösterir. Direktif verilmesi ve kurallara uymak için

¹⁹³ W. Krelle, a.g.e., April 2000, s.16

bekler kendisinin de o kurallardan sorumlu olduğunu, girişimci olması gerektiğini ve birilerinin ona ne yapacağını söylemesini beklememesi gerektiğini düşünmez. Piyasa toplumlari diğeri çözümler önererek ve baştakilerin otoritesini reddederek sorun yaratırken ve kendi çıkarlarının peşine düşüp, emirleri beklemezken, bu insanlar genellikle kuralları yürütmekte başarılı ve dikkatlidirler. Elbette yukarıda bahsedilenler çok basitleştirilmiş bir fotoğraftır. Fakat yinede piyasa ekonomisine geçişte çok önemli olan genel görünümü, davranış şekillerini ve toplum ve insanın pozisyonunu göstermesi bakımından önemlidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM GEÇİŞ SONRASI VE BUGÜNÜ

1- AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GENİŞLEME SÜRECİ VE MERKEZİ VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ

Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda tarafından 1957 yılında Roma Antlaşması'nın imzalanmasıyla kurulan Avrupa Ekonomik Birliği'nin (AET) ilk genişleme dalgası İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın katılımıyla 1973 yılında gerçekleşmiştir. Daha sonra, 1981'de Yunanistan, 1986 yılında İspanya ve Portekiz, 1995'te ise Avusturya, İsveç ve Finlandiya AB'ye üye olmuşlardır. Genişleme 1 Mayıs 2004 tarihinde 8 Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi ile Güney Kıbrıs ve Malta'nın katılımıyla sayısını 25'e çıkarmıştır. En son 1 Ocak 2007 tarihinde Bulgaristan ve Romanya Birliğe üye olmuşlardır.

Avrupa Birliği'nin tarihi görevi, barışçıl yollarla kıtanın bütünleşmesinin daha da ilerletilmesi, yeni üyelerle birlikte istikrar ve refah bölgesinin sınırlarının genişletilmesidir. Bu çerçevede Avrupa Konseyi, Haziran 1993'teki Kopenhag Zirvesi'nde, '*arzu eden Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin Birlik üyesi olabileceklerini*' açıklamıştır. Konsey, Aralık 1997'de Lüksemburg'da, genişlemeyi mümkün kılacak süreci başlatmıştır. Söz konusu süreç çerçevesinde AB, Ocak 2007 tarihinden itibaren toplam 27 üye ülkeden oluşmaktadır. Halen Türkiye ve Hırvatistan aday ülke konumunda bulunmaktadır.

2- GEÇİŞ ÜLKELERİ VE AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

MDA ve BDT ülkeleri 1990'lı yıllardan itibaren küreselleşen ekonomik koşulların da etkisiyle uluslararası serbest ticarete açılıp, global piyasaların etkisi altına girmiş ve dünya ekonomisi ile entegre olmaya başlamışlardır. Bu ülkeler için yabancı yatırımcıları ülkelerine çekmek; uluslararası finansman kaynaklarından pay alabilmek, geçiş reformu programlarının finansmanını sağlayabilmek ve hızlı büyüebilmek için önemlidir.¹⁹⁴ Geçiş ülkelerinin uluslararası kuruluşlara üyelikleri de bu süreci izlemiştir. Bu kuruluşların başında Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gelmektedir. Uluslararası mali kuruluşlardan yapılan mali destekler, özellikle hızlı reformcu

¹⁹⁴ İsmail Ertürk, *Son Küresel Gelişmeler Işığında AB ve Türkiye Ekonomileri*, (Foreign Policy, Eylül/Ekim/Kasım 2005), s.70-71.

lkeler için daha büyük miktarlarda olmuştur. Örneğin; 1993 yılında hızlı reformcu ülkeler, uluslararası mali yardımların yarısından fazlasını almışlardır. II. Dünya Savaşı sonrasında Marshall planı ile sağlanan yardımdan daha fazlasını, MDA lkeleri 1991-1993 yılları arasında almışlardır.¹⁹⁵

S.S.C.B.'nin dağılmasını takip eden süreçte MDA lkeleri Avrupa Birliği yeliği için teştvik edilmişlerdir. 1 Mayıs 2004 tarihinde 10 yeni üyenin katılımıyla AB tarihinin en büyük geniştlemesini yaşamıştır. Bu lkeler; Polonya, Macaristan, ek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Litvanya, Letonya, Estonya, Malta ve Kıbrıs'tır. En son, 1 Ocak 2007 tarihinde Bulgaristan ve Romanya'nın da katılımıyla geniştleme devam etmiştir. MDA lkelerinin AB standartlarına okta yakın olmamalarına rağmen, aceleci bir biçimde tam üyeliğe kabul edilmelerinin bazı nedenleri vardır:¹⁹⁶

- AB yelik sürecinin uzatılmasının bu ülkelerdeki reform çabalarını zayıflatacağı ve yeni ekonomik ve siyasi belirsizliklere neden olacağı endiştisi.
- Geişt sürecinin yeni siyasi ve ekonomik belirsizlikler yaratacağı endiştisi.
- Avrupa kıtasının kırk yıllık bölünmüşlükten sonra tekrar birleştme ve btnleştme amacı.
- Avrupa kıtasında demokratik ve şeffaf devletlerin komşuluk ilişkilerinin yaştatılması.

Soğuk savaşt dönemi boyunca ayrı kalmış ortak kültür değerlerine sahip MDA ve Batı Avrupa lkeleri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla soğuk savaşt sonrası dünyasında yeniden bir araya gelme ve denge arayışına girmişlerdir. Böylece soğuk savaşt dönemi boyunca, uzun yıllar batı tarafından tehdit olarak algılanan Sovyet düzeni ve komünizm bir bakıma savuşturulmuştur. AB lkeleri, himayesine aldığı ülkelerle gerek NATO seviyesinde, gerek ABD, gerekse dünya ile ilişkilerinde, geniştlettiği etki alanı ile daha güçlü bir konuma gelmiştir.

Yolsuzluk ve şeffaflık bakımlarından zayıf notları bulunan ve ekonomik kalkınma ile refah düzeyi bakımından AB ülkelerinden oldukça geride bulunan MDA lkelerinin AB'ye tam yelikleri bir bakıma siyasi bir tercihin sonucudur. Yeni ye ülkelerin katılımının AB için oluşturacağı ekonomik sorunların en başında, AB bütçesinin yaklaşık %

¹⁹⁵ "Zhen Kun Wang, **Integrating Transition Economies into the Global Economy**, Finance and Development, September 1996, p.22", S. Sakınç, 2005, s.58'deki alıntı.

¹⁹⁶ S. Sakınç, **Geişt Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar**, (Emek Matbaacılık ve Yayıncılık, Manisa, Nisan 2005), s.59.

80'i oranında AB'nin en fakir üyelerine yapacağı Yapısal Fon Desteği ve Ortak Tarım Politikası gelmektedir.

Geçiş ekonomileri için global ekonomi ile entegrasyon için önemli bir adım da Dünya Ticaret Örgütü üyeliğidir. Bu üyelik sayesinde geçiş ekonomileri uluslararası piyasalara ulaşmada kolaylık, diğer ülkeler tarafından konulacak suni engellerden korunma ve dış ticaret rejimlerinin reformu için destek sağlayacaklardır.

2.1-Geçiş Ülkeleri ve Avrupa Birliği ile İlişkilerinin Gelişim Süreci

Avrupada bütünleşme hareketi ilk olarak altı Avrupa ülkesi tarafından kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve ardından Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerji Topluluğunun kurulmasıyla başlatılmıştır. Topluluk zaman içinde altı genişleme hareketi geçirmiş ve üye sayısını 27'ye yükseltmiştir.

Avrupa Birliği'nin 1990'lı yıllara kadar MDA ülkeleriyle ilişkileri Sovyetler Birliğinin kontrolünde komünist ülkelerin oluşturduğu COMECON tarafından yürütülmüştür. 1990'lı yıllardan itibaren MDA ülkeleri, komünizmin sona ermesiyle yüzlerini batıya çevirmişlerdir. AB de bu ülkelerde başlatılan reformları desteklemiş ve başarıyla uygulanması için bu ülkelere yönelik ekonomik ve siyasi desteğini artırmıştır. AB, öncelikle reform sürecinin aksamaması amacıyla bu ülkelerdeki siyasi istikrarı korumayı hedeflemiştir zira bu ülkelerde yaşanabilecek sorunlar AB'yi de etkileyebilecekti.

Beşinci genişleme sürecinde, siyasi kriterleri yerine getirmiş olan 10 ülkeden “İlk dalga ülkeler” ya da “Lüksemburg Grubu” olarak adlandırılan Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Kıbrıs, Macaristan, Polonya ve Slovenya ile müzakerelere başlama kararı Aralık 1997 tarihli Lüksemburg Zirvesi'nde alınmıştır.¹⁹⁷ “İkinci dalga ülkeler” ya da “Helsinki Grubu” olarak adlandırılan Bulgaristan, Romanya, Malta, Letonya, Litvanya ve Slovakya için Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nde oybirliği ile karar verilmiştir.

Lüksemburg Zirvesi'nde, beşinci genişlemenin, geçmişin bölünmüş Avrupası'na son verecek yeni bir dönemin başlangıcı olacağı, Avrupa bütünleşme modelinin bütün Avrupa kıtasını kapsayacak şekilde genişlemesinin gelecekteki istikrar ve ilerlemenin teminatı olacağı ifadeleriyle Birliğin bu sürece verdiği önem vurgulanmıştır. Zirve'de, genişlemenin kapsamlı, kapsayıcı ve devamlılık arz eden bir süreç olduğu, bu sürecin, her aday ülkenin hazırlanma derecesine göre aşamalar halinde ilerleyeceği belirtilmiş, 10 MDAÜ ve Güney

¹⁹⁷ Murat Kavalalı, **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci, AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri**, (DPT, AB ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ekim 2005), s.25.

Kıbrıs için başlatılan katılım müzakerelerinde bütün bu ülkelerin aynı kriterler temelinde ve eşit şartlar altında AB'ye üye olmaya teşvik edildiği ifade edilmiştir.¹⁹⁸

22 Haziran 1995 tarihinde Romanya Birliğe üyelik başvurusunda bulunmuş ve 15 Şubat 2000 tarihinde de müzakerelere başlamıştır. Bulgaristan ise üyelik başvurusunu 14 Aralık 1995 tarihinde yapmış, 15 Şubat 2000 tarihinde de müzakerelere başlamıştır.

12-13 Aralık 2002 tarihlerinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde bir diğer önemli dönüm noktası olmuştur. Zirvede, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya, Estonya, Letonya, Litvanya, Slovenya, GKRY ve Malta ile yürütülen müzakerelerin sonuçlandırılmıştır. 16 Nisan 2003 tarihinde Atina'da Katılım Antlaşması'nın imzalanmasının ardından 10 aday ülke 1 Mayıs 2004 tarihinde Birlik üyesi olmuşlardır.

Beşinci genişlemenin ardından 16-17 Aralık 2004 tarihinde gerçekleştirilen AB devlet ve hükümet başkanları Zirve toplantısında aday ülke statüsünde bulunan Türkiye'nin siyasi kriterleri yeterli ölçüde yerine getirdiği belirtilmiş ve katılım müzakerelerine 3 Ekim 2005 tarihinde başlanması kararlaştırılmıştır. Zirve'de ayrıca genişleme, terörizm, 2007-2013 mali çerçevesi, özgürlük, güvenlik ve adalet alanı, dış ilişkiler vb. konular da ele alınmıştır.

AB Komisyonu, Bulgaristan ve Romanya için 13 Kasım 2002 tarihinde 2007 yılında Birliğe tam üye olabilmelerine ilişkin yol haritasını sunmuş, 25 Nisan 2005 tarihinde de Katılım Antlaşması'nı Lüksemburg'da imzalamıştır. Her iki ülke ile 2000 yılında açılan üyelik müzakereleri Aralık 2004'te tamamlanmıştır. Üyelikleri ise 1 Ocak 2007 tarihinde gerçekleşmiştir.

2.2-Avrupa Anlaşmaları

MDAÜ'lere yönelik ilk önemli karar 14-15 Aralık 1990 tarihinde Roma Zirvesi'nde alınmıştır. AB Konseyi bu Zirve'de MDAÜ'lere ilişkin bir mali yardım paketini yürürlüğe koymuştur.

AB, 1991 yılından itibaren geçiş ülkeleriyle "Avrupa Anlaşmaları" olarak adlandırılan ortaklık anlaşmalarını imzalamıştır. Avrupa Anlaşmaları'nın temel amaçları geçiş ülkelerini tam üyeliğe hazırlamak, AB piyasalarına giriş olanağı ve mali yardım sağlayarak bu ülkelerin içinde bulunduğu piyasa ekonomisine geçiş sürecini hızlandırmaktır. Avrupa Anlaşmalarında beş temel alanla ilgili düzenlemelere yer

¹⁹⁸ <http://www.ikv.org.tr/abgenislemesi.php> (erişim tarihi: 15.12.2006)

verilmiştir. Bunlar; malların serbest dolaşımı, iş gücünün, hizmetlerin ve sermayenin dolaşımı, rekabet politikasının benimsenmesi ve yasaların uyumlaştırılması, ekonomik işbirliği, mali işbirliğinin sağlanmasıdır.

Tablo 23: Avrupa ile İlişkilerin Süreci¹⁹⁹

Ülke	Avrupa Anlaşması	Tam Üyelik Başvurusu	Müzakere Başlangıç Tarihi	Müzakere Bitiş Tarihi	Üyelik
Kıbrıs	Aralık 1972	Temmuz 1990	Mart 1998	Şubat 2002	Mayıs 2004
Malta	Aralık 1970	Temmuz 1990	Şubat 2000	Şubat 2002	Mayıs 2004
Çek Cumhuriyeti	Ekim 1993	Ocak 1996	Mart 1998	Şubat 2002	Mayıs 2004
Estonya	Haziran 1995	Kasım 1995	Mart 1998	Şubat 2002	Mayıs 2004
Litvanya	Haziran 1995	Ekim 1995	Şubat 2000	Şubat 2002	Mayıs 2004
Letonya	Haziran 1995	Ekim 1995	Şubat 2000	Şubat 2002	Mayıs 2004
Macaristan	Aralık 1991	Mart 1994	Mart 1998	Şubat 2002	Mayıs 2004
Polonya	Aralık 1991	Nisan 1994	Mart 1998	Şubat 2002	Mayıs 2004
Slovenya	Haziran 1996	Haziran 1996	Mart 1998	Şubat 2002	Mayıs 2004
Slovakya	Ekim 1993	Haziran 1995	Şubat 2000	Şubat 2002	Mayıs 2004
Romanya	Şubat 1993	Şubat 1995	Kasım 2000	Aralık 2004	Ocak 2007
Bulgaristan	Şubat 1993	Şubat 1995	Kasım 2000	Aralık 2004	Ocak 2007

Kaynak: Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği web sayfası

2.3-Kopenhag Kriterleri

AB-MDAÜ ilişkileri, 21-22 Haziran 1993 tarihlerinde Danimarka Dönem Başkanlığı sonunda yapılan Kopenhag Zirvesi ile yeni bir döneme girmiştir. Bu Zirve’de MDAÜ’lerin AB üyeliğine aday olabilecekleri ilk kez ve en üst düzeyde vurgulanmış ve AB üyesi olmak isteyen MDA ülkelerinin, gerekli ekonomik ve siyasi koşulları yerine getirerek üyelik sorumluluklarını karşılamaları durumunda AB’ye katılabilecekleri ifade edilmiştir.

¹⁹⁹ <http://www.kobinet.org.tr/kosgebabm/yayinlar/genisleme.html> ;
<http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?pId=3&lang=0&prnId=1&fId=4&ord=0&docId=278&fop=1>

Kopenhag Zirvesi'nde tanımlanan ve ekonomik, siyasi ve topluluk müktesebatının kabulü ile ilgili "Kopenhag Kriterleri" olarak bilinen ölçütler, aday ülkelerin AB'ye üye olmak için yerine getirmeleri gereken koşullardır. Kopenhag Kriterleri üç başlık altında toplanmıştır. Bu kriterler;

-Siyasi Kriterler: Demokrasinin, hukukun üstünlüğünün, insan haklarının, azınlıkların korunmasının güvence altına alındığı istikrarlı bir kurumsal yapının oluşturulması.

-Ekonomik Kriterler: İşleyen bir pazar ekonomisine sahip olunması ve AB içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçlerine karşı konulabilecek kapasiteye sahip olunması.

-Topluluk Müktesebatına Uyum: Siyasi, ekonomik ve parasal birlik amaçlarına bağlılık da dahil olmak üzere, üyelik yükümlülüklerini üstlenme yeteneğine sahip olunmasıdır.

AB'ye katılım sürecinde Komisyon, aday ülkelerin Kopenhag kriterlerini karşılama yönünde kaydettikleri ilerlemeleri düzenli olarak izlemekte ve "İlerleme Raporu" ile ortaya koymuştur. "Katılım Ortaklığı Belgesi" ise aday ülkelerin üyelik yönünde gerçekleştirmeleri gereken tüm çalışmaları önceliklerine göre bir takvim çerçevesinde ortaya koymuştur. Her aday ülke, Katılım Ortaklığı Belgesi'nde belirtilen önceliklerin yerine getirilmesi ve AB müktesebatına uyum sağlanması için detaylı bir "Ulusal Program" hazırlamıştır.²⁰⁰

AB'nin üyesi olmak isteyen ülkelerden yalnızca demokrasi ve hukuk devleti prensiplerini benimsemeleri değil, bunları gerçekten günlük yaşamda uygulamaya koymaları beklenmektedir. Ayrıca, yargı, polis ve yerel yönetimler gibi resmi makamların etkin şekilde çalışmasını ve demokrasinin yerleşmesini sağlayan çeşitli kurumların sağlamlaştırılmasını da garanti altına almaları gerekir.²⁰¹

İşleyen bir pazar ekonomisinin varlığının ispatı bazı koşulların karşılanmış olmasını gerektirir. Bunlar:

-Talep ve arz arasındaki denge, piyasa güçlerinin serbest etkileşimi ile yaratılır ve fiyatlar serbest bırakılır.

-Pazara giriş ve çıkış engelleri yoktur.

-Mülkiyet haklarının düzenlenmesi dahil hukuk sistemi kuruludur. Kanunlar ve sözleşmeler uygulanabilir durumdadır.

²⁰⁰ <http://www.ikv.org.tr/abgenislemesi.php> (erişim tarihi: 15.12.2006)

²⁰¹ http://www.goksel.com/kopenag_kriterleri.htm (erişim tarihi: 22.12.2006)

-Makro ekonomik istikrar, fiyat istikrarı ve sürdürülebilir kamu finansmanı gerçekleştirilmiştir.

-Ekonomi politikası üzerinde geniş anlamda bir görüş birliği vardır.

-Finans sektörü, birikimlerin yatırıma yöneltilmesini sağlayacak yeterlilikte gelişmiştir.

Birlik içinde işleyen rekabetçi baskılar ve piyasa güçlerine dayanabilmek için minimum ekonomik rekabet düzeyi gereklidir. Göz önünde tutulması gereken önemli faktörler şunlardır:²⁰²

-Ekonomik birimlerin tahmin olunabilir ve tutarlı bir ortamda karar verebilmesini sağlayacak yeterlilik düzeyinde bir makroekonomik istikrar,

-Alt yapı (enerji, ulaşım ve telekomünikasyon), eğitim ve araştırma dahil uygun bedelde, yeterli miktarda insan ve fiziksel sermaye,

-Hükümetin ticaret politikası, rekabet politikası, devlet destekleri, tekel destekleri ile rekabeti etkileme derecesi,

-Üye ülkeler ile halen ticareti yapılan malların hacim ve mahiyeti,

-Ekonomide küçük firmaların oranı.

Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Slovenya ve Kıbrıs ile 31 Mart 1998'de katılım müzakereleri resmen başlatıldı. Müzakereler için yönelimler, Lüksemburg'da AB Konseyi tarafından belirlendi: Bu ülkelerle müzakereleri başlatma kararı, müzakerelerin aynı zamanda tamamlanacağı anlamına gelmemektedir. Başvuran ülkelerden her biri, hazırlık derecesine bağlı olarak, kendi temposunda ilerleyecektir. Her aday ülkenin kendi durumuna göre değerlendirilmesi ve üyelik yükümlülüklerini karşılayabilecek hale geldiğinde katılımı ana ilkedir. Müzakereler, Müktesebatın bütün alanlarını kapsayan 31 başlık temelinde, üye devletler ve her başvuran ülke arasındaki iki taraflı katılım konferanslarıyla yürütülmektedir.²⁰³

Üyelik başvurusu ile aday ülkeler Avrupa Birliği anlaşmasının hedeflerini, politik, ekonomik ve parasal birlik dahil kabul etmiş oldular. Katılma sonrasında hemen Euro'ya

²⁰² http://www.goksel.com/kopenag_kriterleri.htm (erişim tarihi: 22.12.2006)

²⁰³ **Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği**

<http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?pld=3&lang=0&prnId=1&fld=4&ord=0&docId=278&fop=1>
(erişim tarihi:08.09.2000)

katılmak olanak dışı ise de geçiş ülkeleri, merkez bankasının bağımsızlığını, ekonomik politikaların koordinasyonunu, istikrar ve büyüme hedeflerini sağlamak zorundadırlar. Geçiş ülkeleri, kamu sektörü açıklarının merkez bankası tarafından finansmanından vazgeçmek ve sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasını tamamlamak zorundadırlar. Son olarak, bir döviz kuru mekanizmasına katılmalı ve döviz kuru oynamalarından kaçınılmalıdırlar.

3- KATILIM ÖNCESİ ARAÇLAR : YARDIM PROGRAMLARI

AB, geçiş ülkelerine bu ülkelerde siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarı sağlamak ve bu ülkelerin tam üye olma kapasitelerini geliştirmek için genel bütçesinden bölgesel fonlar tahsis etmektedir. Bu fonların en önemlisi PHARE kısaltmasıyla anılan fondur. PHARE programına ek olarak, Avrupa Birliğine aday olan bölge ülkeleri için üyelik öncesi yardım çerçevesinde ISPA ve SAPARD kısaltmaları ile anılan programlar oluşturulmuştur. Avrupa Birliği'nin kendi üyelerine temin ettiği bölgesel destek fonlarına benzeyen bu iki program üye ülkeler arasında bölgesel uyumun sağlanmasını amaçlamaktadır.

TAIEX (Technical Assistance Information Exchange Office: Teknik Destek ve Bilgi Değişim Ofisi) kısa vadeli tavsiyeler için uzman sağlamaktadır. Eşleştirme uygulaması, teknik ve idari bilgi transferini teşvik etmek amacıyla Üye devletlerdeki bakanlıklar, bölgesel kuruluşlar, kamu kuruluşları ve meslek kuruluşlarından uzmanların, aday ülkelerdeki eşdeğer kurumlara uzun süreli geçici görevlendirilmelerini içermektedir.²⁰⁴

3.1-PHARE

AB, PHARE programını yürürlüğe koyarak bu ülkelerdeki demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini desteklemiştir. Program, MDA ülkelerini ekonomik dönüşüm ve demokrasinin güçlendirilmesi süreçleri yoluyla Avrupa Birliği üyeliği yükümlülüklerini üstlenmeye hazır olacakları aşamaya getirmek için destek olarak bağış şeklinde finansman sağlamaktadır.

1989 yılında Polonya ve Macaristan'a yönelik yürürlüğe giren program daha sonra Eylül 1990 tarihinde Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Yugoslavya ve Romanya'ya

²⁰⁴ <http://www.ikv.org.tr/maliisbirligi.php>

uygulanmaya başlanmıştır.²⁰⁵ PHARE, programın orjinal adının kısaltmasıdır. Poland and Hungary: Action for the Restructuring of the Economy (Polonya ve Macaristan: Ekonominin Yeniden Yapılandırılması Hareketi.)

Program başlatıldıktan sonraki iki yıl içinde ülke ve bütçe açısından genişletilmiştir: Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Makedonya, önceki Yugoslav Cumhuriyeti (FYROM), Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya. Üç aday olmayan ülke -Arnavutluk, FYROM ve Bosna Hersek- için PHARE, demokrasiye ve pazar ekonomisine geçişlerinde destek vermeyi sürdürmektedir.

PHARE programı, AB ye üye olmak için başvurmuş 10 MDA ülkesi için üyelik öncesi temel mali araç görevi üslenmiştir. Program kapsamında tahsis edilen fonların nasıl harcanacağı ülkelerin farklı yapıları, ihtiyaçları ve önceliklerine göre belirlenmiştir. Örnek vermek gerekirse, PHARE, Çek Cumhuriyeti'nde test laboratuvarlarının donatılmasını, Polonya'nın doğu sınırının bilgisayarlı sisteme geçirilmesini ve hijyen ve denetim standartlarında AB düzeyine erişilmesi için sütçülük sektörünün modernleştirilmesini finanse etmektedir. Program yatırımları özendirici ve serbest piyasa ekonomisi koşullarını teşvik etmeyi amaçlamıştır. Zaten MDA ülkelerinin piyasa ekonomisine geçmeleriyle birlikte AB ile olan ticaretleri de hızla artmaya başlamıştır.

AB programlarının PHARE'nin ortak ülkelerine açılması prensibi, Kopenhag Avrupa Konseyi'nde de kararlaştırıldı. Ayrıca, toplam PHARE bütçesinin yüzde 15'i kadar bir tutarın uluslararası finans kuruluşları ile birlikte önemli altyapı geliştirmelerinin ortak finansmanı için ayrılmasına izin verildi.

PHARE; geçiş ülkelerinin ekonomik ve politik açıdan planlı bir sistemden serbest bir pazar ekonomisine ve demokratik topluma geçişlerinde yardımcı olmayı hedeflemektedir. Program, bu ülke ekonomilerinin ve toplumlarının Batı Avrupa ülkeleri ve dünyanın geri kalan ülkeleriyle yeniden bütünleşmesini desteklemek amacıyla tasarlanmıştır.

İlk yıllarında program, aday ülkelerin ekonomik geçiş ve kurumsal reform süreçlerine destek verme üzerinde odaklanmıştır. Geçiş süreci ilerledikçe PHARE Programları'nın kapsamı daha uzun vadeli ekonomik gelişme ve yatırım gereksinimlerine hitap edecek şekilde genişlemiştir.

²⁰⁵ Murat Kavalalı, **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci, Avrupa Birliği-Romanya ilişkileri**, (DPT, AB ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, Şubat 2006), s.34.

Avrupa Birliği, PHARE programına 1995-1999 yılları arasında toplam 6,7 milyar Euro kaynak ayırmıştır. Bu kaynağın yüzde 70'i bölgesel kalkınma için gerekli yatırım projelerinin finansmanı için kullanılmıştır.

PHARE programı çerçevesinde desteklenen tüm yatırım projelerinin finansmanına projenin yer aldığı ülkenin kamu sektörünün de kaynak ayırması gerekmektedir. PHARE programının bir projeyi desteklemesi için söz konusu projenin en az 2 milyon Euro'luk bir maliyete sahip olması gerekmektedir.

Topluluk, bütünleşme sürecinin yalnızca mevzuat uyumunu içermediği, gerekli kurumsal yapılanmanın sağlanması, insan kaynakları ve işletme becerilerinin geliştirilmesiyle söz konusu mevzuatın etkin olarak uygulanmasının sağlanmasını da içerdiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda kamu görevlileri ve personeli ile özel sektörde faaliyet gösteren benzeri aktörlerin eğitimden geçirilmesi gerekmekte ve PHARE kaynaklarının %30'u, özellikle eşleştirme mekanizması (twinning) yoluyla, bu ihtiyaçların giderilmesi yönünde kullanılmıştır.

PHARE programı kaynaklarının %70'i ise yatırım desteğine aktarılmaktadır. Topluluk müktesebatının üstlenilmesi, aday ülkelerin en kısa sürede teşebbüslerini ve altyapılarını, Topluluk norm ve standartlarına uyumlaştırılması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, uzun geçiş dönemlerinin önüne geçebilmek için yapısal ve sosyal programlara, KOBİ kalkınmasına, Topluluk normlarının üstlenilmesine ve geniş ölçekli altyapı çalışmalarına yönelik olarak kaynak aktarımı söz konusudur. PHARE'nin yaklaşık üçte biri, adayların müktesebatı uygulama ve icra etme kapasitelerini arttıran kurum oluşturmaya tahsis edilmektedir.

Agenda 2000'de 2000-2006 dönemi içinde aday ülkelere yapısal yardım tahsis edilmesi ve bunun da esas olarak aday ülkelerin, özellikle ulaştırma ve çevre alanlarında, Topluluk altyapısı ve standartlarına yakınlaştırılmasında kullanılması önerilmiştir. 2000-2006 döneminde PHARE kapsamında yılda 1 milyar 577 milyon Euro hibe yardımı yapılması öngörülmüştür.²⁰⁶

Aday ülkelere 1997'den bu yana sığınma, göç ve vize politikalarıyla ilgili PHARE projeleri için yardımlar yapılmıştır. PHARE projelerinin yanısıra, 1998 yılından bu yana,

²⁰⁶ İktisadi Kalkınma Vakfı web sitesi-<http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1267> (Erişim tarihi:28.08.2006)

Odysseus programı kapsamında Üye ve aday ülkelerden yetkililere sığınma, göç ve sınır uygulamaları konularında eğitim verilmiş ve değişim programları gerçekleştirilmiştir.²⁰⁷

PHARE Programı'na katılabilen 10 ülkeden 8 tanesi Malta ve Kıbrıs'la birlikte 1 Mayıs 2004 tarihinde AB üyesi oldular. Sonuç olarak, her ne kadar sözleşmelerinin 2005 yılına, ödemelerin de 2006 yılına kadar devam ettirilmesi öngörülmüş olsa da, 2003 senesi bu ülkeler için katılım öncesi yardımın planlandığı son sene olmuştur.²⁰⁸

Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Makedonya önceden PHARE programı kapsamında destekleniyordu, ancak 2001'den bu yana AB'nin Sırbistan, Karadağ ve Hırvatistan'ı da içeren Balkan bölgesi programı CARDS kapsamında desteklenmektedirler.

3.2-ISPA

Mart 1999'da gerçekleştirilen Berlin Zirvesi'nde, ISPA Programı (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession: Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı) oluşturularak, aday ülkelerde çevre ve ulaştırma altyapı projelerinin finanse edilmesinde kullanılması öngörülmüştür. Programın Bütçesi 2000 - 2006 dönemi için yıllık 1.04 milyar Euro 'dur. ISPA programından yararlanan 10 ülke şöyledir: Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya.

ISPA Programı; adı geçen ülkelerdeki çevre ve ulaştırma altyapısının AB standartlarına getirilmesini amaçlayan ve maliyeti 5 milyon Euro'nun üzerindeki projelere verilmektedir. Örneğin; atık arıtma (Bydgoszcz, Polonya ve Győr, Macaristan), atık yönetimi (Peatri Neamt, Romanya), karayolu iyileştirmesi (Koridor IXB, Litvanya), demiryolu ıslahı (Bratislava-Senkvice demiryolu) gibi projelerdir. Aday ülkelerin ISPA'dan ne ölçüde yararlandırılacakları kriterlere göre belirlenmektedir. Bunlar; nüfus, kişi başına düşen GSYİH ve yüzölçümüdür.²⁰⁹

²⁰⁷ **Europe Refugees**, Quarterly Newsletter on European Affairs, BMMYK, Benelux ve Avrupa Kurumları Bürosu, Brüksel, Cilt 3, Sayı 2, Temmuz 2001

²⁰⁸ **Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu**

<http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=3&fId=4&prnId=14&hnd=1&docId=289&ord=13&fop=0> (erişim tarihi: 26.06.2006)

²⁰⁹ http://www.europa.eu.int/comm/enlargement/pas/envir_transp.htm(erişim tarihi: 05.09.2006)

3.3-SAPARD

Avrupa Birliği, Ortak Tarım Politikası paralelinde, Birliğe aday MDA ülkelerinin tarımsal altyapılarını geliştirmek amacıyla SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development) Programını uygulamaya koymuştur. Mart 1999'da gerçekleştirilen Berlin Zirvesi'nde, esas olarak tarımsal ve kırsal kalkınma projelerini finanse edecek SAPARD kapsamında, 2006 yılına kadar olan yedi yıllık dönem için yılda maksimum 520 Milyon Euro'luk bir bütçe saptanmıştır.²¹⁰ ISPA Programında olduğu gibi; Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya SAPARD programından yararlanan aday ülkelerdir.

Aday ülkelerin program kaynaklarından yararlandırılmaları ancak 2000 yılı ile Birliğe üye oldukları ana kadar geöen süre zarfında mümkün olabilecektir. Diğer taraftan, her aday ülkenin yararlandırılacağı miktar, çiftöi nüfusu, tarım alanı, satın alma gücünde kişi başına düşen GSYİH ve bölgenin kendine özgü koşulları gibi objektif kriterlere göre belirlenmektedir.

3.4- CARDS

Komisyon, CARDS Yönetmeliği vasıtasıyla Batı Balkan Ülkeleri Hırvatistan, Bosna Hersek, Arnavutluk, Makedonya ve Yugoslavya'yı (Sırbistan ve Karadağ) finansal olarak desteklemektedir.²¹¹ AB mali desteğinin amacı söz konusu ülkelerin politik, ekonomik ve kurumsal gelişiminin gerçekleştirilmesi ve AB temel taşlarını oluşturan değerlere ve modellere entegrasyonunun sağlanmasıdır.

Sağladığı yıllık mali destek yaklaşık 1 milyar Euro 'ya ulaşan Program, Makedonya'nın rehabilitasyonu, yeniden yapılandırılması ve ekonomik gelişimine yardımcı olunması amacını taşıyan geniş kapsamlı bir yardım paketini içermektedir. Bu çerçevede, Komisyon işbirliğini yerinde tesis edebilmek amacıyla Priştina/Kosova'da bir temsilcilik açmıştır.²¹²

²¹⁰ Aynı(erişim tarihi: 05.09.2006)

²¹¹ The European Commission and EU policy towards South East Europe, <http://www.seerecon.org/gen/ecrole.htm> (Erişim tarihi: 11 Ocak 2007)

²¹² <http://www.atonet.org.tr/turkce/distic/abyardim.htm>(erişim tarihi: 11 Ocak.2006)

Tablo 24: Katılım Öncesi Araçları Kapsamında MDAÜ'lerin Yararlandırılacakları Kaynaklar²¹³ (Milyon Euro)

	1990-1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
PHARE	6.767	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560
SAPARD		520	520	520	520	520	520	520
ISPA		1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040
TOPLAM	6.767	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120

Kaynak: Berlin Zirvesi Başkanlık Bildirisi, 24-25 Mart 1999

Tablo 25: Katılım Sonrası (2004 sonrası) Mali Yardım (Milyon Euro)²¹⁴

2004-2006	
Ortak Tarım Politikası	4,682
Bölgesel Kalkınma	5,110
Yapısal Politikalar	21,746
İç politikalar:	Toplam: 4,256
Halihazırdaki politikalar	2,642
Kurumsal yapı	380
Schengen	858
Nükleer güvenlik	375
İdari	1673
Nakit akış	2398
Geçici bütçe ayarlaması	987
Toplam	40852

Kaynak: Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu

Topluluğun aday ülkelere sağladığı katılım öncesi yardımlar arasında Avrupa Yatırım Bankası (The European Investment Bank-EIB) ve uluslararası mali kuruluşlardan tahsis edilecek fonlar da bulunmaktadır. Ocak 1997- Ocak 2000 dönemi için EIB kaynaklarından 7 Milyar Euro'luk hibe sağlanmış ve bu kaynakların aday ülkelerdeki öncelikli yatırım alanlarında kullanılması öngörülmüştür. Topluluk müktesebatının üstlenilmesi ve entegrasyonun güçlendirilmesini hedefleyecek projeler arasında özellikle çevre koruma,

²¹³ Berlin Zirvesi Başkanlık Sonuçları, 24-25 Mart 1999

²¹⁴ Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu

<http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=3&fId=4&prnId=14&hnd=1&docId=289&ord=13&fop=0> (erişim tarihi: 26.06.2006)

ulaştırma, telekomünikasyon ve enerji hatları, sınai rekabet edebilirlik ve bölgesel kalkınma üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Ayrıca Komisyon'un Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (European Bank of Reconstruction and Development-EBRD) ve Dünya Bankası ile imzaladığı Mutabakat Zaptı kapsamında 1998-1999 döneminde 1.8 Milyar Euro civarında bir kaynağın ulaştırma ve çevre alanlarındaki projelere aktarılması mümkün olabilmektedir.

3.5- Topluluk Programlarına ve Ajanslarına Katılım

Aday ülkelerin Topluluk programlarına katılması, katılım öncesi stratejinin kilit bir özelliğidir. Merkezi ve Doğu Avrupa'daki tüm aday ülkeler, özellikle eğitim, meslek eğitimi, gençlik, araştırma, enerji, çevre, küçük ve orta büyüklükte işletmeler ve kamu sağlığı konularında Topluluk programlarına katılmışlardır. Çoğu durumda ve aday ülkelerin isteği üzerine bu katılımın finansmanına PHARE katkıda bulunmaktadır. 1998-1999 döneminde, aday ülkelerde 16.000'den fazla öğrenci ERASMUS programından yararlanmış ve 34.000 öğrenci YOUTH programına katılmıştır.²¹⁵

Socrates-Erasmus programı 32 ülkenin kullanımına açıktır: 27 üye ülke, 3 Avrupa Ekonomik Bölgesi Ülkeleri(İzlanda, Liechtenstein ve Norveç) ve 2 aday ülke (Türkiye ve Hırvatistan)²¹⁶ 1987-88'den 2003-2004'e kadar 1 milyondan fazla üniversite öğrencisi Erasmus'tan faydalanmış ve 2199 üniversite yada yüksek öğrenim birimi programa katılmıştır. AB'nin Socrates-Erasmus bütçesi 2000-2006 dönemi için toplamda yaklaşık 950 milyon € olmuştur, bunun yaklaşık 750 milyon € öğrenciler için kullanılmıştır.²¹⁷

3.6- AB Mali Perspektifinde Yeni Katılım Öncesi Araç - IPA (2007-2013

Dönemi)

AB Komisyonu'nun teklifi uyarınca, Konsey 17 Temmuz 2006 tarihinde yeni bir Katılım Öncesi Mali Aracın (IPA - Instrument for Pre-Accession) kurulmasını öngören tüzüğü kabul etmiştir.²¹⁸ Böylece AB 1 Ocak 2007 sonrasında Katılım Öncesi Yardım Paketini tek bir araç altında toplamaktadır.

²¹⁵ Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği - 4 Ocak 2001

²¹⁶ Avrupa Komisyonu Resmi Web sitesi

http://ec.europa.eu/education/programmes/llp/erasmus/what_en.html (Erişim tarihi: 27.01.2007)

²¹⁷ Aynı

²¹⁸ http://ec.europa.eu/enlargement/financial_assistance/ipa/index_en.htm

2007-2013 mali perspektifinde “Global Bir Aktör olarak AB” başlığı altında yer alan ve yürürlükteki beş mali yardım programı olan PHARE, ISPA, SAPARD, Türkiye Katılım Öncesi Mali Yardımı ve CARDS’ın 1 Ocak 2007 itibariyle yerini alacak olan IPA, aday ülkeler Türkiye, Hırvatistan ve Makedonya’ya ayrıca potansiyel aday ülkeler olarak değerlendirilen Batı Balkan ülkelerine-Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ ve Sırbistan-yönelik harcamaları kapsayacaktır. Böylece yardımdan yararlanacak bölgeler tanınmış aday ülkeler ve potansiyel aday ülkeler olmak üzere iki kategoriye ayrılacaktır.²¹⁹

Yeni Katılım Öncesi Araç, kurumsal yapının güçlendirilmesi, bölgesel ve sınır ötesi işbirliği, bölgesel kalkınma, insan kaynaklarının geliştirilmesi, kırsal kalkınma alanlarına odaklanacaktır.²²⁰ IPA, söz konusu ülkelere 2007-2013 arasında kabul edilen bütçe uyarınca 11.468 milyar Euro değerinde mali yardım sağlayacak, yardım miktarı aynı süre içinde yıldan yıla artış gösterecektir.²²¹ Bu program çerçevesinde destekler özellikle kurumsal yapılanma ile yatırımlar alanlarına yönelmiştir. Bu program çerçevesinde Türkiye'ye ödenmesi beklenen miktarlar aşağıdaki gibidir.

Tablo 26: IPA kapsamında Türkiye'ye Ödenmesi Beklenen Miktarlar

Yıl	Öngörülen Miktar (milyon €)	Ödenmesi Beklenen Miktar (milyon €)
2007	1.523	382
2008	1.744	867
2009	1.854	1.384
2010	2.115	1.828
2011	2.455	2.059
2012	2.613	2.288
2013	2.746	6.242

Kaynak: The European Commission and EU policy towards South East Europe,
<http://www.seerecon.org/gen/ecrole.htm>

4-AVRUPA YATIRIM BANKASI

1999 tarihli Bakanlar Konseyi, Şubat 2000-Ocak 2007 dönemi için MDAÜ'lere yönelik 9,280 milyon Euro'luk Avrupa Yatırım Bankası (AYB) kredi paketini kabul etmiştir. Katılım öncesi mali yardımın etkinliği Uluslararası finansman kuruluşlarının fonlarının da

²¹⁹ <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/e50020.htm> (Erişim tarihi:11.01.2007)

²²⁰ The European Commission and EU policy towards South East Europe,
<http://www.seerecon.org/gen/ecrole.htm> (Erişim tarihi: 11 Ocak 2007)

²²¹ İktisadi Kalkınma Vakfı
<http://www.ikv.org.tr/maliisbirliigi.php> (erişim tarihi: 26.12.2006)

kullanılmasıyla artırılabilir²²². Bu çerçevede, Avrupa Komisyonu Mart 2000 tarihinde Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD), Uluslararası Finans Kuruluşu (IFC), Kuzey Yatırım Bankası (NIB), Kuzey Çevre Finansman Kuruluşu (NEFCO) ve Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası (CEB) gibi kuruluşlarla karşılıklı işbirliği anlaşmaları imzalayarak aday ülkelere yönelik finansman olanaklarının kolaylaştırılmasını sağlamıştır. Avrupa Yatırım Bankası, AB hedeflerine hizmet amacıyla, Avrupa Komisyonu ile çok yakın ilişkide çalışır ve diğer uluslararası finans kuruluşlarıyla da işbirliği yapar.

Merkezi Avrupa, Baltık ve BDT ülkeleri dahil 25 ülke serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecine başladıklarında, IMF de dahil çok çeşitli kaynaklardan dış yardım görmüşlerdir. 1990 ların başına kadar bu 25 ülkenin tamamı resmen IMF üyesi olmuşlardır. Çok kısa bir süre sonra, genel olarak bu ülkelerin tamamı IMF'den finansal yardım talebinde bulunmuşlar ve bu yardımları da almışlardır ve de almaya devam etmektedirler.²²³

AYB, Baltık ülkelerinin AB ile entegrasyonunu destekleyen projeleri 1990'dan bu yana finanse etmektedir. 1 Mayıs 2004 tarihinde AB'ye üye olmalarından sonra, AYB, Baltık ülkelerinin istikrarlı kalkınmalarını ve rekabet edebilirlik güçlerini geliştirmeyi desteklemektedir. Bu süre içinde, AYB Estonya'ya 363 milyon €, Letonya'ya 639 milyon € ve Litvanya'ya 455 milyon € kredi kullanmıştır. AYB'nin katılım öncesi mali desteği, aday ülkelerde, özellikle Topluluk mevzuatına uyum ve AB ile entegrasyonu kolaylaştıracak projelere yatırımı içermektedir. Bunların çoğu AYB yerel partner bankaları aracılığıyla ulaşım, telekomünikasyon, enerji, çevre, kırsal kalkınma ve KOBİ'lerin desteklenmesi gibi projeler için kullanılmıştır.²²⁴

PHARE çerçevesinde en önemli ortak finansman aracı, 1999 yılında EBRD ile ortaklaşa başlatılan KOBİ finansmanıdır. AYB, bu finansman aracına 2001 yılında CEB (Council of Europe Development Bank-Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası) ve KfW (Alman Yatırım Bankası) ile birlikte katılmıştır. 2000 yılından bu yana ISPA, AYB ve diğer

²²² **Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu** (erişim tarihi: 25.12.2006)
<http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=3&fId=4&prnId=14&hnd=1&docId=289&ord=13&fop=0>

²²³ Metin Meriç, Geçiş Sürecinde Türk Cumhuriyetleri'nde IMF'nin Rolü
<http://www.tdcif.org/sempozyum/poster/4.doc> (Erişim tarihi:26.12.2006)

²²⁴ **Avrupa Yatırım Bankası, European Investment Bank loans in the Baltic States**, Publication Date: 14/12/2006

<http://www.eib.org/publications/publication.asp?publ=251> (erişim tarihi:22.12.2006)

finansman kuruluşlarının altyapı çalışmalarının ortak finansmanında en çok işbirliği yaptıkları katılım öncesi finansal araç olma özelliğini taşımaktadır.²²⁵

5- AVRUPA BİRLİĞİNDE YAŞANAN SIKINTILAR VE YENİ GENİŞLEMELERE BAKIŞ

29 Mayıs 2005 ve 1 Haziran 2005 tarihlerinde AB'nin iki kurucu ülkesi olan Fransa ve Hollanda'da yapılan referandumlar sonucunda Avrupa Anayasası'nın başarısızlığa uğraması AB içinde genişleme ve derinleşme ile ilgili sıkıntılar getirmiş ve sınırlarını tanımlamaya yönelik tartışmalara yol açmıştır.

AB Komisyonu tarafından 18 Aralık 2006 tarihinde açıklanan Euro Barometre'nin²²⁶ son araştırmasına göre, AB vatandaşlarının sadece yüzde 33'ü, AB'nin iyi yönde ilerlediğini düşünüyor. Euro Barometre verilerine göre kamuoyunda AB'nin gidişatını iyi bulanların başında Litvanya (% 57), Slovenya (% 56) ve Polonya (% 55) geliyor. Bu oran Fransa'da % 22'ye, İngiltere'de % 24'e, Almanya'da % 28'e, Lüksemburg ve İtalya'da % 29'a, Avusturya'da % 30'a ve Finlandiya'da % 32'ye düşüyor.²²⁷

Eski üye ülkelerde yaşayan vatandaşlar göç ve işsizlik dahil birçok sebepten genişlemeye sıcak bakmamaktadırlar. AB'de genişlemeye yönelik tereddütler artmakta ve bu bağlamda genişlemeye yönelik destek oranı da gittikçe azalmaktadır. Euro Barometre'nin araştırmasına göre AB vatandaşlarının % 46'sı AB'nin gelecek yıllarda genişlemesinden yana görüş bildiriyor. Bu oran Almanya'da % 30, Avusturya'da % 31 ve Fransa'da % 34 seviyesindedir.²²⁸

14-15 Aralık 2006'da Brüksel'de gerçekleştirilen AB Zirvesi'nde liderler AB'nin genişleme politikasına ilişkin "Üç C" politikasını benimsemişler ve bundan sonraki genişlemelerin bu politika çerçevesinde gerçekleştirilmesini kararlaştırmışlardır. 3-C kuralı; İletişim (Communication-Genişlemeyi halka anlatma), güçlendirme (Consolidation-AB kurumlarının yeni adayların üyeliği öncesinde güçlendirilmesi) ve şartlılık ilkesi

²²⁵ Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu (erişim tarihi: 25.12.2006)
http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=3&fId=4&prnId=14&hnd=1&docId=289&ord=13&fop=0

²²⁶ **Standard Eurobarometer** 66: Autumn 2006

²²⁷ **AB'nin yaşadığı sıkıntılar ve Türkiye-AB ilişkilerine etkisi**, Erhan Akdemir
http://www.abhaber.com/haber_sayfasi.asp?id=15276, (erişim tarihi: 25.12.2006)

²²⁸ **Standard Eurobarometer** 66: Autumn 2006

(Conditionality-Adayların bütün kriterleri eksiksiz yerine getirmesinin denetlenmesi) anlamına gelmektedir.²²⁹

6- MDA ÜLKELERİNİN SANAYİDE KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLERİ

Avrupa İstatistik Enstitüsü Eurostat'ın gerçekleştirdiği araştırma sonucunda, MDA ülkelerinin çoğunun giysi ve mobilya gibi değişik ürünlerin üretiminde yoğunlaşmış, ulaşım araçları ve makine ithal ettikleri kaydedilmiştir. MDAÜ'lerin üretimlerinin önemli bir bölümünü ihraç ettiği ve iç tüketiminin bir bölümünü ithal ederek karşıladığı ürünler hesaplanarak, bu ülkelerin AB ülkeleriyle olan karşılaştırmalı üstünlükleri (comparative advantage) hakkında elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir.²³⁰

Sermaye yoğunluğu yüksek makine ve ulaşım araçları üretiminde altı ülke öne çıkmaktadır. Enerji jeneratörleri, ihtisaslaşmış makineler, genel sanayi makineleri, ofis aletleri, telekomünikasyon aletleri, elektrikli teçhizatlar, yol araçları ve diğer ulaşım araçlarını kapsayan bu alanda, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya, Estonya, Malta ve Güney Kıbrıs'ın karşılaştırmalı üstünlüğü vardır.

AB ülkelerinden otomotiv üreticilerinin Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Slovenya'daki iyi eğitilmiş ucuz işgücünden yararlanmak için üretimlerini bu ülkelere kaydırmaları sonucunda, bu ülkelerin yol araçları üretiminde üstünlüğü bulunmaktadır. Slovenya ve Malta, elektrikli teçhizatlar, Estonya ve Macaristan, telekomünikasyon aletleri alanlarında ihtisaslaşmıştır. Macaristan'ın ise ofis aletleri ve enerji jeneratörlerinde üstünlüğü bulunmaktadır. Giyim ve mobilya gibi emek yoğunluğu yüksek sektörlerde AB ile karşılaştırıldıklarında, bütün MDA ülkelerinin üstünlüğü söz konusudur.

Malta ve Romanya ayakkabı üretiminde ihtisaslaşmıştır. Polonya, Romanya, Slovenya ve Estonya'nın ise mobilya sektöründe, Türkiye'nin iplik, kumaş ve giysi üretiminde üstünlüğü vardır.

²²⁹ http://www.abhaber.com/haber_sayfasi.asp?id=15276, AB'nin yaşadığı sıkıntılar ve Türkiye-AB ilişkilerine etkisi, Erhan Akdemir (erişim tarihi: 25.12.2006)

²³⁰ **Avrupa Birliği'ne Aday Ülkelerin Sanayide Karşılaştırmalı Üstünlükleri**, Gülçin Karadeniz 23 Temmuz 2001, Brüksel TS/BXL/01-41
http://www.abhaber.com/belgeler/blg_00051.asp

Metal ürünlerde Slovakya ve Bulgaristan karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Piyasa ekonomisine geçişten önce var olan ağır sanayi altyapısının Slovakya ve Bulgaristan'ın özellikle demir ve çelik ürünlerindeki üstünlüğüne önemli katkıları olmuştur. Ham madde ihracatı Baltık ülkelerinin ekonomilerinde önemli rol oynamaktadır. Baltık ülkeleri, özellikle kereste, metal ürünleri (Letonya hariç) ve petrol ihracatında önde gelmektedir. Bu ülkeler Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'dan gelen ham maddelere limanlarından geçiş hizmetleriyle petrol için arıtma hizmetleri sunmaktadır. Türkiye ve Macaristan'ın gıda maddelerinde karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmaktadır.

7-MDA ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE'DE GENEL DEMOGRAFİK EĞİLİMLER VE GÖÇ

Avrupa Birliği'nin 1995 ve 1999 yılları arasındaki bölgesel verilere dayanarak gerçekleştirdiği araştırmaya göre, MDA ülkelerinin nüfuslarında genel olarak bir azalma, AB ülkelerinde ise yavaş artış yaşanmaktadır. AB'ye göç, AB'deki hafif artışın en önemli etkenidir. AB ülkelerinin düşüş yaşanan bölgelerindeki azalma oranları bile, MDAÜ'de yaşanan oranlar kadar yüksek değildir. AB ve diğer MDA ülkeleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye'deki AB ve MDAÜ'ye göre yüksek olan doğurganlık oranı azalmaktadır. Bu oranın azalmasının devam edeceği ve 2040-2050 yıllarında Türkiye nüfusunun 90 milyon civarında durağanlaşacağı öngörülmektedir.²³¹

MDAÜ bölgelerinin %75'inde nüfus azalmaktadır. Yıllık değişim oranları Bulgaristan'ın Smolyan bölgesinde -%1.32 ile Slovakya'nın Vychodne Slovensko bölgesinde +%0.32 arasında yer almaktadır. Ortalama değişim -%0.27 olarak saptanmıştır. Dolayısıyla, MDAÜ' nün nüfusu genel olarak küçülmektedir.²³² Dışa göç ve düşük doğurganlık nüfus azalmasının önemli nedenlerindedir. Ancak doğal doğurganlık oranlarının sıfırın üstünde olduğu bölgelerde bile görülen nüfus azalması ancak dışa göçle açıklanabilmektedir. Bazı bölgelerde ise ölüm oranları doğum oranlarından yüksektir.

Bölgesel nüfusun yaş yapısına göre Romanya ve Macaristan'ın bölgelerinin çoğunda nüfus azalmaktadır. AB ortalamalarına göre yüksek olan bebek ölüm oranları bu bölgelerde

²³¹ **Avrupa Birliği ve Aday Ülkelerde Genel Demografik Eğilimler**, Gülçin Karadeniz Temmuz 2001 – Brüksel Ts/Bxl/01-37

http://www.abhaber.com/belgeler/blg_00052.asp (erişim tarihi:25.12.2006)

²³² Aynı, (erişim tarihi:25.12.2006)

nüfusun kendisini yenilemesini engellemektedir. Ağırlıklı olarak yaşlı nüfus yapısına sahip bölgelerde, ölüm oranları yüksek, doğurganlık düşüktür.

Tablo 27: Geçiş Ülkelerinin Nüfusları (Milyon)- 2001²³³

Bulgaristan	8,1
Hırvatistan	4,6
Çek Cumhuriyeti	10,3
Macaristan	10
Polonya	38,7
Romanya	22,3
Slovakya	5,4
Slovenya	2
Makedonya	2
Arnavutluk	3,4
Bosna-Hersek	4,3
Moldova	4,3
Beyaz Rusya	10
Ukrayna	49,3
Letonya	2,4
Litvanya	3,7
Estonya	1,4
Rusya Federasyonu	145,4
Gürcistan	5,4
Tacikistan	6,2
Türkmenistan	5,4
Özbekistan	25
Kazakistan	14,9
Kırgızistan	4,7
Ermenistan	3
Azerbaycan	8,1

Kaynak: EBRD Data, Economies in Transition, The World Bank, 2004, s.51.

Türkiye'nin nüfusu ise artmaktadır. 1997'de gerçekleştirilen nüfus sayımına göre, Türkiye'nin nüfusu 63 milyondur. 1990 yılındaki nüfus sayımında %2.2 olarak ölçülen artış hızı, 1997 yılında %1.5 olarak hesaplanmıştır. Kentleşme oranı %63'tür. Köyden kente, gelişmiş bölgelere iç göç vardır. Türkiye'de kentleşme oranı son 20 yılda önemli derecede artmış ve AB ülkelerindeki oranlara ulaşmıştır. İç göç, büyük şehirlere doğru yönelmiştir. Türkiye, Avrupa ülkeleri içinde Almanya'dan sonra nüfusu en yüksek ikinci

²³³ EBRD Data, Economies in Transition: An OED Evaluation of World Bank Assistance, Alice C.Galenson, Operations evaluation studies, The World Bank, 2004, s.51.

ülkedir.²³⁴Türkiye'nin nüfusunun AB'nin geleceği için bir fırsat mı yoksa bir dezavantaj olduğu tartışma konusudur. TÜSİAD tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'deki 65 yaş üstü nüfusun 2025 yılında iki katına çıkacağı saptanmıştır.

Tablo 28: Türkiye'de Nüfusun Yaş Grupları İtibariyle Dağılımı (1000 kişi)²³⁵

Yaş Grubu	2000	2010	2025
0-4	6,586	6,640	6,651
5-14	13,149	13,175	13,304
15-64	43,440	51,808	60,140
65+	3,659	4,655	7,919
Toplam	66,834	76,278	88,014

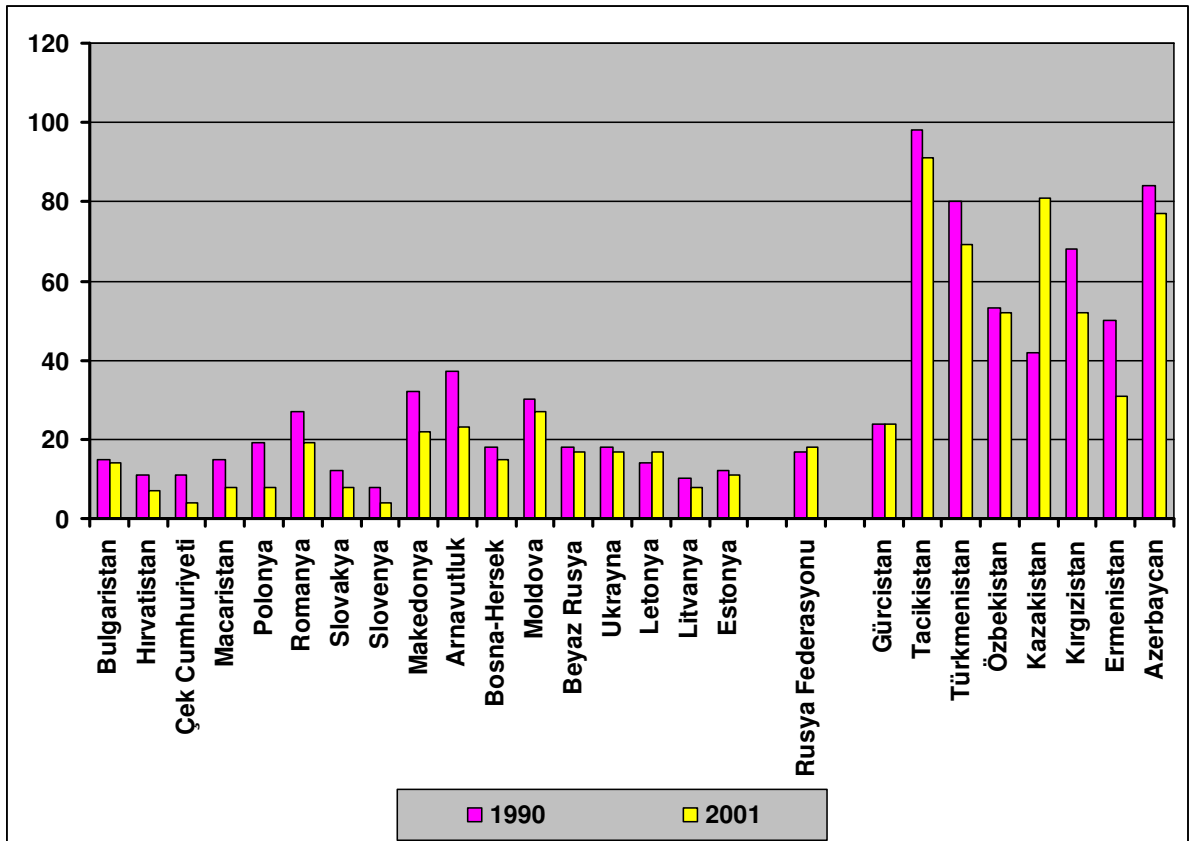
Kaynak: Türkiye'nin Fırsat Penceresi: Demografik Geçiş Süreci ve Sonuçları, TÜSİAD, 1998

²³⁴ Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde AB Ülkeleri ve Diğer Aday Ülkeler Karşısında Türkiye'nin Durumu, (TİSK Kıyaslama Raporu, Ekonomik ve Sosyal Alanlarda Seçilmiş 80 Gösterge, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayın no:202, Kasım 2000), s.50-51.

²³⁵ Türkiye'nin Fırsat Penceresi: Demografik Geçiş Süreci ve Sonuçları, TÜSİAD, 1998

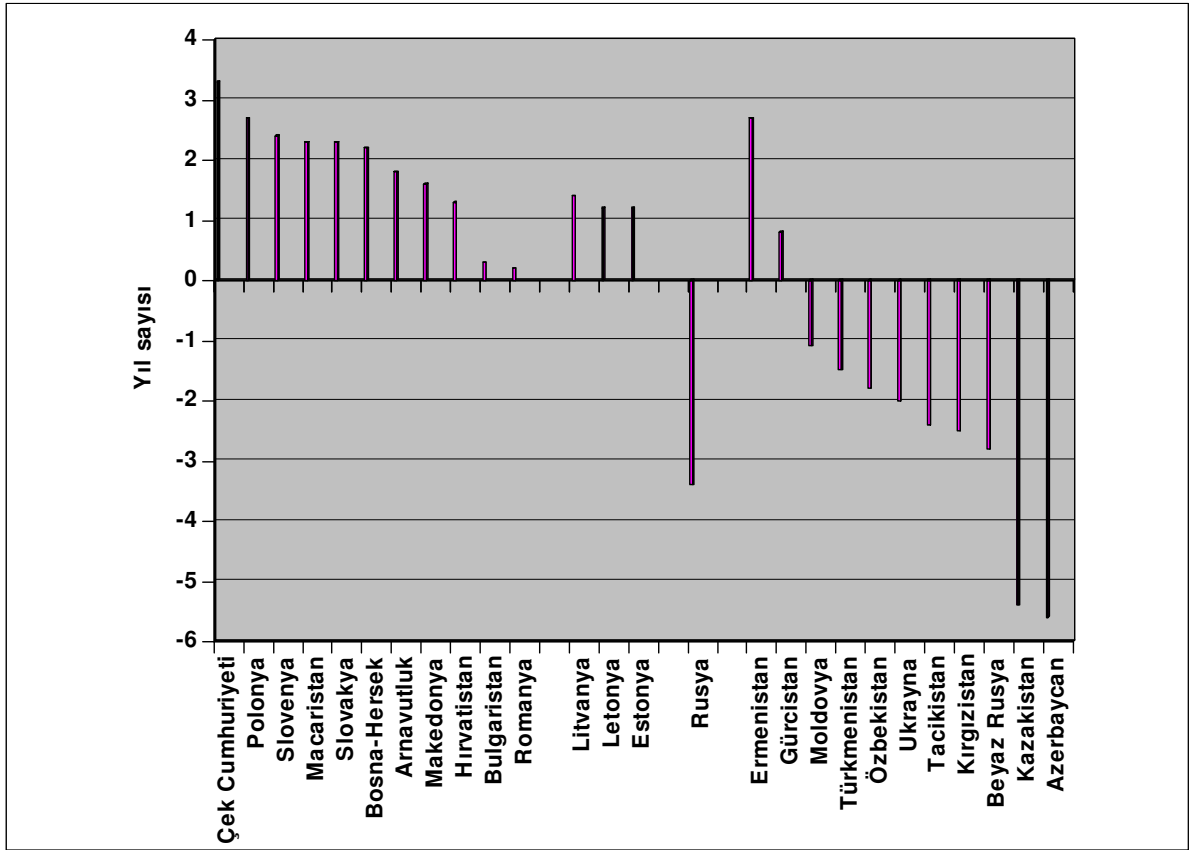
Grafik 11 ve Grafik 12, geçiş ülkelerindeki bebek ölüm oranları ve ortalama yaşam süresi beklentisiyle ilgili bilgi vermektedir. Bebek lmleri 1990 yılında BDT lkelerinde çok yüksek seviyelerdedir. 2001’de halen çok yüksek olmakla birlikte, bebek ölümleri bütün geçiş ülkelerinde azalmıştır. Ancak yaşam süresi beklentisi MDA ve Baltık lkelerinin tümünde yükselirken, Ermenistan ve Gürcistan hariç, diğer BDT lkelerinin tümünde düşmüştür. Bu süre özellikle Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya’da ciddi şekilde kısılmıştır.

Grafik 11: Bebek lm Oranları (Her 1000 doğum için)- 1990-2001

Kaynak: şekil kaynaktaki verilere dayanarak çizilmiştir. Economies in Transition, The World Bank, 2004, s.50., World Development Indicators

Grafik 12: Ortalama Yaşam Beklentisinde Değişmeler, 1990-2001²³⁶

Kaynak: Şekil kaynağa dayanarak yeniden çizilmiştir. Economies in Transition, The World Bank, 2004, s.7.

8-GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE EMEKLİLİK SİSTEMİ REFORMLARI

Polonya ve Macaristan, gerek geçiş ekonomileri olmaları gerekse bu süreç içinde özel emeklilik programlarını emeklilik sistemlerine entegre eden ülkeler olmaları nedeniyle dünyada dikkat çeken ülkelerin başında gelmektedir. 20. yüzyılın sonunda yaptıkları emeklilik sistemi reformları ile Polonya ve Macaristan, özellikle Dünya Bankası öncülüğünde dünyanın pek çok ülkesinde hayata geçirilmek istenen özel emeklilik programlarının uygulayıcıları arasına katılmışlardır.

Özel emeklilik programları; ABD, Kanada, Almanya, İsveç, Hollanda, İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde gönüllülük esasıyla; Şili, Arjantin, Kolombiya gibi Latin Amerika

²³⁶ Economies in Transition, The World Bank, 2004, s.7.

ülkelerinde ve Macaristan ve Polonya gibi Doğu Avrupa ülkelerinde zorunluluk esasıyla faaliyet göstermektedir.

Her iki ülkede de yapılan reformlarla, kamu sosyal güvenlik sistemi krizden çıkarılarak hem bireylerin yaşlılık dönemlerinde daha rahat yaşamalarını sağlamak, hem de ekonomide yaşanan dönüşümün özel emeklilik fonlarında birikecek fonlarla hızlandırılması ve sermaye piyasalarının gelişiminin istikrara kavuşturulması amaçlanmıştır.²³⁷ Doğu Avrupa'daki geçiş ekonomilerinden Polonya'da 1999'dan itibaren yürürlüğe giren yeni emeklilik sistemi, 31 Aralık 1948'den sonra doğanlar için eski sistemin yerini almıştır. Yeni sistemde geçiş süreci, üç yaş grubunda sınıflandırılmıştır:

-30 yaşının altındaki vatandaşlar, hem kamu ayağına hem de özel ayağa katkı yaparak yeni karma sisteme katılmak zorunda bırakılmıştır.

-30-50 yaş arasındakiler, yeni ulusal belirli katkı planına katkı yapma zorunluluğunda bulunmakla beraber, özel emeklilik fonlarına katkı yapmayı 30 Eylül 1999 tarihine kadar tercih edebilmişlerdir.

-50 yaş üzeri olan vatandaşlar ise, eski dağıtım sisteminden emekli olmaya devam edeceklerdir.²³⁸

Temmuz 1997'de yasalaşan ve 1 Ocak 1998'de yürürlüğe giren Macaristan'ın yeni emeklilik sistemi, Polonya örneğinde olduğu gibi üç ayaktan oluşmaktadır. Karma yapılı yeni emeklilik sisteminde ağırlıklı olan dağıtım esaslı kamu programına ek olarak zorunluluk esaslı karışık bir emeklilik seçeneğine sahip fonlu yeni bir ayak daha oluşturulmuştur. Herkes için zorunlu olan ilk ayak, tümüyle işverenlerin kısmen de çalışanların katkılarıyla ve dağıtım yöntemiyle finanse edilmektedir. Kadınlarda 55, erkeklerde 60 olan emekli yaşı 2008'de 62 olacaktır. İkinci ayak, zorunluluk esasıyla ve tümüyle çalışanların katkılarıyla finanse edilen bireysel emeklilik hesaplarına dayalı emeklilik fonlarından oluşmakta ve üçüncü ayak olarak varolan gönüllü ortak emeklilik fonlarına benzemektedir 1994 yılında kurulmuş olan üçüncü ayak, büyük vergi muafiyetinin bulunduğu ve yaşlılık günleri için kişiyi daha fazla tasarruf yapmaya zorlayan, gönüllü bir özel emeklilik ayağından oluşmaktadır. Diğer bir deyişle, Macaristan emeklilik sistemi; küçültülmüş ve dağıtım esaslı kamusal birinci ayaktan;

²³⁷ Suat Uğur, **Geçiş Ekonomilerinde Emeklilik Sistemi Reformları**, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, s.298. <http://iibf.kou.edu.tr/ceko/armaganlar/turanyazgan/10.pdf> (Erişim tarihi: 20 Aralık 2006)

²³⁸ Annamaria Marossy, "General Overview Of The Hungarian, Czech and Polish Pension Systems", OECD Private Pensions Conference 2000, Private Pensions Series No: 3, OECD, 2001, s. 127, Suat Uğur, s.290'daki alıntı.

zorunlu, fonlu, özel yönetimli ve belirli katkılı ikinci ayaktan; gönüllü, fonlu ve özel yönetimli üçüncü ayaktan oluşmaktadır.

Diğer taraftan emeklilik maaşı krizi, Avrupa'nın kamu maliyesinde gelecek 40 yılda büyük bir soruna yol açacak gibi görünmektedir. Avrupa Maliye Bakanlarına sunulan rapora göre, demografik değişimdeki tehlikeli durum Avrupa'yı %2.2'lik büyümeden 2031-50'de %1.3'e düşürebilir.²³⁹

AB Hükümetleri hızla yaşlanan nüfusa yönelik reform çabaları göstermek zorundadırlar. 2010'a kadar hızla artacak emekli sayısı ve yaşam süresi beklentisindeki sürekli artış, Avrupa'nın bugün her yaşlı vatandaş için 4 çalışandan, 2050'de sadece 2 çalışana düşmesi anlamına gelmektedir. Eğer politikalar değişmez ve aynı kalırsa, AB'nin potansiyel büyüme oranı 2030'da yarıya düşmüş olacaktır. Emeklilere ayrılan harcamaların miktarı, sağlık ve uzun dönemli bakım giderleri artınca, kamu maliyesi ciddi sorunlarla yüzyüze gelecektir. Polonya, kamu emeklilik programından özel emeklilik sistemine geçmiş ve kamu emeklilik harcamalarında ciddi bir düşüş yaşamıştır. Polonya hariç, yaşla ilgili harcamalar diğer MDA ülkelerinde GSMH'nin %5'inden daha fazla artacaktır. Macaristan ve Slovenya'nın, 2050 yılında emeklilik harcamalarında çok büyük artışlar olacağı öngörülmektedir. Bu oran, Macaristan için GSMH'nin %6.7'si iken, Slovenya için %7.3'üdür.²⁴⁰

9- GEÇİŞ ÜLKELERİNİN AB İÇİNDE SERBEST DOLAŞIMI

AB'nin bazı güçlü ve zengin 'eski' üyeleri, iş piyasalarını Doğu Avrupa'dan gelecek işçilere kapatmak eğilimindedirler. Almanya ve Avusturya bu niyetlerini 2011'e kadar sürdürmek istiyorlar. Bu kısıtlamalar 1 Mayıs 2004'te üye olan MDA ülkeleri için 2+3+2 yıllık süreçler için belirlenmişti. İlk iki yıllık süreç 30 Nisan 2006'da dolmuştur ve üyeler kapılarını yabancı işçilere açıp açmayacaklarıyla ilgili görüşlerini bildirmişlerdir. Üye ülkeler Mayıs 2009'da bu konuyla ilgili yeniden görüş bildirmek zorundadırlar. 1 Ocak 2007'de AB'ye olan Bulgaristan ve Romanya vatandaşları da 2+3+2 sistemine dahillerdir. Bunun

²³⁹ **The Financial Times**, "Long-term threat of EU pensions crisis 'easing'" By George Parker in Brussels, Published: February 12 2006
<http://www.ft.com/cms/s/365d70d8-9bf1-11da-8baa-0000779e2340.html>

²⁴⁰ **Europe needs more reforms to be able to cope with raising age-related costs**, Brussels, 13 February 2006
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/150&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

anlamı şudur; AB'nin 27 üyesi arasındaki bütün işçi hareketleri sınırlamaları 1 Ocak 2014'ten itibaren kaldırılacaktır.²⁴¹

Günümüzdeki uygulamalar aşağıdaki şekildedir.²⁴²

- Kısıtlamaları en az 3 yıl daha sürdürmek(2009'a kadar): Almanya ve Avusturya
- Kısıtlamaları önümüzdeki 3 yılda yavaş yavaş kaldırmak-sektör bazında (2009'a kadar): Belçika, Danimarka, Fransa, Lüksemburg, Hollanda
- İş piyasasını açmak/kısıtlamaları kaldırmak: Finlandiya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Portekiz, İspanya, İsveç, İngiltere.

1 Ocak 2007 genişlemesinde, birçok eski AB üyesi emek piyasalarını Romanya ve Bulgaristan'a açma konusunda isteksizdir. AB-15 ülkelerinden İsveç ve Finlandiya hariç, diğerleri Bulgar ve Romen işçilere emek piyasalarını kapatmışlardır. AB-10 ülkeleri ise (1 Mayıs 2004'te üye olan MDAÜ'ler), Malta ve bazı kısıtlamalar öne süren Macaristan hariç, emek piyasalarını Bulgaristan ve Romanya'dan gelecek işçilere açmışlardır.

---

²⁴¹ **Free movement of labour in the EU-25**, Published: Thursday 23 September 2004 | Updated: Thursday 11 January 2007, (Erişim Tarihi: 21.01.2007)

<http://www.euractiv.com/en/enlargement/free-movement-labour-eu-25/article-129648>

²⁴² Aynı, (Erişim Tarihi: 21.01.2007)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1990'da çözülmesiyle 73 yıllık Sovyet düzeni sona ermiştir. Sonrasında ortaya çıkan yeni devletler planlı ekonomik düzeni terk ederek, piyasa ekonomisine yönelmişlerdir. Sosyalist kalkınma modeli, ağır sanayilerin gelişmesine ve yatırımların uyarılmasına dayalıydı ancak tüketim artışı yavaştı. Yaşam standardındaki düşüşler, sosyal tatminsizliğin artmasına neden olmuştur. Bu ülkelerde, yatırımlar genel üretim artışından daha hızlı artmaktaydı ve bir tür büyüme yorgunluğu söz konusuydu. 1980'lerin sonlarında durgunluğa yakalanan Sovyet ekonomileri, geçiş sürecinin başlarında durgunluk ve enflasyonu bir arada yaşamışlardır.

Sosyalist düzende, ekonomide karar verici aynı zamanda devleti yönetenler olduğundan, kararlar ekonomik göstergeler yerine politik amaçlara göre verilmiştir. Politik karar alışı israf, hantallık ve laçkalıklarla birleşerek harcamaları arttırmış ve maliyetleri yükseltmiştir. Ekonomik etkinlikten uzaklaşmıştır.

İflasın olmaması, yumuşak bütçeleme, maliyet minimizasyonuna önem vermeme, firma büyüklüğü, kararların tepeden alınması, firma düzeyinde inisiyatifin azlığı, teknolojik gelişmelere ayak uyduramama, sübvansiyonun firmalar için yaşam tarzı olması gibi etkenler birbirini etkilemiştir. Rekabetin yokluğu nedeniyle, kalite yerine nicelik öne çıkmıştır. Kalitesiz mal üretimi dış ticarete rekabeti kötüleştirmiştir. Dış ticaretin yarısı sistem içinde yapılmıştır.

MDA, BDT ve Baltık ülkelerinin her biri bir birinden farklı başlangıç koşullarında geçişle yüz yüze kalmışlardır. Her birinin başlangıçta sahip oldukları kişi başına gelir ve doğal kaynakları, Avrupa Birliğine coğrafi ve kültürel yakınlıkları daha sonraları büyüme performanslarını da etkilemiştir. Bu koşulların birçoğu için Merkezi Avrupa Ülkeleri daha elverişli konumda olduklarından, BDT Ülkelerinden daha hızlı bir şekilde ekonomik büyümede iyileşme gerçekleştirmişlerdir.

1989 ve 1990'da geçişin nasıl olması gerektiği oldukça yoğun tartışma konusu olmuştur. Bazı iktisatçılar aşamalı geçişi, bazıları ise şok terapinin gerekli olduğunu savunmuşlardır. Gerçekte, geçiş için yeterli kurumlar ve yeni yasalar yoksa liberal düzenlemeler ve özel mülkiyet beklenenlerin gerçekleşmesini sağlamamaktadır.

Geçiş sonrasında komünist partilerin aynen veya değişik biçimlerde iktidara geldiği ülkelerde geçiş daha yavaş ve sorunlu olmuştur. Buna karşılık diğerlerinin iktidara geldiği

ve liberalleşmenin gerçekleştiği ülkelerde geçiş daha hızlı olmuştur. Piyasa ekonomisi reformları ve liberalizasyonda hızlı ülkeler, büyüme konusunda, yavaş ve geri reformcu ülkelere göre daha başarılı olmuşlardır. Hızlı reformcu ülkelere Polonya'yı geri reformcu ülkelere Romanya'yı örnek verebiliriz. Geçiş ekonomilerinin büyüme performansını belirleyen en önemli faktör bir bakıma yapısal reformlardaki başarı düzeyleridir. Süreci aşamalı veya şok terapi biçiminde gerçekleştirmiş ülkelerin büyüme performansları farklılık göstermiştir. Baltık ülkeleri ile Merkezi Avrupa ülkelerinde ekonomik büyümedeki iyileşmenin, BDT ülkelerine göre daha erken başlamasının nedeni, ekonomik istikrar ve yapısal reformlarda sağlanan başarıdır.

Hızlı ve dengeli büyüyen ülkelerde, GSYİH'daki özel sektörün payı, yavaş ve dengesiz büyüyen ülkelerdeki özel sektörün payına göre daha yüksek olmuştur. Özel sektöre daha fazla yer veren ve özelleştirme konusunda hızlı davranan ülkeler elverişli konumda olmuşlardır.

BDT ülkelerinde piyasa ekonomisi ve demokrasi yerleşmemiş, rant sağlama ve yolsuzluğa dayalı fırsatlar ortaya çıkmıştır. Fırsatlardan yeni zenginler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan yeni zenginler reformların ileriki safhalarına direnip mafya gibi davranarak bir yeraltı ekonomisi, tekeli rekabet eksik liberalizasyon gibi unsurları yaratmışlardır. Bunların sonucu olarak da büyüme yavaşlamış ve mali istikrar çökme noktasına gelmiştir. Bu anlamda, Post komünist ülkelerde piyasa reformları ile demokratikleşme arasında pozitif bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Demokratik olarak gelişmiş ülkelerde yapısal reformlar daha başarılı sonuçlar vermiştir. Daha zayıf demokratikleşme düzeyine sahip ve otoriter rejimli ülkelerde; ekonomik reformlar, ekonomik büyüme ve piyasa liberalizasyonu bakımından daha zayıf başarılar gerçekleşmiştir. Ekonomik sistem değişikliği kurumsal yapı değişikliğiyle beraber, zihniyet, gelenek ve davranış değişikliğini de gerektirmektedir. Planlı sistemde yaşayan bireylerde girişimcilik ruhu da gelişmemiştir.

Enflasyonla ilgili istikrarın sağlanmasının, büyüme üzerinde olumlu etkileri vardır. Sabit kur rejimini uygulayan ülkeler, diğerlerine göre daha hızlı büyümüşlerdir. Elverişsiz başlangıç koşulları büyümeyi olumsuz etkilemesine rağmen, reform politikalarının izlenmesinde benimsenen yöntem ve piyasa reformlarının sürdürülmesindeki kararlılık büyüme üzerinde daha etkili olmuştur

John Williamson tarafından 1989 yılında Washington Uzlaşması olarak adlandırılan uluslararası mali ve siyasi kesimler tarafından da onaylanan politikalar, geçiş ekonomileri

için de önerilmiştir. Washington Uzlaşmasının öngördüğü politikalar geçiş ekonomilerinde beklenildiği gibi yeterli bir büyüme ve yüksek bir yaşam standardı sağlamamıştır. Washington Uzlaşmasının kısmi başarısızlığının nedeni, piyasa kurumlarının varlığına dayalı olmasıydı. Oysa geçiş ekonomileri sürecin başlangıcında piyasa kurumlarının oluşturulmasını ihmal etmişlerdir. Bu sebepten henüz olgunlaşmamış piyasa yapılarında uygulanan liberalizasyon ve özelleştirme, kalıcı bir büyüme yerine ekonomide daralmaya sebep olmuştur. Geçiş sürecindeki ekonomiler planlı ekonominin kurumlarını ve bireylerin eski tutum ve davranışlarını değiştirecek bir toplumsal değişimi, sürecin başında gerçekleştiremedikleri için Washington Uzlaşmasının piyasa ekonomisine tam geçişi öngören önlemleri başarılı olamamıştır.

Serbest piyasa mekanizması yoluyla ekonomik etkinliğin sağlanabilmesi için piyasalarda rekabet ve tam enformasyonun varlığı gereklidir. Geçiş sürecindeki ülkeler, batı ekonomilerinden sağladıkları reform programlarının ve piyasa ekonomisinin geliştirilmesine ilişkin kolaylıklar sayesinde, batının ekonomik ve politik sistemiyle yakınlaşarak, geçiş sürecini daha kısa sürede tamamlamışlardır. Geçiş sürecinde yapılan düzenlemelerin başında fiyatların serbest bırakılması, özelleştirme, piyasaya giriş ve diğer düzenlemeler, dış ticaretin serbestleştirilmesi, bankacılık reformu, finansal piyasaların kurulması gelmektedir.

Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet, piyasa ekonomisinin temelidir. Özel mülkiyet haklarının tanınması ve özelleştirme, geçiş sürecinin sadece bir parçasıdır. Özelleştirmenin yeniden yapılanmaya yönelik diğer reformlardan bağımsız bir şekilde tek başına yapılması, piyasa ekonomisine geçişi sağlamayacaktır. Rusya'da, Ukrayna'da veya diğer bazı Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi devlet otoritesinin azaldığı ve mafyanın öne çıktığı bir yapı ortaya çıkabilecektir. Bu tür sonuçları önlemek amacıyla özelleştirmenin diğer reformlarla birlikte yapılması zorunludur. Ayrıca özelleştirme süreci şeffaf, rekabete ve yabancı katılımcılara açık olmalıdır. Özelleştirme yönteminde ülkelere ve sektörlere göre değişen uygulamalar söz konusudur. İlk sahiplerine iade, doğrudan devir, kupon karşılığı özelleştirme, yöneticilere devir, borsada satış, yabancılara satış, doğrudan satış gibi yöntemler izlenmiştir. Geçiş ekonomilerinin her birinin başlangıçtaki altyapılarının birbirinden farklı olması dolayısıyla, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırma ve özelleştirmeyi gerçekleştirmedeki başarıları da farklı düzeylerde olmuştur.

Özelleştirmeler sonucu ortaya çıkan özel sektörün sağlıklı işleyebilmesi için; iyi çalışan bir hukuk sistemi, yeterli kurumsal altyapı, vergi ve rekabete yönelik düzenlemelerin

bulunması gerekmektedir. Özellikle özelleştirme ve liberalleşme gibi radikal reform politikalarının başarısı için, politik yozlaşma, rüşvet, kayırmacılık gibi yolsuzlukların önüne geçilmesi, en aza indirilmesi gereklidir. Özelleştirmenin istihdam yaratacağı düşüncesi, birçok kişinin işsiz kalmasıyla sonuçlanmıştır.

Geçişin yaşandığı ilk yıllarda fiyatların serbest bırakılmasını, enflasyon rakamlarının ani yükselişi takip etmiştir. Reformları hızlı uygulayan ülkelerde genellikle bir süre sonra enflasyon oranı çarpıcı şekilde düşmüştür. MDA ülkeleri genel olarak eski SSCB ülkelerinden daha düşük enflasyon rakamlarına sahiptir. MDA ülkelerinde reformları hızlı bir şekilde erken uygulayan ülkeler geç başlayanlardan daha başarılı oldular. Son yıllarda tek haneli enflasyon, Avrupa'daki geçiş ekonomilerinin genel bir özelliği haline gelmiştir. Bu düşük enflasyon oranlarının, AB standartlarının gerektirdiği şekilde uzun vadede korunması büyük önem taşımaktadır. Enflasyon hedeflemesi adı verilen yeni bir yaklaşım çerçevesinde, enflasyonun kontrol altında tutulması, para politikalarının son yıllarda öncelikli hedefi haline gelmiştir.

MDA ülkeleri BDT ülkelerine göre daha kısa süre komünist rejim altında kalmışlardır. Bu süre MDA ülkelerinde ortalama 43 yıl iken, BDT ülkelerinde ortalama 73 yıldır. MDA ülkeleri, eski Sovyetler Birliği ülkelerine göre reform programlarına daha erken bir aşamada başlamışlardır ve sanayi sektörünün payı daha yüksektir. Bu ülkelerin gelişmiş Batı Avrupa ülkelerine coğrafi yakınlıkları da önemli bir avantaj olmuştur. Doğrudan yabancı sermaye girişi daha fazla sağlanmıştır. MDA ülkeleri doğal kaynaklar bakımından daha kıt olmalarına rağmen beşeri sermaye bakımından daha zenginlerdir.

MDA ülkeleri erken reformcu ülkeler olarak 1992'den itibaren hızla büyümeye geçerken, geç reformcu ve elverişsiz başlangıç koşullarına sahip BDT ülkeleri, yeterli düzeyde ve sürdürülebilir bir büyüme trendi yakalamakta zorlanmışlardır. Tüm geçiş ekonomileri, reform programlarına erken başlayanlar dahil, başlangıçta ekonomik daralma ve resesyona yaşamışlardır. Geçiş ülkeleri, geçişin ilk yıllarında yaşanan resesyona etkilerini, uluslararası finans ve yardım kuruluşlarının desteği ile atlatmaya çalışmışlardır. Bu sayede reformların kısa dönemli maliyetleri azaltılmıştır. Parasal istikrar ve reformlar, büyüme üzerinde doğrudan pozitif yönden etkilidir.

Geçiş aşamasında hızla gerçekleşen bir diğer gelişme para ve bankacılık alanında olmuştur. Bazı kamu bankaları özelleştirilmiş, yabancı bankaların girişine izin verilmiştir. AB'ye entegrasyon çalışmaları ile finansal sisteme getirilen liberalizasyon ve

özelleştirmeler, bankacılık sektörüne yabancı katılımını yükseltmiştir. Dönüşüm aşamasındaki önemli adımlardan biri de, bütçe açıklarının finanse edilmesini engelleyebilme gücüne sahip olması için merkez bankasının bağımsızlığının sağlanabilmesidir.

1990 lardan sonra “açıklık ve şeffaflık” politikalarını benimseyen geçiş ekonomileri, FDI çekebilme yarışına oldukça geç bir zamanda başlamışlardır. Süre olarak bu yarışta geç kalmalarının yanı sıra, geçiş sürecinin ilk beş yılında bütün ülkeler için önemli sosyo-ekonomik sıkıntıların yaşanması, FDI’lar açısından bu ülkelerin tercih edilmeme sebepleri arasında sayılmıştır. Ancak, başta MDA ülkeleri olmak üzere, geçiş ekonomilerinin 1995’lerden sonra yakaladıkları politik ve ekonomik istikrar ile özelleştirme uygulamaları, geçiş ekonomilerini yabancı yatırımcılar için cazip hale getirmiştir. Özelleştirme ve yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkinin belirgin bir şekilde görüldüğü Polonya, Macaristan, Çek ve Slovak Cumhuriyetleri’nde 1994 yılından itibaren, özelleştirme sürecinin hız kazanmasına paralel olarak, yabancı sermaye yatırımlarında önemli oranda artış kaydedilmiştir. Bu yatırımların bir sebebi de AB ile olan yakınlıktır. Bu avantaj, MDAÜ’lere, BDT ülkeleri ile kıyaslanamayacak üstünlükler sağlamıştır. BDT ülkeleri için FDI’ların arzu edilen büyüme etkilerini ortaya koyabilmesi için başta politik ve ekonomik istikrarın sağlanması önem arz ederken, uygun yatırım ortamı için gerekli altyapı ve beşeri şartların tesis edilmesi de gerekmektedir. Geçiş ekonomilerinde ücretler düşük tutulabilir böylece yüksek kar oranları yabancı sermayeyi çeker ve yatırım oranını artırır.

Eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ekonomik bağın zayıflaması ve enflasyonla mücadele tedbirlerinin ilk uygulamalarının yapılmasıyla birlikte, yatırımlarda ve tüketici taleplerinde hızlı bir düşüş yaşanmıştır. Yeni kurulan özel yatırımlar yeterli istihdam olanakları sağlayamamıştır. Diğer taraftan yüksek oranda işten çıkarmalar kamu işletmelerinde çalışanları olumsuz etkilemiştir. İşsizlik; politik sistemin 1989’daki dönüşümü, ekonomik sistemin değişimi ve bu ülkelerin mallarına Eski Sovyet Cumhuriyetlerinden gelen talepteki düşüşün sonucu ortaya çıkmış ve hızla büyümüştür. Sistem dönüşümü yaşayan geçiş ekonomilerinde kamunun işveren olma ve koruyucu olma rollerinin sona ermesi, yüksek işsizlik oranlarını da beraberinde getirmiştir.

Yolsuzluk ve şeffaflık bakımlarından zayıf notları bulunan ve ekonomik kalkınma ile refah düzeyi bakımından AB ülkelerinden oldukça geride bulunan MDA ülkelerinin AB’ye tam üyelikleri bir bakıma siyasi bir tercihin sonucudur. Soğuk savaş dönemi boyunca

ayrı kalmış ortak kültür değerlerine sahip MDA ve Batı Avrupa ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, soğuk savaş sonrası dünyasında yeniden bir araya gelme ve denge arayışına girmişlerdir. Böylece soğuk savaş dönemi boyunca, uzun yıllar batı tarafından tehdit olarak algılanan Sovyet düzeni ve komünizm bir bakıma savuşturulmuştur. AB ülkeleri, himayesine aldığı ülkelerle gerek NATO seviyesinde, gerek ABD, gerekse dünya ile ilişkilerinde, genişlettiği etki alanı ile daha güçlü bir konuma gelmiştir.

IMF, Dünya Bankası ve AB Komisyonu geçiş ülkelerindeki makroekonomik istikrar ve yapısal reformları desteklemişlerdir. Birçok geçiş ülkesi çok hızlı bir şekilde fiyat ve ticaret liberalizasyonunu başarmış, özelleştirme süreci büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Finans sektörü ile kamu sektörü reformları, sosyal koruma, girişimcilik ve rekabet politikalarında olumlu gelişmeler görülmüştür.

MDA ülkelerinde geçiş durgunluğu görece olarak daha yüzeyseldir. GSYİH ortalama %15'ten daha az düşmüş, kişi başına gelir ilk on yıl sona ermeden birçok ülkede düzelmeye başlamıştır. Oysa, yoksulluk ve eşitsizlik birçok BDT ülkesinde bekleneninde üstünde artış göstermiştir. Piyasa ekonomisi kurallarına işlerlik kazandırmayı başaran MDA ülkelerinin, reform uygulama konusunda yetersiz görülen BDT ülkelerinden daha fazla yabancı yatırım çekerek, hem daha erken hem de daha büyük oranlarda büyümeye başlamıştır. Bunlara bağlı olarak MDA ülkeleri işsizlik oranlarını azaltıp, hayat standartlarını da yükselterek sosyal huzursuzlukları önlemişlerdir.

Dünya Bankası, IMF ile birlikte finans sektörünün geçişini sağlamak için; makroekonomik istikrar, yasal ve düzenleyici çerçeve, muhasebe sistemi ve bankacılık sistemi gibi gerekli unsurlardaki temel anlayışı birçok geçiş ülkesinde oluşturmaya çalışmıştır.

Günümüzde, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığın değerini yeterince anlayamadıkları, gerekli düzenlemeleri yapamadıkları, siyasi, politik ve ekonomik alanda büyük bir başarıya ulaşamadıklarını görmekteyiz. Orta Asya, Sovyetler Birliği'nin Avrupa kısmı kadar sanayileşmemiş ve gelişmemiştir. Bu nedenle, bağımsızlığın ardından bazı eski sosyalist ülkeler merkezi planlamaya göre örgütlenmiş, gelişmiş bir ekonomik yapıyı serbest piyasa ekonomisine dönüştürmek için uğraşırken, BDT ülkeleri hem serbest piyasaya geçmek hem de ekonomik gelişmeyi hızlandırmakla meşguldüler.

Joseph Stiglitz'e göre, komünist ülkelerin piyasa ekonomisine geçişleri, son yüzyılın en büyük ekonomik deneyimlerinden biridir. Ancak sonuçta Çin ve Vietnam'ın başarılarına

bakıldığında, eski Sovyetler Birliği ülkelerinin durumu zenginlik ve başarılar getireceğine fakirlik, eşitsizlik ve hayal kırıklığı getirmiştir. Diğer taraftan, AB'nin destekleriyle MDA ülkeleri dünya ekonomisi ile entegre olmuşlardır. Ekonomik, sosyal ve demokratik süreçte az zamanda çok önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir. Bu ülkelerin AB'ye üyelikleri onları dünya ekonomisinde sağlam bir yere oturtmuştur.

MDAÜ ve BDT Ülkelerinin sahip oldukları kuvvetli ve zayıf yanları, ayrıca dışsal fırsat ve tehditleri SWOT analizi ile özetleyecek olursak;

Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri İçin SWOT Analizi

Kuvvetli Yönleri

- Gelişmiş Batı Avrupa Ülkelerine Coğrafi Yakınlık
- AB ülkeleri ile ortak kültür değerleri
- BDT Ülkelerine göre daha kısa süreli komünist rejim altında yaşama (ortalama 43 yıl)
- Reformlara erken başlama
- Başlangıçtaki elverişli ekonomik koşullar
- Reform sürecinde komünist partilerin iktidardan uzak tutulması
- Liberalleşmeye açık toplum
- Zihniyet, gelenek ve davranış değişikliğine hızlı uyum
- Gelişen girişimcilik ruhu
- Hızlı ve ilerici reformlar
- Ekonomik istikrar ve yapısal reformlarda başarı
- Başarılı özelleştirme süreci
- Özel sektörün yüksek payı
- Reformlar sonucu yerleşmiş piyasa ekonomisi
- Reformlar sonucu yerleşmiş demokrasi
- Enflasyonda istikrarın sağlanması
- Batı ekonomileri, özellikle AB'nin yardımları ve yardım programları
- Batı ile güçlü ekonomik ve politik ilişkiler
- Sanayi sektörünün yüksek payı
- Zengin beşeri sermaye

Zayıf Yönleri

- Bazı ülkelerdeki yüksek işsizlik

Fırsatlar

- Yoğun yabancı sermaye girişi
- AB ile entegrasyon ve AB üyeliği
- Küreselleşme

Tehditler

- AB'ye doğru göç
- Enflasyon oranlarını AB standartlarının gerektirdiği şekilde uzun vadede korumak

Bağımsız Devletler Topluluğu İçin SWOT Analizi

Kuvvetli Yönleri

- Zengin Doğal Kaynaklar

Zayıf Yönleri

- Gelişmiş Avrupa ülkelerine coğrafi uzaklık
- Başlangıçtaki elverişsiz ekonomik koşullar
- Aynen yada değişik biçimlerde iktidara gelmiş komünist partiler
- Yavaş ve geri reformlar
- Ekonomik istikrar ve yapısal reformları uygulamada başarısızlık
- Özel sektörün düşük payı
- Piyasa ekonomisinin tam yerleşmemesi
- Reformlara geç başlama
- MDA Ülkelerine göre daha uzun süreli komünist rejim altında yaşama (ortalama 73 yıl)

Fırsatlar

Küreselleşme (doğru politikalarla)

Tehditler

- Yolsuzluğa dayalı ortam
- Mafya düzeni
- Yer altı ekonomisi
- Tekelci rekabet koşulları
- Otoriter rejimler
- Zayıf demokratikleşme düzeyi
- Zayıf devlet otoritesi
- Politik yozlaşma
- Rüşvet
- Kayırmacılık
- Yüksek işsizlik
- Yüksek enflasyon

Özellikle Polonya, Slovakya ve Bulgaristan gibi bazı MDA Ülkeleri işsizlik sorununu çözmek için daha etkin politikalar geliştirmelidir. Böylece ülkelerinden AB'ye doğru olan göçü engelleyebilecek ve refahı artırabileceklerdir. BDT ülkeleri ise daha demokratik bir anlayışı benimseyip, etkin ve istikrarlı hükümetleri işbaşına getirmelidir. Aksi takdirde yolsuzluk ve politik yozlaşmadan kurtulmaları ve vatandaşlarının güvenlerini kazanabilmeleri mümkün olmayacaktır. Zihniyet ve davranış değişikliğinin sağlanabilmesi ancak hükümetlerin istikrarıyla devamlı kılınabilir. BDT ülkeleri ekonomik düzelmeyi sağlamak ve refahı artırmak için zengin doğal enerji kaynaklarını etkin kullanmalıdır. Doğru enerji kaynakları politikası sayesinde dünya üzerindeki jeopolitik önemini sağlamlaştırabilecektir. Ayrıca doğru entegrasyon politikalarıyla küreselleşmenin nimetlerinden faydalanmak da mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Albertini, J.M. **Ekonomik Sistemler, Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm**, Çeviren: Prof.Dr. Cafer Unay, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1990
- Algan, Neşe ve Mustafa Ildıracı, **Orta Asya Ülkelerinde İşgücü Piyasası ve İstihdam Politikaları**, First International Manas University Conference in Economics, Bişkek
- Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, Dünya Yayıncılık, 7. Baskı, Ekim 2000
- Aray, Osman ve B.Baykal Eyyuboğlu, **The New Independent States of Inner Asia and Turkey's Policy**, NIRA, Research Output, Vol.12, No.1, 1999
- Armaoğlu, Fahir. **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Cilt I:1914-1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8.Baskı, Ankara, 1992
- Aslund, Anders, Peter Boone and Simon Johnson, **Escaping the Under-Reform Trap**, IMF Staff Paper, Vol.48, Special Issue, 2001
- Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde AB Ülkeleri ve Diğer Aday Ülkeler Karşısında Türkiye'nin Durumu**, TİSK Kıyaslama Raporu, Ekonomik ve Sosyal Alanlarda Seçilmiş 80 Gösterge, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Yayın no:202, Kasım 2000
- Berlin Zirvesi Başkanlık Bildirisi**, 24-25 Mart 1999
- Biçerli, Mustafa Kemal, **İşsizlikle Mücadelede Aktif İstihdam Politikaları**, T.C.Anadolu Üniversitesi Yayınları No 1563, İİBF Yayınları No 184, Eskişehir, 2004
- Bishop, Kate. **Employment and Unemployment in the New EU Member Countries**, Labour Market Trends, July 2004, 112,7;ABI/INFORM Global, 2004
- Blanchard, Oliver. **The Economics of Post-Communist Transition**, Clarendon Press, 1997
- Brodsky, Melvin M. **Public Service Employment Programs in Selected OECD Countries**, Monthly Labor Review; ; 123, 10; ABI/INFORM Global., 2000
- Çolak, Ömer Faruk ve Naim Ardor; **Üretim ve İşsizlik Sorununun Çözümü için Kurumsal Yaklaşım**, Güçlü ve Büyük Türk Ekonomisi İçin Üretim ve İstihdam Politikaları Araştırma Yarışması (Ödül Alan Eserler İkincilik Ödülü), TİSK Yayınları, 2003
- Değer, M. Kemal. ve Ö. Selçuk Emsen, **Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Panel Veri Analizleri (1990-2002)**, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, 2006

Ekonomi Ansiklopedisi, Milliyet, 1991

Elster, J. C.Offe ve U.K.Preuss, **Institutional Design in Post-Communist Societies**, Cambridge University Press, 1997

Eren, Ercan ve Melike Bildirici, **On Yıl Sonra Post Sosyalist Ülkeler: Plan mı, Piyasa mı?**, 4. Erc METU Conference in Economics, September 13-16 2000, Ankara

Eren, Ercan ve Melike Bildirici, **Post Sosyalist Ülkelerde Geçiş Sorunları: Başarı ve Başarısızlıklar**, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Mart 2001

Ertürk, İsmail. **Son Küresel Gelişmeler Işığında AB ve Türkiye Ekonomileri**, Foreign Policy, Eylül/Ekim/Kasım 2005

Europe Refugees, Quarterly Newsletter on European Affairs, BMMYK, Benelux ve Avrupa Kurumları Bürosu, Brüksel, Cilt 3, Sayı 2, Temmuz 2001

European Bank for Reconstruction and Development-EBRD, **Transition Report**, 2004

Fischer, Stanley and Ratna Sahay, **The Transition Economies After Ten Years**, NBER Working Paper 7664, April 2000

Göze, Ayferi. **Siyasal Düşünce Tarihi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1983

Griffiths, A.ve S. Wall. **Applied Economics**, Tenth Edition, Pearson Education, Londra, 2004

Havrylyshyn, Oleh and Thomas Wolf, **Determinants of Growth in Transition Countries, Finance and Development**, June 1999

Hayami, Yujiro. **From the Washinton Consensus to the Post-Washington Consensus: Retrospect and Prospect**, Asian Development Review, 2003, Vol. 20, No.2

Hernandez-Cata, Ernesto. **Price Liberalization, Money Growth and Inflation During the Transition to a Market Economy**, IMF Working Paper, 76, June 1999

Hiç, Mükerrerem. **Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye**, 3.Baskı, İstanbul, 1979

Historically Planned Economies, A Guide to the Date, Featuring Economies of the Former Soviet Union, A World Bank Publication, Washington, D.C. 1993

Holmes, Leslie. **Post Komünizm**, Çeviren: Yavuz Alogan, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002

- Huberman, Leo. **The ABC of Socialism-1968**, Sosyalizmin Alfabetesi, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 17. Baskı, 2005
- IMF, Dünya Bankası, OECD, ‘**A Study of the Soviet Economy**’, Cilt 3, Şubat 1991
- İslatince, Hasan. **Ekonomik Sistemler**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir
- Jowitt, Ken. **New World Disorder, The Leninist Extinction**, University of California Press, 1992
- Karluk, S.Rıdvan. **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayınları, 8. Bası, İstanbul, 2005
- Karluk, S.Rıdvan. **Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar**, 5.Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002
- Kavalalı, Murat. **Avrupa Birliği’nin Genişleme Süreci, AB’nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri**, DPT, AB ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ekim 2005
- Kavalalı, Murat. **Avrupa Birliği’nin Genişleme Süreci, Avrupa Birliği-Romanya ilişkileri**, DPT, AB ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, Şubat 2006
- Kılıç, Cem. **Avrupa Birliği’nin Yeni Üye Ülkelerinde İstihdam ve İşsizlik Göstergelerinin Türkiye ile Karşılaştırmalı Analizi**, Mercek Dergisi, Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası Yayını, Yıl 10, Sayı 38, 2005
- Kohler, Heinz. **Comparative Economic Systems**, Scott, Foresman and Company, USA, 1989
- Kolodko, Grzegorz W. **Globalization and Catching-up: From Recession to Growth in Transition Economies**, IMF Working Paper, 00/100, June 2000
- Kolodko, Grzegorz W. **Ten Years of Postsocialist Transition: The Lessons for Policy Reforms**, Policy Research Working Paper, The World Bank, Development Research Group, Macroeconomics and Growth, 2005, Washington, D.C., April 1999
- Köstekli, Şeyma İpek. **Türkiye’nin Üretim-İstihdam Sorun, Strateji ve Politika Önerileri**, Güçlü ve Büyük Türk Ekonomisi İçin Üretim Ve İstihdam Politikaları Araştırma Yarışması (Ödül Alan Eserler Mansiyon), 2003
- Krelle, Wilhelm. **Problems of Transition From a Planned To a Market Economy**, Bonn Econ Discussion Papers 4/2000, April 2000
- Lavigne, Marie. **The Economics of Transition “From Socialist Economy to Market Economy**, Macmillan, 1995

- Lin, Justin Yifu. **Viability, Economic Transition and Reflection on Neoclassical Economic**, Tiger Working Paper Series, No.50, Warsaw 2004
- Lipton, David and Jeffrey Sachs, **Creating a Market Economy in Eastern Europe: The Case of Poland**, Brookings Papers on Economic Activity, N.1, Washington D.C., The Brookings Institution, 1990
- Loucks, William N.-1938, **Kıyaslamalı Ekonomik Sistemler**, Cilt 1, Belge Yayınları, 1972
- McKinnon, Ronald I. **Gradual Versus Rapid Liberalization in Socialist Economies: The Problem of Macroeconomic Control**, The World Bank Research Observer, Vol.1, March 1994
- Melo, Martha de., Cevdet Denizler, Alan Gelb and Stoyan Tenev, **Circumstance and Choice: The Role of Initial Conditions and Policies in Transition Economics**, The World Bank Economic Review, 15/1, 2001
- Milanovic, Branko. **Income, Inequality and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy**, Washington, The World Bank, 1998
- Nellis, J. **Time to Rethink Privatization in Transition Economies**, Transition, 1999
- O'Leary, Christopher J., Piotr Kolodziejczyk and György Lazar, **The Net Impact of Active Labour Programmes in Hungary and Poland**, International Labour Review, Vol.137, No.3., 1998
- OECD Economic Outlook, 2001
- Ölmezoğulları, Nalan. **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, 1999
- Özgüler, Verda Canbey ve Betül Yüce, **Geçiş Ekonomilerinde İstihdam, İşsizlik ve AB Politikaları: Polonya Örneği**, Uluslararası "Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde KOBİler: Türkiye ve Benzer Ülke Deneyimleri" Sempozyumu, Bandırma, 19-22 Mayıs 2005, Tebliğ Kitabı
- Özgüven, Ali. **İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 2001
- Özker, A.Niyazi. **Sovyetler Birliği'nde Çözüm ve Teoriden Kopuş (Sosyo- Ekonomik Bir Çözümleme Denemesi)**, Ozan Sanatevi, Ağustos 1999
- Radulescu, Roxana and David Barlow, **The Relationship Between Policies and Growth in Transition Countries**, Economics of Transition, Vol,10,3, 2002
- Roland, Gerard. **Transition and Economics, Politics, Markets and Firms**, The MIT Press, March 2004

- Rusya Federasyonu, İmalat Sanayi ve Dış Ticaret Profili**, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, KOSGEB, Bölgesel Kalkınma Enstitüsü, Ülke Raporları, Haziran 2001
- Sakinç, Süreyya. **Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar**, Manisa: Emek Matbaacılık ve Yayıncılık, Nisan 2005
- Sanders, Richard and Chen Yang. **China's Path to The New Economy: An Institutional Approach**, Tiger Working Paper Series, No:39, Warsaw, April 2003
- Somuncuoğlu, Anar. **Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri-Geçiş ve Büyüme Stratejileri**, Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001
- SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinde Ekonomik Reformlar ve Türkiye ile İşbirliği İmkanları, Uluslararası Sempozyum, 24-26 Eylül 1990, Odakule Konferans Salonu
- Standard **Eurobarometer** 66, Autumn 2006
- Suiçmez, Halit. **Sovyetler Birliği'nin Çözülmesinde Verimsizlik Problemi**, Avrasya Etüdüleri,18, TİKA, Sonbahar-Kış, 2000
- Sutela, Pekka. **Economic Thought and Economic Reform in the Soviet Union**, Cambridge Soviet Paperbacks:5, Cambridge University Press, 1991
- Tandircioğlu, Haluk ve Ahmet Özen, **Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı 4, 2003
- Tandircioğlu, Haluk. **Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 3, 2002
- The World Bank, **Bosnia and Herzegovina**, 1997
- The World Bank, **Economies in Transition: An OED Evaluation of World Bank Assistance**, Alice C.Galenson, Operations Evaluation Studies, 2004
- The World Bank, **Transition, The First Ten Years, Analysis and Lessons for Eastern Europe and The Former Soviet Union**, 2002
- The World Bank, **World Development Indicators**, 1999
- Thema Larousse Tematik Ansiklopedi, Milliyet, İstanbul, c1993-1994, Cilt 1 ve Cilt 2
- Türkiye'nin Fırsat Penceresi: Demografik Geçiş Süreci ve Sonuçları**, TÜSİAD, 1998

Uğur, Suat. **Geçiş Ekonomilerinde Emeklilik Sistemi Reformları**, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Turan Yazgan' Armağan

Vodopivec, Milan. **Does the Slovenian Public Work Program Increase Participants' Chances to Find a Job?**, Journal of Comparative Economics, San Diego, Vol.27, Iss.1., 1999

World Bank, **World Development Report 1996: From Plan to Market**, Washington D.C; Oxford University Press, 1996

Y.Wang, J., **The Georgian Hyperinflation and Stabilization**, IMF, Working Paper, WP99/65,1999

Yıldırım, Kemal, İbrahim Bakırtaş ve Rasim Yılmaz. **Makro İktisada Giriş**, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, 2007

Zincirkıran, Necati. **İzm'ler Nedir?**, Hürriyet Gazetesi Yayınları, 1966

İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.nasname.online.de/Authors/dara/gelisme_ve_gelisememe_teorilerin.htm

<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/1ekim98/dogu.htm>

Assessing 15 years of Transition,
<http://www.ebrd.com/new/stories/2006/060521b.htm> (Erişim:08.06.2006)

Toplumsuz ekonomi olmaz, Mehmet Ali Gürol
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=129474> (Erişim tarihi: 2 Kasım 2004)

Bastırmacı, Atilla. Doğu Avrupa Ülkelerinde Özelleştirme Süreci,
<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/1ekim98/dogu.htm>, (erişim tarihi: 15.06.2005)

Dünya Bankası: Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk Azalıyor.
<http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2006/07/2>
(erişim tarihi: 20.12.2006)

Southeast European Times, Geçiş Ekonomilerinde Düşük Enflasyon Oranının Korunması,
<http://www.balkaninfo.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/document/setimes/articles/2004/..> (erişim tarihi:20.12.2006)

Karabalık, Hakan. Orta Avrupa Ülkelerinde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Özelleştirme, Dış Ticaret Müsteşarlığı web sitesi,
<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/dtdergı/nisan98/orta.htm> (erişim tarihi:27.01.2007)

The Dynamics of Unemployment from 1990-2002,
<http://www.eiro.eurofound.eu.int/2002/10/feature/p10210110f.html>, (erişim tarihi:2.2.2005)

The Polish Labour Market and EU Membership
<http://www.eiro.eurofound.eu.int/2004/01/feature/pl0401105f.html>,
 (erişim tarihi:02.02.2005)

<http://www.ikv.org.tr/abgenislemesi.php> (erişim tarihi: 15.12.2006)

<http://www.kobinet.org.tr/kosgebabm/yayinlar/genisleme.html>

<http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?pId=3&lang=0&prnId=1&fId=4&ord=0&docId=278&fop=1>

http://www.goksel.com/kopenag_kriterleri.htm (erişim tarihi: 22.12.2006)

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği
<http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?pId=3&lang=0&prnId=1&fId=4&ord=0&docId=278&fop=1> (erişim tarihi:08.09.2000)

<http://www.ikv.org.tr/maliisbirligi.php>

Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu
<http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=3&fId=4&prnId=14&hnd=1&docId=289&ord=13&fop=0> (erişim tarihi: 26.06.2006)

İktisadi Kalkınma Vakfı web sitesi
<http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1267> (erişim tarihi:28.08.2006)

http://www.europa.eu.int/comm/enlargement/pas/envir_transp.htm
 (erişim tarihi: 05.09.2006)

<http://www.atonet.org.tr/turkce/distic/abyardim.htm>(erişim tarihi: 24.12.2006)

Avrupa Komisyonu Resmi Web sitesi
http://ec.europa.eu/education/programmes/llp/erasmus/what_en.html
 (erişim tarihi: 27.01.2007)

İktisadi Kalkınma Vakfı
<http://www.ikv.org.tr/maliisbirligi.php> (erişim tarihi: 26.12.2006)

Avrupa Yatırım Bankası, European Investment Bank loans in the Baltic States, Publication Date : 14/12/2006 <http://www.eib.org/publications/publication.asp?publ=251> (erişim tarihi:22.12.2006)

AB'nin yaşadığı sıkıntılar ve Türkiye-AB ilişkilerine etkisi, Erhan Akdemir http://www.abhaber.com/haber_sayfasi.asp?id=15276, (erişim tarihi: 25.12.2006)

Avrupa Birliği'ne Aday Ülkelerin Sanayide Karşılaştırmalı Üstünlükleri, Gülçin Karadeniz 23 Temmuz 2001, Brüksel TS/BXL/01-41, http://www.abhaber.com/belgeler/blg_00051.asp

Avrupa Birliği ve Aday Ülkelerde Genel Demografik Eğilimler, Gülçin Karadeniz Temmuz 2001 – Brüksel Ts/Bxl/01-37 http://www.abhaber.com/belgeler/blg_00052.asp

The Financial Times, “Long-term threat of EU pensions crisis ‘easing’” By George Parker in Brussels, Published: February 12 2006 <http://www.ft.com/cms/s/365d70d8-9bf1-11da-8baa-0000779e2340.html>

Europe needs more reforms to be able to cope with raising age-related costs, Brussels, 13 February 2006, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/150&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

Free movement of labour in the EU-25, Published: Thursday 23 September 2004 | Updated: Thursday 11 January 2007, (Erişim Tarihi: 21.01.2007) <http://www.euractiv.com/en/enlargement/free-movement-labour-eu-25/article-129648>

Stiglitz: Transition Has Failed in FSU, <http://www.ebrd.com/new/stories/2006/060522a.htm>, (Erişim:08.06.2006)

Ücretlerde Geçiş Ekonomileri Karşısındaki Rekabet Gücümüz Zayıf, Ferhat İltar, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=726&id=43 (Erişim tarihi: 5 Kasım 2004)

The European Commission and EU policy towards South East Europe, <http://www.seerecon.org/gen/ecrole.htm> (Erişim tarihi: 11.01.2007)

<http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/e50020.htm> (Erişim tarihi:11.01.2007)

http://ec.europa.eu/enlargement/financial_assistance/ipa/index_en.htm(Erişim: 11.01.2007)

Metin Meriç, Geçiş Sürecinde Türk Cumhuriyetleri' nde IMF'nin Rolü <http://www.tdcif.org/sempozyum/poster/4.doc> (Erişim tarihi:26.12.2006)